

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Альона Ємець, Ольга Коваленко

Інтернет-
підтримка

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

4 КЛАС

ЧАСТИНА 2

УДК 811.161.2:37.016(075.2)

Є60

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 16.01.2021 № 53)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник створено відповідно до Типової освітньої програми
закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою

Аудіосупровід до підручника розміщено на сайті: <https://lib.imzo.gov.ua>

Ілюстрації Олени Семякіної

Ємець А. А.

Є60 Українська мова та читання: підруч. для 4 кл.
з навчанням російською мовою закл. загал. серед.
освіти (у 2-х частинах, з аудіосупроводом) : Ч. 2. /
А. А. Ємець, О. М. Коваленко. — Харків : Вид-во
«Ранок», 2021. — 176 с. : іл.

ISBN 978-617-09-6897-5

УДК 811.161.2:37.016(075.2)

Інтернет-підтримка

ISBN 978-617-09-6936-1

ISBN 978-617-09-6897-5 (Ч. 2)

© Ємець А. А. Коваленко О. М., 2021

© Семякіна О. А., ілюстрації, 2021

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2021

Любі хлопчики й дівчатка!

Вчіться, діти: мудра книжка
Скаже вам чогось багато
З того, що колись другими
І посіяно й пожато.

Яків Щоголів

Ви вже маєте значні досягнення у вивченні української мови: розумієте її, умієте говорити, читати і писати українською.

У четвертому класі ви маєте стати справжніми читачами!

Справжній читач — це той, хто вміє і любить читати, хто може порадити іншим цікаві книжки.

Цей підручник познайомить вас з українськими письменниками і письменницями та їхніми творами, надасть корисні поради.

Будьте уважними! Читайте, відчувайте, міркуйте! Бажаємо успіхів!

Зверніть увагу на умовні позначки. Вони допоможуть орієнтуватися в підручнику.

— міркуй, відповідай;

— словничок;

— колективне творче завдання;

— прочитай у вільний час;

— посилання на електронний освітній ресурс.

Про мамину пісню і татову казку

Вечір тихо заходить до хати,
Бо колискову співає мати,
А батько сину читає книжку
Про дідову ріпку,
про кішку і мишку.

Діти слухають і засинають,
У пісню і казку немов поринають,
Бо пісня і казка — то мудрості криця*,
Яка оксамитом** на сонці іскриться.

У кожному слові в них розум і сила,
Що дозволяють розправити крила.
Тож слухайте, діти, співайте, читайте
І мудрість народну у серце вбирайте!

О. А. Ємко

Ти вже знаєш багато народних творів. Це і казки, і небилиці, і скоромовки, і загадки, і лічилки.

1. Пригадай назви українських народних казок.
2. Які ти знаєш скоромовки? загадки? лічилки? Розкажи.
3. Прочитай твори. Визнач серед них небилицю, безконечники, надокучливу казку.

* Криця — сталь, твердий метал, сплав заліза.
** Оксаміт — рос. бархат.

* * *

Сів Карпо на колоду
Та й бовть у воду...
Мок, мок, кис, кис,
Викис, вимок,
Виліз — висох,
Знов сів на колоду
Та й бовть у воду...

* * *

На дубові, на вершечку,
Там посіяв козак гречку.
Узялася шура-бура,
Козакові гречку здула.

* * *

Був собі дід та баба,
А в них садок,
А за садком — ставок,
А в ставку рак,
А хто хоче казки,
Той — дивак.

4. Пригадай, чому твори називаються народними. Як вони з'явилися?
5. Прочитай. Порівняй безконечники.

* * *

Сів вовк на колоду
Та й упав у воду,
Кис-кис, мок-мок,
Викис, вимок,
Виліз, висох,
Знов сів на колоду...

Летіла сова уздовж села, долетіла до броду та — бульк у воду. А мисливець ішов, ту сову знайшов, приніс її додому, поклав проти сонця на соломі, щоб висохла. Та сова — уздовж села, прилетіла до броду — та бульк у воду. А мисливець пішов, ту сову знайшов, приніс її додому, поклав проти сонця на соломі, щоб висохла. Та сова — уздовж села...

- Знайди в завданні 3 подібний безконечник. Поясни, чому існують різні варіанти народних творів.

Складені народом твори, які передавалися з вуст у уста, називаються **фольклорними**. Вивчаючи фольклор, можна дізнатися, як жили люди в сиву давнину.

Тож продовжуй знайомство з творами усної народної творчості.

Українські народні пісні

...Розквітає калина,
Зеленіє верба.
Моя пісня прилине,
І зникає журба...

Юрій Рибчинський

Анатолій Григорук

В гурті й пісня в лад іде

(з книжки «Чим хата багата»)

Як поприходять усі з роботи, та упораються по господі, та повечеряють, любо тоді посидіти якусь часину проти місяця на причілку, поговорити про те, чим день видався цікавий. А то й — під гарний настрій — поспівати.

Пісню в родині Бубликів люблять однаково що малі, що великі. І перший заспівувач у них — дідусь. Бува, сидить він ніщечком на краю лави, бо взагалі натурою мовчакуватий, слухає, усміхаючись у вуса, про що інші гомонять. А коли розмова дійде кінця і попримовкають усі, дідусь кашляне спроквола і впівголоса, ніби дослухаючись до самого себе, заведе:

Місяць на небі, зіроньки сяють,
Тихо по морю човен пливе...

Бабуня лукаво позирне на дідуся, звичним рухом поправить хустину на голові й високим, на диво молодим голосом підхопить:

В човні дівчина пісню співає,
А козак чує — серденько мре.

Два останні рядки дружно повторюють усі гуртом: і дідусь з бабуньєю, і тато з мамою, і Мар'янка з Дениском. Пісня мужніє, повниться силою, і Денискові починає здаватися, ніби її зачаровано слухають цибаті мальви під вікнами, буйне віниччя на погребні, вишняк край городу, навіть сонні ворони у своїх чорних, ледь видимих у п'їтми гніздах. Він починає так старатися, що завершальні слова пісні кінчає пізніше за інших, на ноті високій і навіть писклявій.

— Ми співали, нам і спасибі,— каже, перевівши дух, дідусь.

— Щира пісня гріє краще за кожуха,— нехотя підводиться з лави бабуня.

— В гурті пісня завше в лад іде,— зауважує тато.

— От тільки Денис півня пустив,— раптом кидає Мар'янка.

— Якого ще півня! — обурюється Дениско.— Завше ти вигадуєш!

— Мальованого! Всі кінчили, а ти нявчиш, як кіт, що його за хвоста смичуть.

— Годі вам, зведенюкі! — примирливо усміхається дідусь.— Кажуть: не співається пісня без заспівувача. Але є й інша приказка: не той молодець, що починає, а той, що кінчає. Ти, Дениску, кінчив останнім. От і вважай, що вчинив, як справжній молодець.

Причілок — бокова стіна хати.

Спрокво́ла — не поспішаючи, повільно.

Цибáтий — з довгими тонкими ногами, довгоногий.

Віниччя — рослина, що використовується переважно для виготовлення віників.

Погребня́ — надбудова над погребом.

Зведенюкі — зведені брат і сестра.

1. Поміркуй, чи можна назвати родину Бубликів дружною.
2. Яку українську народну пісню співали герої твору? Знайди її в інтернеті, послухай.
3. Як співав кожен? Знайди і прочитай.
4. Які слова в тексті свідчать про те, що співи є сімейною традицією родини Бубликів? Прочитай.
5. Знайди в оповіданні прислів'я про пісню. Поясни, як ти їх розумієш.
6. Які народні пісні співають у твоїй родині, твої близькі, знайомі? Запиши. Заспівай у класі.

Колискові пісні

Колискові (рос. колыбельные) — це пісні, які співають, щоб заспокоїти, заколисати дитину. У давнину колисанки виконували ще й як замовляння, для того щоб захистити малюка від злих сил, зберегти й зміцнити його здоров'я.

Ой баю мій, баю

Ой баю мій, баю,
Котка заспіваю.
А-а-а!
Щоб дитя спало,
Горенька не знало.
А-а-а!
Щоб дитятко спало,
Щасливим зростало.
А-а-а!
Ой баю мій, баю,
Котка заспіваю.
А-а-а! А-а-а!

А ти, котик сірий

А ти, котик сірий,
Не ходи по сінях,
А ти, білуватий,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти.
А ти, котик, рудько,
Та витопи грубку.
А ти, котик чорний,
Та сідай у човен,
Лови рибки повен,

Щоб було няньці і мамці,
І бабусі старенькій,
І дитинці маленькій.

Ой кіт-воркіт

Ой кіт-воркіт
На віконечко скік,
А з віконечка на торжок,
Купив собі кожушок,
І шапочку бобровую,
І стьожечку шовкову.
Треба з котка зняти,
А дитині дати,
Щоб тепленько було спати.

Люлі, люлі, мій синочку

Люлі, люлі, мій синочку,
Зроблю тобі колисочку:
Мальовані бильця,
Срібні колокольця!
Та нову колисоньку
Повішу на калиноньку.
Будуть гулі прилітати,
Дитиноньку колихати.

Сіни — частина селянської хати, що з'єднує жиле приміщення з ганком.

Гру́бка — піч для опалювання приміщення.

Торжо́к — ринок, базар.

Стьо́жка — смужка тканини для прикраси.

Бильце — бокові обводи колиски, огорожа.

1. У якій колисанці описано люльку (колисочку)? Прочитай.
2. У якій колисковій міститься побажання щастя й здоров'я? Прочитай.
3. Знайди і прочитай колискову, у якій описано господарські справи.
4. Прочитай колискову, у якій згадуються предмети одягу.
5. Доведи, що колискова — це ласкава, ніжна пісня. Знайди в текстах пестливі слова, які на це вказують.
6. Як ти розумієш вираз «котка заспівати»? Відповісти на це запитання тобі допоможуть друга і третя колискові.
7. Вивчи напам'ять одну з колискових на вибір. Заспівай її в класі.

У книжках багатьох українських письменників і письменниць можна знайти авторські колискові пісні. Часто їх писали для власних дітей.

Авторські колискові складали в різні часи:

- у давні — Я. Щоголів (1823–1898), В. Самійленко (1864–1925); Леся Українка (1871–1913), Олександр Олесь (1878–1944);
- у часи дитинства твоїх бабусь і дідусів — Н. Забіла (1903–1985), М. Познанська (1917–1995), П. Воронько (1913–1988);
- у наш час — А. Камінчук (нар. 1939), І. Січовик (нар. 1945), І. Андрусак (нар. 1968), Г. Фалькович (нар. 1940), М. Савка (нар. 1973).

Яків Щоголів

Мати сина колихала...

Мати сина колихала;
Колихаючи, співала:
«Ніч заходе, треба спати,—
Коло тебе рідна мати.

Я тебе нагодувала,
І сповила, і приспала;
Колишу тебе й співаю,
Спи, дитино, баю-баю!
Геть від нас усяке лихо;
Хай круг тебе буде тихо!
Над тобою я співаю,
Спи, дитино, баю-баю!»

Олександр Олесь

Спи, дитиночко кохана...

Спи, дитиночко кохана,
Баю, люлі, бай,
А ти, місяцю, до рана
В колисоньку сядь.
Стану я казки казати
Та співать пісні,
Щоб ти щастя міг зазнати
Хоч в дитячій сні.

Марія Познанська

Спи, моя мамо

Спи, моя мамо, спи, моя мила!
Постіль тобі я сама постелила:
Знаю, прийшла ти з роботи в утомі.
Хочу, щоб тихо було в нашій хаті,
Навіть Мурку не дозволю мурчати,—
Котику, вийди із хати!
Спи, моя мамо, у тиші всю нічку!
Я ж бо догляну маленьку сестричку.
Ляжемо з нею і ми по вечері.
...Ось уже й вечір заходить у двері.
В тебе він, мамо, під головою
Стелеться шовком-травою.

Спи, моя мамо! Нехай тобі сниться
В нашому полі висока пшениця,
А за пшеницею — нижче, в долині —
Льон розцвітає — букетики сині;
Полям-долиною йдеш ти у ланку...
Спи, моя мамо, до ранку!

Платон Воронько

В лісі є зелена хата

В лісі є зелена хата,
Там послули ведмежата,
А найменший — вередá.
Сивій мамі набрида.
Каже: «Я не хочу спати,
Утечу вночі із хати,
Коли меду не даси,
Риби, сала, ковбаси».
«Люлі-люлі, треба спати,—
Над синком шепоче мати,—
Як заснеш — тобі усе
Сон в корзині принесе».

Сповивáти — загортати в пелюшкі.

Лáнка — група людей, які разом працювали на полі.

1. Прочитай коліскові письменників давніх часів і дай відповіді на такі запитання:

- Який автор написав вірш, частиною якого стала коліскова?
- Які слова підказують, що ці вірші є колісанками? Знайди і прочитай.

- Як колискові нам допомагають зрозуміти, що дорослі люблять свою дитину, піклуються про неї? Що зичили дорослі дитині, заколисуючи її? Прочитай.

Прочитай колискові виразно. Передай ставлення дорослих до дитини.

2. Прочитай колискову М. Познанської. Дай відповіді на запитання:

- Чим вона відрізняється від колісанок письменників давніх часів?
- Хто співає колісанку мамі — дочка чи син? Знайди відповідь у тексті.
- Які рядки вірша вказують на те, що дитина турбується про свою маму? Прочитай.
- Як ти розумієш такі вирази: «вечір заходить у двері», «стелиться шовком-травою»? Поясни.
- Що бажає дитина своїй мамі побачити уві сні? Читай, уявляй.

3. Прочитай вірш П. Воронька. Знайди в ньому колискову. Хто її співає? Кому?

Підготуйся до виразного читання в особах. Визнач, як слід читати слова ведмежати, а як — слова мами. З якою інтонацією будеш читати початок вірша?

4. Знайди колискові сучасних українських поетів. Скористайся підказкою на с. 12. Прочитай виразно в класі колискову, яка тобі найбільше сподобалася.

Знайди в бібліотеці або в інтернеті авторські колискові пісні українських поетів (В. Самійленка, Лесі Українки, Л. Забашти, Т. Коломієць, А. Малишка, А. Камінчука, І. Січовика) і російських авторів (В. Берестова, О. Введенського, З. Петрової, Ю. Яковлева). Підготуйся до уроку-концерту.

Народні казки

В темний вечір зим холодних,
В парту кинувши книжки,
Ми збирались коло грубки
Слухати нянині казки...

Яків Щоголів

З давніх-давен діти любили слухати казки.

1. Поміркуй, у чому цінність і привабливість казки.
2. Пригадай назви народних казок про тварин. Які тварини найчастіше є героями цих казок? Хто з них був хитрим? Довірливим? Злим? Працьовитим? Лінивим? Сміливим?
3. Які чарівні казки ти знаєш? Назви героїв, які тобі найбільше подобаються. Поясни чому. Розкажи про випробування, через які їм довелося пройти. Чи зустрічалися на шляху цих героїв чарівники і чарівні предмети?

Український народ складав казки не лише про тварин і чарівні випробування, а й про родинні стосунки, про те, що цінувалося і засуджувалося людьми. Такі казки називаються **побутовими**.

Можливо, ти вже знаєш деякі з побутових казок:

- «Мудра дівчина»
- «Язиката Хвеська»
- «Калиточка»
- «Закопане золото»

Як ти гадаєш, які важливі думки українського народу передано в цих казках?

Зароблений карбованець

(українська народна казка
в літературній обробці Миколи Зінчука)

Був собі один чоловік та й мав ледаря-сина, що не заробив за своє життя жодного п'ятака. Батько, поки мав здоров'я, то годував, а як занедужав, то тяжко зажурився. Гукає до себе жінку та й каже:

— Віддам я все моє добро комусь чужому, бо мій син нездара та ледащо й гроша заробити негоден.

Занепокоїлася жінка:

— Та що ти балакаєш таке?

— Коли так,— відказує їй чоловік,— нехай іде та й принесе мені заробленого карбованця. Отоді й залишу йому моє добро.

— Добре,— каже та.— Я скажу синові.

А тоді пішла до свого одинака та й на такий розум наставляє:

— На тобі, синку, карбованця та біжи десь до вечора погуляй. А як звечоріє, принеси карбованця батькові, скажи — заробив.

Син так і вчинив. Вештався десь цілий день, а ввечері й несе батькові карбованця.

— Ось,— каже,— заробив.

Понюхав батько того карбованця, покрутив у руках й укинув у вогонь.

— Це не ти його заробив!

Засміявся син та й пішов до матері, а та ще дужче занепокоїлася. Другого дня знову тицьнула синові карбованця та й повчає:

— Біжи побігай, а ввечері скажеш батькові: «Ось, бачите, як упрів, поки карбованця заробив».

Парубок так і вчинив. Прибігає до батька весь мокрий та й хвалиться:

— Бачите, тату, як упрів, аж лоб мокрий. Ледве заробив карбованця!

Понюхав батько карбованця знову, покрутив, повертів та кинув у вогонь:

— Брешеш, сину, не заробив ти його!

А тому й байдуже, засміявся та й побіг до матері. Збагнула та, що недобра її рада, та й каже:

— Бачиш, сину, що не обдуримо ми твого батька. Іди куди-небудь та попрацюй один тиждень. Як уже там буде, а все-таки наскладаєш карбованця.

Послухався син матері, пішов. Цілий тиждень не розгинався, ледве наскладав карбованця. Приніс батькові, а той понюхав гроші, глянув на них і з того боку, і з цього та й знову кинув у піч:

— Ні, сину, це не ти заробив!

Скочив парубок до печі й почав вигрібати ті копійки із жару, а далі й каже:

— Що ти, батьку, наробив? Я просвітлої години не мав, поки цього карбованця заробив, а ти взяв та й у піч укинув!

— Оце ж тепер,— каже батько,— я бачу, що ці гроші справді зароблені.

Так син привчився до праці, став добрим господарем і замінив старого батька.

Занедужати — захворіти.

Нездара (рос. бѣздарь) — людина, яка не має таланту, здібностей до чого-небудь.

Карбованець (рос. рубль) — грошова одиниця, що дорівнює 100 копійкам.

Одинак — єдиний син.

Парубок — молодий чоловік; юнак.

Просвітла година — вільна година.

1. Чому батько наказав синові заробити карбованець?
2. Як мати вирішила уберегти сина від тяжкої праці?
3. Як батько зрозумів, що перші два карбованці не були зароблені сином?
4. Як повів себе син, коли батько вкинув у вогонь зароблені гроші? Прочитай.
5. Прочитай прислів'я. Визнач, яке з них передає головну думку твору. Поясни свій вибір.

Зароблена копійка краща за крадений карбованець.

Праця чоловіка годує, а лінь марнує.

Копійка карбованець береже.

Знайди в бібліотеці або інтернеті українські народні прислів'я про працю. Запиши кілька з них. Розкажи в класі.

За мотивами народних казок українські письменники і письменниці склали власні твори. Pozнайомся з деякими з них.

Лідія Компанієць

Голубочки

(з українського фольклору)

Якось вдень,
На старість літ,
Посварились
Баба й дід,

А тоді —
Як діточки —
В різні боки
Та кутки.

Дід мовчить:
Уперся він,
Мов кілочок той
У тин.

Не говорить
І стара...
Вже й обідати
Пора...

Вже спустилася
Пітьма,
А розмовоньки —
Нема...

Баба зроду
Говірка,
Ця мовчанка
Їй тяжка.

Розтуля вона
Вуста,
В діда лагідно
Пита:

— Ти, старий,
Учора чхнув?
Дід удав,
Що не почув.

— Чхнув чи ні? —
Стара ізнов.
— Чхнув... То що?
— То будь здоров!

Засміявся дід
В одвіт...
Помирились
Баба й дід.

І сидять вони укупці —
Голубочок при голубці.

1. Чи розповідається в казці, чому посварилися дід та баба? Поміркуй чому.
2. Як помирилися дід і баба? Знайди і прочитай виразно.
3. Що свідчить про те, що родина діда й баби була дружною? Знайди в тексті слова з пестливим значенням. Прочитай.

Знайди в бібліотеці твори Л. Компанієць, написані за мотивами українських народних казок:

«Рідна мати», «Дивак», «Пес Кумир», «Казка без кінця», «Дудка-самогудка», «Пиріг з маком».

Переглянь кілька творів. Прочитай той, що зацікавив найбільше. Поміркуй, яка це казка — чарівна чи побутова.

Казки народів світу

Побутові казки складав не лише український народ. Такі казки є в усіх народів світу. Знайомство з ними дозволяє дізнатися про те, що між ними є багато спільного.

Найдорожчий плід

(болгарська народна казка)

Було у батька три сини. Якось він покликав їх до себе в кімнату й каже:

— Даю вам кожному гаманець золотих. Ідіть собі по світу та шукайте найдорожчий плід. Хто його принесе мені, дістане половину мого багатства.

Взяли три сини гроші та й рушили на три сторони світу шукати найдорожчий плід.

По трьох роках мандрів усі троє повернулися додому.

— Ну як,— запитав батько найстаршого сина,— приніс ти мені найдорожчий плід?

А той йому:

— Найдорожчий плід, тату, це той, котрий найсолодший. Отож я купив тобі винограду. З усіх плодів, що родить наша земля, виноград — найсолодший.

— Добре, синку,— каже батько,— гарний плід мені приніс. А що скажеш ти? — питає він середнього сина.

— Я думаю, тату, що найдорожчий плід той, який найважче дістати. Тому пішов я в теплі краї і придбав плоди, що у нас не родять. Купив кокосових горіхів, апельсинів, фініків, бананів та ще деяких рідкісних плодів, усього потроху. Ось вони: вибери собі найкращий.

— І твої плоди, синку, гарні,— каже батько.

А тоді питає найменшого:

— А що ти приніс мені, синку? Чом повернувся з порожніми руками?

— Справді, тату, я повернувся з порожніми руками. Але гроші, що ти дав мені, я не змарнував. Я, тату, пішов учитися. Цілих три роки вчителі та книги вчили мене. Плодів, що я здобув, не видно, бо вони в серці й розумі моєму. Гадаю, татку, що то також дорогоцінні плоди.

Дуже зрадив батько, зачувши ті слова.

— Ти приніс мені найдорожчі плоди, синку! Ти заслужив винагороду. Бо ж немає плодів, дорожчих за ті, що дають людині знання.

1. Яке випробування вигдав батько для своїх синів?
2. Які плоди приніс кожен син? Прочитай.
3. Чому плоди третього сина батько визнав найдорожчими?
4. Поміркуй, які знання збагатили серце, а які — розум молодшого сина.

Знайди в бібліотеці побутові казки народів — сусідів України: білоруські, молдовські, польські, російські, румунські, словацькі, угорські. Переглянь книжки, вибери 1–2 казки, які захотілося прочитати. Доведи, що обраний твір є побутовою казкою.

Татова порада

(з індійського фольклору)

Хлопчина вбіг із двору в хату,
До тата голосно гука:
— А я провідав у лікарні
Свого найкращого друга.
Тож правда, тату, я — чутливий
І маю серце золоте?

Замисливсь тато на хвилину
І так сказав йому на те:
— Коли ТЕБЕ в тяжку годину
Людина виручить з біди,—
Про це добро, аж поки віку,
Ти, синку, ПАМ'ЯТАЙ завжди.

Коли ж людині щиросердо
Ти зробиш САМ добро колись,—
Про це ЗАБУДЬ аж поки віку,
Мовчи й нікому не хвались!

Якою людиною батько хоче бачити свого сина? Доведи свою думку рядками вірша.

Познайомся з творами українських письменників, які переказали побутові казки народів світу: Л. Компанієць «Рими» (за російською народною казкою) та «Терплячий мандрівник» (за індійською народною казкою); Б. Грінченко «Дурень думкою багатіє» (за українською народною казкою); В. Лучук «Найдорожче» (за російською народною казкою); І. Нехода «Один — безбородий і два бородаті» (за казахською народною казкою).

Обери до уроку один з творів.

Легенди

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину́,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Розкажу вам про минуле,
Що вже мохом поросло,
Що, нащадками* забуте,
За водою поплило...

Олександр Олесь

Легенда — це твір-розповідь, у якому реальні події змішані з вигаданими. У них часто розповідається про події минулого, про видатних людей, про виникнення назв міст, річок, тварин, рослин тощо.

1. Які легенди ти знаєш? Розкажи.
2. Чи знаєш ти, звідки походить назва столиці України — Київ?
3. Прочитай легенди, які по-різному пояснюють походження назви цього міста.

Заснування Києва

Легенда

Був на Русі один князь, який без міри пригнічував своїх підданих. Мало того, що вони мусили тяжко працювати на нього, та він ще відбирав у них все, що око бачило. І не було в них у дворі нічого — ні корови, ні курки — нічого, що могли б назвати своєю власністю.

* Нащадки (рос. потомки) — онуки, правнуки, майбутні покоління.

Довго терпів бідний люд те знуцання й зажерливість свого князя, і терпець їм урвався — взяли та й вигнали княжих посіпак. У відповідь князь зібрав велике військо. Тоді люди з усіх сіл — чоловіки, жінки та навіть старі діди, баби і малі діти — стали на свій захист. Та де в орачів зброя? Тож повстанці стали до бою з тим, що до рук потрапило, — лопатами, серпами, киями. І так їх було багато, так затято вони боронилися, що погнали князівське військо через гори й ріки, всюди розбиваючи і не даючи відпочинку. Нарешті прийшли на місце, де тепер стоїть Київ, і побачили, що не залишилося жодного ворога. Поскидали орачі свої кий в одну купу, і стала вона такою великою, що можна було з цього дерева цілу фортецю збудувати.

А місто, яке потім тут постало, назвали Києвом, оскільки з кий збудовано.

Посіпа́ка — прислужник у будь-яких ганебних (поганих) справах.

Затя́то — стійко, уперто.

Ора́ч — той, хто оре землю (рос. па́харь).

Кий — па́лиця.

Легенда про Київ

Були три брати: один на ім'я Кий, а другий — Щек, а третій — Хорив, і сестра їхня — Либідь. Кий жив на горі, де нині узвіз Боричів, Щек жив на горі, яка сьогодні зветься Щекавиця, а Хорив — на третій горі, через що і прозвана вона Хоривицею.

Вони побудували місто й нарекли його Києвом, на честь свого старшого брата.

1. Поміркуй, чому існують різні легенди про походження назви міста Київ.
2. Історики вважають датою заснування Києва 482 рік. Полічи, скільки років виповнилося Києву.

Українські письменники переказували народні легенди, щоб зробити їх більш зрозумілими для читачів.

Наталія Забіла

Старовинне місто

Наш Київ — старовинне місто. Його називають «Мати міст руських». Чи знаєте ви, чому його так називають? А ось чому: він існує з давніх-давен. Заснований Київ понад тисячу п'ятсот років тому, коли не було ще ні Москви, ні Петербурга, ані інших міст України або Росії. Тут оселилися люди і назвали своє місто — Київ.

Ось що розповідають про ті часи.

Колись давно-давно на цьому місці були тільки гори, вкриті густим незайманим лісом. У лісі жили дикі звірі — ведмеді, кабани, олені й дикі кози. А повз гори протікала, як і зараз, велика ріка.

Одного разу прийшли сюди три брати — Кий, Щек і Хорив та їхня сестра Либідь. Вони, мабуть, припливли човном по річці, бо доріг чи шляхів тоді майже не було і люди могли найвільніше пересуватися річками.

— От яке гарне місце! — сказали брати. — Побудуємо собі тут житло і будемо жити!

Оселилися три брати з сестрою на високих горах біля Дніпра. «Кий сидів на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, що нині зветься Щекавиця, а Хорив — на третій горі, що прозвалася від нього Хоривиця. І збудували град в ім'я старшого брата, і назвали його Київ».

«Град» — це так називалось тоді укріплення, огорожа. Чий град? — «Кия, Київ град». Отак і виникла назва — Київ.

Маленька річка, що протікає в Києві, зветься Либідь. Є ще в Києві й гора Щекавиця, є й вулиця Хорива. У всіх цих назвах зберігся спогад про Кия, Щека і Хорива та їхню сестру Либідь.

Та не лише зі старих назв можна дізнатися про те, що було колись. Багато чого можна дізнатися з розкопок. Там, де колись жили люди, завжди щось залишається в землі — рештки будівель чи укріплень, окремі предмети з посуду, зброї, прикрас тощо. І коли починають копати землю, — хоч

би прокладаючи якісь труби, або щоб побудувати підземні переходи чи тунелі метро, часто-густо знаходять ось такі залишки старовини.

От з таких знахідок тепер уже відомо, що колись на місці Києва жили люди ще й до Кия, Щека і Хорива. І що ці люди також належали до слов'янських племен, отже, були нашими предками...

Неза́йманий — який зберігається у первісному вигляді, не змінений втручанням людини.
Узві́з — крутий підйом; вулиця, дорога, що мають підйом.

1. Прочитай. Визнач, на скільки частин можна поділити цей текст. На які питання можна знайти відповідь у кожній частині? Склади план.

2. Знайди в тексті легенду. Прочитай її.

3. Знайди книжку Зірки Мензатюк «Київські казки». Прочитай один із творів на вибір. Визнач, чи згадується в ньому народна легенда.

Дізнайся в дорослих або знайди в бібліотеці чи інтернеті легенди рідного краю (про походження назви міста, села, річки, вулиці тощо). Розкажи їх у класі.

Пригадай. Поміркуй

1. У цьому розділі подано різні фольклорні твори:

колискові пісні казки легенди

Пригадай їх назви.

2. Хто з поетів писав власні твори за мотивами народних?

Знайди авторський твір, який сподобався тобі найбільше. Прочитай його виразно.

3. Доведи думку, що з фольклорних творів можна дізнатися, як жили люди в давнину. Наведи приклади.

4. Прочитай колискову.

Ой ти, коте рябку,
Та вимети хатку,
А ти, коте сірий,
Та вимети сіни,

А ти, котку рудий,
Та вимети грубу,
А ти, кішко, не ворчи,
Піди сміття одімчи*.

А ти, волохатий,
Біжи кругом хати.
Тільки, котку, не мурчи,
Дитиночки не збуди.

А ти, коте муругий**,
Прийди до нас удруге,
До нашої хати
Дитя колихати.

А ти, коте чорний,
Та сідай у човен,
Вези рибки повен.
Та й поїдеш на лужок,
Наламаєш квіточок
Забавляти діточок.
Поїдеш в долину
По червону калину
Забавляти дитину.

Знайди в підручнику схожу коліскову. Прочитай, порівняй. Поясни, чому є схожі народні твори з невеликими відмінностями.

5. Які українські народні пісні ти знаєш? Які можеш заспівати?
6. Назви відомі тобі українські народні побутові казки. Чим вони відрізняються від казок про тварин? А від чарівних?

* Одімчі́ — швидко віднеси.

** Муру́гий — темно-сірий із темними смугами.

7. Прочитай назви народних казок. Визнач серед них казки про тварин, чарівні, побутові.

«Мудра дівчина», «Котигорошко», «Зароблений карбованець», «Солом'яний бичок», «Телесик», «Рукавичка», «Дідова дочка й бабина дочка», «Пан Коцький».

8. Перекажи свою улюблену українську народну казку. Запропонуй друзям визначити, яка це казка: про тварин, чарівна чи побутова.

9. Збери скарбницю народної мудрості. Разом із друзями оберіть країну світу, з казками якої захотілося познайомитися. Знайдіть побутові казки обраного народу. Презентуйте в класі 2–3 казки за таким планом:

1. Який народ склав казку?

2. Як називається країна, де живе цей народ? (Покажіть країну на карті світу або на глобусі.)

3. Яку назву має побутова казка?

4. Про що в ній розповідається? (Перекажіть коротко. Використовуйте ілюстрації.)

5. Яка народна мудрість передана в казці? (Запишіть на картці та покладіть до класної скарбнички.)

10. Які народні легенди ти знаєш? Чим схожа легенда на казку? Чому існують різні легенди про походження назв міст, сіл, річок?

11. Розкажи легенду, яка тобі найбільше подобається.

Розділ 2

ТВОРИ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПИСЬМЕННИЦЬ ДАВНІХ ЧАСІВ (XIX століття)

Т. Шевченко
(1814–1861)

Л. Глібов
(1827–1893)

Олена Пчілка
(1849–1930)

І. Франко
(1856–1916)

Б. Грінченко
(1863–1910)

М. Коцюбинський
(1864–1913)

Леся
Українка
(1871–1913)

1. Назви письменників і письменниць давніх часів. Твори яких авторів тобі вже відомі?
2. Спираючись на дати їхнього життя, дай відповіді на такі запитання:
 - Хто з них міг бути знайомим одне з одним?
 - Хто з них міг читати твори Т. Г. Шевченка? Л. І. Глібова? Лесі Українки?
 - Скільки років прожили кожен/кожна з них?

Тарас Григорович Шевченко (1814–1861)

1. Прочитай заголовки творів Т. Г. Шевченка.

«Садок вишневий коло хати...»

«Рече та стогне Дніпр широкий...»

«Світає, край неба палає...»

«І досі сниться...»

«Тече вода з-під явора...»

«Встала весна...»

«Зацвіла в долині червона калина...»

Які з цих віршів ти знаєш напам'ять? Розкажи.

2. Прочитай уривки з творів Т. Г. Шевченка. Пригадай їх назви. Перевір себе, скільки рядків кожного вірша можеш згадати.

* * *

Тече вода з-під явора
Яром на долину...

* * *

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась...

* * *

...Світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї...

* * *

І досі сниться: під горою
Меж вёрбами та над водою
Біленька хаточка.

* * *

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть...

3. Пригадай, що ти знаєш про життя Т. Г. Шевченка. Розкажи, спираючись на ілюстрації.

Т. Шевченко. Батьківська хата в Кирилівці

*І. Їжакевич.
Тарас-пастух*

Т. Шевченко. Селянська родина (1843)

Статуя в Літньому саду

Маленьким про великого Тараса

(уривки з книжки)

Став Тарас вільною людиною, почав учитись, прийняли його до Академії художеств. Став він учнем самого Карла Брюллова. Старанно вчився він і так добре малював, що й медалі в академії одержував за свої роботи...

...Коли закінчив Тарас академію, став художником, приїхав він в Україну. Зраділи йому брати і сестри, які стільки років не бачили свого Тарасика. А Тарас і радів, і сумував, бо горювали вони, безправні кріпаки, так само, як і батько. Скрізь, і в рідному селі, і в інших селах та містах, діялось те ж самісіньке, як і за його дитинства.

Р. Меліхов.

*Молодий Тарас Шевченко
в майстерні К. Брюллова*

Отоді він написав багато віршів проти царя, проти панів і кликав тими віршами, щоб люди повставали, боролися за волю, жили однією вільною новою сім'єю. Отоді він написав і свій «Заповіт», хоч був ще молодою людиною, та почував себе відповідальним за свій народ і завжди думав про долю всіх поневолених людей.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,

Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,

Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте

І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

І от ці слова: «Вставайте, кайдани порвіте!» — тоді повторювали, передавали один одному як заклик до повстання, революції...

...Пани, цар, його посіпаки-жандарми зненавиділи Тараса Шевченка.

Якось повертався Тарас зі своїх мандрівок по Україні до Києва. Був чудовий весняний ранок. Поромом перепливав Тарас широкий Дніпро і милувався на любимий Київ. Він поспішав на весілля свого друга. Зійшов на причал, раптом підходять до нього жандарми і арештовують. Відвезли Тараса до Петербурга і посадили в тюрму.

Разом з Тарасом арештували й багатьох його друзів з їхнього товариства, та нікого не покарали так тяжко і жорстоко, як Тараса Шевченка. Розлютився цар за його сміливі вірші і наказав віддати Тараса в солдати і заслати далеко-далеко від України. А найстрашнішим і найтяжчим для Тараса було те, що немилосердний, мстивий і лютий цар заборонив йому писати і малювати...

...На засланні Тарас однаково, хоч це було суворо заборонено царем, писав вірші. Він не скорився, він писав ще запальніше, ще одвертіше проти зла і неправди. Але він робив це потай, щоб ніхто не бачив. Потай записував свої вірші у малесеньку

книжечку-зошит, яку сам зробив, і ховав її за халлявою чобота...

*Т. Шевченко.
Автопортрет (1847)*

*Т. Шевченко.
Автопортрет (1857)*

...Повернувся Тарас Шевченко з заслання через десять років.

Забрали його молодим, дужим, а вертався хворим, сивим, от як на портреті.

Та не скорився він цареві, не кинув боротися за правду, за краще, вільне життя народу. І після заслання писав він знову такі вірші, що їх у всьому світі знають, на всі мови і тепер перекладають...

Кайдáni — залізні ланцюги з кільцями на руках чи ногах арештованого, в'язня.

Жандáрм — поліцейський у давні часи.

Порóм — укритий настилом з дощок великий човен, пліт, призначений для переправи людей, вантажів через річку або озеро.

Халя́ва — верхня частина чобота, що прикриває літку (рос. икру́) ноги.

1. Про які події з життя Шевченка розповіла О. Іваненко?
2. Прочитай запитання і визнач, на які з них можна знайти відповідь у творі О. Іваненко.
 - Як навчався Тарас в Академії художеств?
 - Чи були вільними людьми брати і сестри Тараса Шевченка, коли він їх відвідав?
 - За що було заарештовано Т. Шевченка?
 - Членом якого товариства він був?
 - Як цар покарав поета?
 - Куди потрапив у заслання Т. Шевченко?
 - Скільки років тривало його заслання?

Які запитання залишилися без відповіді? Знайди необхідну інформацію в довідковій літературі.

3. Розглянь автопортрети Т. Г. Шевченка. Коли вони були намальовані? Де перебував поет у ці роки?
4. Розглянь таблицю «Найважливіші події в житті Т. Г. Шевченка». На які запитання вона допомагає дати відповідь?

Найважливіші події в житті Т. Г. Шевченка

9 березня 1814 р.	Народився в селі Моринці в сім'ї кріпака.
1838 р.	Був викуплений друзями з кріпацтва.
1840 р.	Видав збірку творів «Кобзар».
1847–1857 рр.	Перебував у засланні.
10 березня 1861 р.	Помер. Похований на Чернечій горі поблизу Канева.

Тарас Шевченко

Зоре моя вечірняя
Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.

Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.

Як широка сокорина
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась.

1847

Сокорина — дерево осокора, тополя чорна.
Веселочка — веселка, райдуга.

1. Які картини виникають у твоїй уяві, коли читаєш вірш?
2. Який настрій передано у творі? Як ти гадаєш, чому? У якому році був написаний вірш? Де у цей час перебував поет?
3. Автор у вірші розмовляє з вечірньою зорею. Про що він хоче, щоб вона йому розповіла? Прочитай.
4. Знайди у вірші пестливі слова, які свідчать про любов поета до рідного краю.
5. Прочитай вірш виразно, передай почуття і настрої поета.
6. Вірш Т. Г. Шевченка «Зоре моя вечірняя» покладено на музику. Послухай аудіозапис.

Т. Шевченко.
Байгуші* (1853)

Тарас Григорович Шевченко, перебуваючи на засланні, спостерігав важке життя простих людей і передавав його у своїх картинах. Особливо він співчував дітям.

Тарас Шевченко

На Великдень, на соломі

На Великдень, на соломі
Проти сонця, діти
Грались собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку. А тій стьожку,
Тій стрічку купили.

Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові,
Кому свитку. Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.

— Мені мати купувала.
— Мені батько справив.
— А мені хрещена мати
Лиштву вишивала.
— А я в попа обідала,—
Сирітка сказала.

1849

* Байгуші (рос. нищие) — жебраки.

Вели́кдень — християнське весняне свято, присвячене воскресінню Христа, Пасха.

Кра́шанка — пофарбоване куряче яйце до великодніх свят.

Святкі́ — святкова пора.

Ли́штва — кольорова вишивана нашивка, кайма.

Стьо́жка — вузька смуга тканини для прикрашання.

Смуше́вий — пошитий з хутра вівці.

Шкапо́ві — пошиті з кінської шкіри.

Сві́тка — старовинний довгополий верхній одяг.

Спра́вити — придбати.

1. На яке свято зустрілися діти? Про що розмовляли?

2. Якими обновами хвалилися діти? Прочитай.

3. Чому одна дівчинка не мала обнов? Що для неї було святковим подарунком?

4. Як автор ставиться до сироти? Які слова про це свідчать?

5. Розіграйте вірш у класі. Визначте кількість акторів. Що вони мають робити? З якою інтонацією треба промовляти слова кожного?

Знайди в бібліотеці або інтернеті твори про життя Великого Кобзаря:

І. Андрусак «Нечиста сила» (із дитинства Тараса Шевченка),

Бойко Грицько «Про дідуся Тараса»,

С. Васильченко «В бур'янах»,

Д. Красицький «Дитинство Тараса»,

С. Пилипенко «Діткам маленьким про Тараса Шевченка».

Прочитай один із них.

Склади цікаві запитання про життя Т. Г. Шевченка.

Борис Дмитрович Грінченко (1863–1910)

Твори Т. Г. Шевченка малювали картини природи і закликали боротися з несправедливістю. Вони вразили сучасників. Багато молодих людей звернули увагу на українську мову, почали її вивчати.

Такою людиною був і письменник Борис Дмитрович Грінченко. Він був за освітою учителем, працював у бідних сільських школах, турбувався про те, щоб діти навчалися рідною мовою. Спостереження за школярами письменник відтворив у своїх оповіданнях.

В. Маковський. У сільській школі (1883)

Прочитай твір Б. Грінченка «Украла», написаний 1891 року.

Борис Грінченко

Украла

Тільки вчитель увійшов у клас, зараз побачив, що там робиться щось непевне. Школярки та школярі юрбою оточили когось і про щось палко й голосно гомоніли. Гомін був неласкавий, сердитий. Зрозуміти поки нічого не можна було. Чуть тільки було, що на когось діти сердились, комусь докоряли.

Зараз же дехто побачив учителя, і почулось проміж дітьми:

— Василь Митрович прийшов... Учитель прийшов.

Діти стихли і всі повернулись до вчителя. Учитель підійшов і спитавсь:

— Що тут у вас діється?

Усі мовчали, стоячи навкруг одної парті. На тій парті сиділа Олександра.

Олександра була школярка першого року, дочка сільського писарчука-п'янички. Вона сиділа, низько похнюпивши голову і втупивши очі у свій стіл. Її біляве, усе у веснянках, обличчя було біле як крейда. Вона вхопилася руками за стіл, мов боялася, що її тягтимуть кудись силоміць.

Учитель ще раз спитавсь:

— Що тут у вас сталося?

Озвалась Пріська — подруга й товаришка Олександрина. Батько її був у економії за прикажчика. Пріська була дівчина сита, добре годована — вона завжди приносила з дому гарну їжу: пиріжки, перепічки, коржі тощо. Вона погано вчилася, але була дуже весела і не могла говорити не сміючися. Вона й тепер, осміхаючись, загомніла:

— Та Олександра...— Пріська почала й засміялась, не доказавши.

Учитель спитавсь:

— Що Олександра?

— Украла в мене хліб! — доказала Пріська і зовсім зареготалася, і її нерозумні сіро-сині очі з сміху аж сховалися за ситими щоками.

Ця звістка дуже вразила й здивувала вчителя. Такого в школі ще не було. Учитель знав, що деякі з дітей ще дома, перш ніж у школу почали ходити, були де в чому грішні, але в школі поки ніхто в гріх не вскакував. На Олександрю він теж ніколи нічого не думав. Вона була просто дівчина боязка — мабуть, налякав її батько-п'яниця.

Учитель глянув на Олександрю й спитавсь:

— Олександр, правда цьому?

Вона мовчала й сиділа нерухомо, як кам'яна. Учитель зрозумів, що Пріська казала правду. А Пріська вже не мовчала й торохтіла:

— Вона не вперше це краде. Вона кілька разів у мене тягла. Тільки кинеш торбу з пирогами — так і потягне. Та я все мовчала. А оце вже сьогодні... Бачу, вхопила хліб та й побігла з школи у двір, та зайшла за дерево, та й їсть. Я прибігла до неї, а вона злякалась. «Не кажи,— каже,— вчителю, я тобі малюнок дам...»

Учитель ще раз спитався:

— Олександр, правда цьому?

Але й тепер Олександра мовчала і сиділа нерухомо. Один великий школяр, не зовсім розумний і не дуже жалісливий, загомонів:

— Та що там її питаться? Хіба й так не видно, що правда. Бач, що вигадала,— красти! Її треба прогнати з школи!

Школярі загули:

— Треба! Треба!

Учитель сказав:

— Чому ж-то так?

— А тому, що вона краде, а ви або ми на кого іншого думатимемо по-дурному.

Інші казали:

— Це нічого не можна буде й положити в школі, якщо крастимуть.

— А хіба воно гарно, як казатимуть на школярів, що вони крадуть,— додавали треті.

Учитель сказав:

— Ось що, дівчата й хлопці. Ви он уже налагодились вигонити Олександрю з школи, а ще не знаєте до пуття діла. А може, воно й не так було? Треба послухати спершу, що Олександра скаже.

Той-таки великий школяр почав був знову:

— Та що там слухати, хіба й так не видно?..

Але його зараз же спинено:

— Цить! Василь Митрович правду кажуть. Вже ж треба знати, що вона скаже.

Усі обличчя повернулися до Олександри, усі очі втупилися в неї. Всі дожидали від неї слова. Але вона й тепер сиділа, мов скам'янівши. Вона сховала голову межи плечі й прищулилась, неначе сподівалась, що її ось-ось ударять, хоча знала, що в школі не б'ються.

Учитель спитався:

— Ну, Олександрю? Кажи,— ми ждемо.

Мовчить. Учитель знову:

— Не думай, що ми всі хочемо нападатися на тебе. Нам треба тільки знати правду. Може, це ще й не так, як кажуть, та я й думаю, що не так.

Бліде обличчя в Олександрю зробилося відразу як жар червоне. Але ж вона мовчала. А вчитель казав далі:

— Еге, я думаю, що це не так. Мені здається, що Пріська якось помилилася і що ти не винна.

Олександрине обличчя нахилилося аж до столу.

— Певне, то ти свій хліб їла, бо я ніколи не повірю, що ти можеш украсти.

Голосне гірке ридання розітнулося у школі. Це плакала Олександра, припавши головою до столу. Школярі відразу притихли. Очі їм якось широко порозплющувалися, і вони мовчки, затаївши духа, дивилися на Олександрю. А вчитель казав:

— Не плач! Коли цьому неправда...

— Правда!.. Правда!..— скрикнула Олександра.— Я вкрала!

І вона заридала ще дужче. У великій класовій світлиці стояло шістдесят школярів мовчки, не ворущачись, а серед їх, припавши головою до столу, гірко плакала маленька білява дівчина.

Довго вона плакала, і всі мовчали, аж поки вона трохи заспокоїлася. Тоді вчитель, сівши біля неї, спитавсь:

— Нащо ж ти це зробила?

Вона мовчала знову і знову похнюпилась. Учитель бачив, що сказати те, через віщо вона це зробила, їй так само важко, як було важко признаватися. Але вона перемогла себе. Кілька разів вона починала казати, ворушила губами, але зупинялася. Нарешті промовила:

— Я їсти хотіла.

— Хіба ти дома не їла?

— Не їла.

— Чому?

Вона знову змовкла і... зовсім несподівано уп'ять заридала.

— У нас... у нас... нема чого їсти... Батько нічого... не приносять з волості... усе пропивають... Ми їмо су... су... сухарі вже другий тиждень.

І більше вона нічого не могла сказати за слізьми. Давно був час починати вчиття. Учитель тихо

взяв Олександру за руку і, сказавши їй кілька ласкавих слів, повів у свою хату, щоб вона там заспокоїлась. Як повернувся він у клас, то з десяток рук простяглися до його, і в кожній руці була якась їжа.

— Натє! Дайте їй! Хай попоїсть!

Учитель глянув на дітей. Хлопці були ні в сих ні в тих, дівчата деякі плакали. Він забрав усе, що діти надавали, і поніс Олександрі. Але вона нічого не хотіла їсти і все плакала. Він, скільки міг, розважив її, а сам пішов у клас і звелів співати молитву перед початком науки.

Як заспівали молитву, він непомітно ввів у клас Олександру.

* * *

Олександра після цього довго соромилась глянути учителеві в вічі. Але ні він, ні школярі ніколи не нагадали їй про те, що було. Та й не треба було їй нагадувати. З того часу вже ніщо не могло спокусити її. Дівчата-товаришки її люблять і часто дають їй чого їсти — такого, що з дому приносять. Але вона зрідка бере, хоч і часто сидить на сухому хлібові. Цього року вона здасть останнього екзамена і вийде з школи розумною, правдивою і чесною дівчиною.

1. Які почуття виникли в тебе під час читання оповідання Б. Д. Грінченка «Украла»?
2. У творі розповідається про неприємну ситуацію, свідками якої були вчитель і школярі. Усі поводитися по-різному. Про чю поведінку розповідають такі слова:
 - сміялась, гомоніла, зареготалася, побачила, не змовчала, торохтіла;

- здивувався, не повірив, питав, уточнював, заспокоїв;
 - соромилася, мовчала, сиділа нерухомо, сховала голову межи плечі й прищулилась, зізналася, плакала, ридала;
 - сердилися, докоряли, вимагали покарати, гомоніли, мовчали, дивилися, розплющивши очі, співчували, ніяковіли, простили, жаліли.
3. Пріська — постраждала сторона. Чи викликає вона співчуття? Чому?
 4. Поміркуй, чому автор одну дівчинку називає повним ім'ям, як дорослу, а другу — майже прізвиськом. Що ти можеш сказати про кожну з дівчат?
 5. Як звали вчителя? Знайди в тексті слова, які свідчать про те, що учні поважають учителя.
 6. Школа часів Б. Грінченка відрізнялась від сучасної. Знайди в тексті відповідь на такі запитання:
 - Скільки учнів було в класі?
 - З чого починався урок?
 Які відмінності тогочасної школи можеш назвати ти?
 7. Оскільки оповідання було написане в 1891 році, то в ньому трапляються слова, які можуть бути незнайомі сучасним дітям. Знайди в тексті і прочитай речення, у яких є застарілі слова:
писарчук	перепічка	світлиця
економія	волець	уп'ять
прикажчик	вчиття	

Значення яких слів можеш пояснити без словника? Знайди в тлумачному словнику значення незрозумілих слів.

Знайди в бібліотеці та прочитай оповідання Л. М. Толстого «Филипок» (рос.). Порівняй, як описано сільську школу в оповіданнях Б. Д. Грінченка і Л. М. Толстого.

Про Бориса Дмитровича Грінченка

Удома в Грінченків розмовляли російською. Але хлопчик змалку чув мелодійну, поетично-лагідну українську мову. Маленький Борис захоплено слухав казки, пісні старого пічника діда Андрія та його дружини баби Галі.

У семирічному віці захопився «Тарасом Бульбою» М. Гоголя. Тарас та Остап, які самовіддано захищали рідну землю, стали улюбленими героями малого Бориса. Йому теж захотілося бути письменником, і він почав складати вірші та оповідання і видавати рукописний журнал.

У 13 років на горищі, у старій скрині серед закинутих речей Борис знайшов «Кобзар» Т. Шевченка. Книга його так вразила, що Борис після цього почав писати українською. За його словами, Шевченко здавався йому велетнем, який торкається головою неба.

Б. Грінченко написав багато різних творів для дітей. Він є автором віршів та оповідань. Борис Дмитрович обробляв народні казки, деякі з них записав у віршованій формі.

Які саме книжки вплинули на бажання Б. Д. Грінченка стати українським письменником?

Знайди в бібліотеці або інтернеті книжки Б. Д. Грінченка для дітей: «Казки» (віршовані твори), «Розум і почування у живої тварі». Обери один або кілька творів, прочитай. Розкажи про прочитане в класі.

Леонід Іванович Глібов (1827–1893)

Твори Т. Г. Шевченка вплинули не тільки на Б. Д. Грінченка, а й на багатьох інших письменників. Серед них можна назвати Леоніда Глібова, який після знайомства з «Кобзарем» Шевченка теж почав писати українською мовою.

Леонід Глібов

Чиж та Голуб (байка)

Весною Чижик молоденький,
Такий співучий, проворненький,
В садочку все собі скакав
Та якось у сільце й попав;
Сердега в клітці рветься, б'ється...
А Голуб бачить та й сміється:
— А що? Попавсь? От тобі й на!
Вже, певно, голова дурна...
Не бійсь, мене б не піддурили,
Хоч як би не хитрили,
Бо я не Чижик! Ні... оце! —
Аж гульк — і сам піймавсь в сільце.

Ото на себе не надійся,
Чужому лихові не смійся!

1853

Сільце́ — петля́ для ловлі птахів і дрібних тварин.

1. Який підзаголовок має твір Л. Глібова «Чиж та Голуб»? Що таке байка (рос. басня)? Чи знаєш ти твори російського байкаря І. А. Крилова (рос. «Ворона и Лисица», «Квартет», «Лебедь, Щука и Рак», «Стрекоза и Муравей»)?

Байка — це повчальний твір, героями якого часто є тварини, які передають певні людські риси.

Головна думка байки, її висновок, називається **мораллю**. Зазвичай мораль подається в кінці твору.

2. Якими ти уявляєш героїв твору? Знайди у байці слова, якими описано Чижика.

3. Прочитай слова:

самовпевнений, пихатий, гордовитий, зневажливий.

Чи всі слова ти розумієш?

Якого героя вони характеризують?

4. Знайди в тексті слова Голуба. Прочитай їх з відповідною інтонацією.

5. Знайди в байці мораль. Прочитай. Поясни, як ти її розумієш.

6. Розіграй байку разом із друзями.

Знайди в бібліотеці байки Л. І. Глібова «Лебідь, Щука і Рак», «Коник-стрибунець», «Синиця», «Щука», «Гава і Лисиця», «Вовк і Кіт». Обери одну з них для виразного читання на уроці.

Про Леоніда Івановича Глібова

Леоніда Глібова у дитинстві рідні називали Льоликом. Хлопчик дуже любив квіти. У нього навіть був свій невеличкий садочок, де він проводив цілі дні. Там він доглядав за рослинами і читав книжки. Хлопчика називали королем квітів і віталися з ним: «Здоров

Леся Українка
у волинському
народному вбранні
у віці 8–9 років

будь, Льолику, квітчастий королику!»

Вже дорослим Леонід Іванович працював у гімназії і був учителем батька Лесі Українки, який зберіг теплі спогади про нього, дуже любив його байки, знав їх напам'ять і гарно декламував. Маленька Леся часто чула від батька байки Глібова. Вони їй також подобалися. Коли вона маленькою читала напам'ять байку «Билина», слухачі не могли стримати сліз.

Леонід Іванович Глібов є автором не лише байок. Для дітей він писав вірші та загадки. Свої твори він публікував у першому в Україні дитячому журналі «Дзвінок» і підписував їх Дідусь Кенір.

Як з'явився такий незвичайний псевдонім? Кажуть, що його батько купив такого співучого кенира*, що послухати спів птаха сходилися сусіди. На запитання, куди йдуть, вони казали: «До Івана Кенира» — так і прозвали батька по-вуличному «Кенір». Оце батькове прізвисько й стало псевдонімом письменника Леоніда Глібова.

- На які запитання є відповіді в тексті про Л. І. Глібова? Візьми участь у грі «Моє запитання — твоя відповідь».

* Кенір (рос. канарейка) — канарка.

Леонід Глібов

Стоїть гора високая

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

Під гаєм в'ється річенька,
Як скло вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

Край берега, у затишку,
Прив'язані човни;
А три верби схилилися,
Мов журяться вони...

1859

1. Які картини природи виникають у твоїй уяві, коли читаєш вірш?
2. Який настрій передано у творі?
3. Знайди у вірші слова зі зменшувально-пестливим значенням. Про що вони свідчать?
4. З чим автор порівнює гай? річку? Якими він побачив верби?
5. Зроби ілюстрацію до вірша. Розфарбуй її. Які фарби переважають на твоєму малюнку? Чому?

Відомий український композитор Микола Лисенко поклав вірш Л. Глібова на музику. Пісня відразу захопила серця людей і сьогодні теж залишається популярною. Багато сучасних композиторів пишуть свою музику на слова Л. Глібова. Слухай і співай.

Прочитай і відгадай загадки Дідуса Кенира.

Леонід Глібов

* * *

* * *

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Дуже мудрує.
Часом захоче —
Правди навчає;
Іноді бреше,
Всіх звеселяє.
Люба розмова,—
Будемо, діти,
З нею довіку
Жити-дружити.

Хто ж то така
В світі щаслива,
Мудра, правдива
І жартовлива?
Як не вгадали,
Стану в пригоді:
Річ коротенька —
Книжка, та й годі.

Стати в пригоді — допомогти, бути потрібним.

1. Які слова допомагають зрозуміти, що відгадкою є книжка?
2. Доведи, що книжка може мовчки говорити. Наведи приклади, коли вона навчає правди, звеселяє.

Леонід Глібов

Хто вона?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане,—
І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А дітям більше буде.

1. Чи вдалося відгадати загадку?
2. Прочитай відгадку, яка «сховалася» в тексті: з перших букв кожного рядка склади слово.
3. Знайди в загадці слова, які доводять правильність відгадки.

Загадка, відгадка якої складається з перших букв кожного рядка, називається **акровіршем**.

Леонід Глібов

Хто говорить?

Колись я нудилось
У срібнім кайдані;
Розбила неволю
Чубатая пані,
А я на Україну
Тихенько нищечком...
Колись на Великдень
Оддячу яечком!

Кайдани (рос. цепи) — ланцюги, те, що зв'язує, позбавляє волі.

Нищечком — нишком, крадькома, потай.

1. Відгадай загадку. Доведи, що це акровірш.

2. Поясни, як ти розумієш такі вирази:

срібний кайдан, розбила неволю, чубатая пані.

Знайди в бібліотеці загадки Л. І. Глібова. Обери одну з них, намалюй відгадку. Прочитай загадку в класі.

Михайло Михайлович Коцюбинський (1864–1913)

- Пригадай відомі тобі твори М. М. Коцюбинського:
«Про двох цапків», «Дві кізочки»,
«Десять робітників».

Який із творів нагадує загадку? Герої якого твору постраждали через свою непоступливість? У якому творі герої були розумними і ввічливими?

Ці твори Михайло Коцюбинський написав для власних дітей.

Михайло Коцюбинський
з дружиною Вірою та дітьми
(зліва направо: Ірина, Роман,
Юрій, Оксана)

Як і Л. Глібов, М. Коцюбинський публікував свої твори у журналі «Дзвінок». У 1891 році в ньому було надруковано оповідання «Харитя».

Михайло Коцюбинський

Харитя

I

В печі палав вогонь і червоним язиком лизав челюсті. В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди. На постелі лежала слаба жінка й стог-

нала. Се Харитина мати. Шість тижнів поминуло, як помер її чоловік, батько Харитин, і відтоді бідна удова тужить та слабує, а оце вже другий день, як зовсім злягла. Злягла саме в жнива, в гарячий час, коли всі, хто вміє жати, подались на ниву збирати на зиму хліб. І вдовине жито поспіло, та нема кому його жати: сиплеться стигле зерно на землю, а удова лежить недужа: тяжка слабість спутала руки й ноги, прикувала до постелі... Лежить бідна мати Харитина та б'ється з думами...

Рипнули двері.

— То ти, Харитю? — почувся млявий голос слабої.

— Я, мамо!

З дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі русява головка дівчинина, нахилена набік до відра, а далі права рука, піднята трохи догори. В хату увійшла Харитя і поставила коло печі відро. Їй було вісім років. Десять дуже важким видалось Хариті те відро з водою, бо, поставивши його на землю, хвилинку стояла нерухомо, спершись на припічок і важко дихаючи. Ліва рука від незвичайної ваги зомліла, і Харитя не могла її зігнути. Але се було одну хвилину. В другій — метнулась Харитя до мисника, легесенько, мов кізка, стрибнула на лаву, зняла з полиці горщик і поставила його коло відра.

— Що ти робиш, доню? — поспитала мати.

— Вечерю варитиму, мамо.

Слаба тільки зітхнула.

А Харитя й справді заходилася коло вечері. Змила в мисчині жменьку пшона, вкинула щіпку солі та зо дві чи зо три картоплини, налила в горщик

води і приставила його до вогню. Любо було глянути на її дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво бігали від одної роботи до другої. Великі сиві очі з-під довгих чорних вій дивилися пильно й розумно. Смугляве личенько розчервонілося, повні уста розтулилися,— вся увага її була звернена на роботу. Вона забула навіть і за нові червоні кісники, що двічі обмотували її русяву, аж білу, головку. Кісники ті були її радість, її гордощі. Оце третій день, як хрещена мати подарувала їй ті кісники, а Харитя й досі не натішиться ними.

Мати стиха застогнала.

Харитя стрепенулась і підбігла до ліжка.

— Чого ви, матінко? Може, водиці холодної? Що у вас болять? — ластівкою припадала вона коло недужої.

— Ох, дитино моя люба! Все в мене болять: руки болять, ноги болять, голови не зведу. От, може, вмру, на кого ж я тебе лишу, сиротину нещасну?.. Хто тебе догляне, вигодує?

Харитя почула, що її маленьке серце заболіло, наче хто здавив його в жмені; сльози затремтіли на її довгих віях. Вона припала матері до рук і почала їх цілувати.

— Що ми робитимемо, доню? От довелось мені злягти саме в жнива... Хліб стоїть у полі невижаний, осипається... І вже не знаю, як мені, бідній, недужій, запобігти лихові... Як не зберемо хліба — загинемо з голоду зимою!.. Ох, боже мій, боже!

— Не журіться, мамо! Не плачте! Адже ж бог добрий, мамо! Бог допоможе вам одужати, допоможе вам хліб зібрати... Правда, мамо?.. Правда?..

Чѣлюсті — вихід кухонної печі, отвір дугастої форми.

По́ночі — темно.

Ді́ді — тіні.

Жнива́ — пора збирання хлібних рослин.

Мля́вий (рос. вялый) — позбавлений жвавості, бадьорості.

При́пічок — горизонтальна площина перед отвором печі під комином.

Зомлі́ти — втратити свідомість; знепритомніти.

Мі́сник — полиця для посуду, іноді для продуктів у сільській хаті.

Кі́сник — стрічка для вплітання в косу.

II

Поки Харитя говорила ті слова, в біленькій головці її промайнула думка: як то нема кому жати? А вона що ж робитиме? Ще торік ходила вона з мамою на ниву, бачила, як мати жне, ба, сама брала серп і жала! Адже ж вона багато б нажала, якби мати не сварила за скалічений палець! Але торік вона була ще маленька, маленькими рученятами не могла вдержати серпа, а тепер вона вже виросла, набралася сили і руки побільшали.

Харитя глянула на свої руки. Адже сими рученятами вона принесла з річки піввідра води, хоч яке воно важке, те відро! Завтра, коли розвидниться, встане Харитя, нагодує маму (коли б ще схотіли їсти, а то відколи слабі — саму воду п'ють), візьме серп і піде в поле. А вже як буде жати!

І не розігнеться! І уявилась Хариті вижата нива, а на їй стоять полукіпки і блищать проти сонця, як золоті. І сама Харитя стоїть на полі, дивиться на свою працю і думає, як би звести хліб у стодолу. От що вона зробить: піде до хрещеного батька, обійме його рученьками за шию і скаже: Тату мій любий та милий! Я вже вам бавитиму маленького Андрійка, буду йому за няньку, тільки зvezіть наш хліб та складіть у стодолу! Він добрий, батько хрещений, він її послухає, зведе хліб. А як же зрадіє мати, коли Харитя прийде до неї й скаже: А бачте, матусю кохана, а я ж вам не казала, що бог pomoже нам зібрати хліб? Увесь хліб у стодолі! Мати з радощів вичуняє, пригорне доню до серця, поцілує, і знову житимуть вони веселі та щасливі і не згинуть зимою з голоду...

В печі щось бухнуло, засичало. То збігав куліш.

Мерщій кинулась Харитя до печі, одставила горщик, доглянула страву й насипала в полив'яну миску гарячого кулішу. Мати виїла ложок зо дві та й поклала ложку. Страва здалась їй несмачною, противною. Харитя їла чи не їла, швиденько по-

мила посуд, поскладала його на мисник, засунула сінешні двері і стала навколішки перед образами молитися богу. Вона складала ручки, хрестилась, зітхала та здіймала очі догори і дивилась пильно на образ, де був намальований бог-отець. Вона вірила, що господь любить дітей і не дасть їх на поталу. Адже не-

дурно тримає він у руці золоте яблучко з хрестиком: певне, він дасть те яблучко добрій, слухняній дитині. І Харитя своїм дитячим лепетом прохала у бога здоров'я слабій матусі, а собі сили вижати ниву. Ся думка не давала їй спокою, їй хотілося швидше діждатися ранку. Ляжу зараз спати, щоб завтра раніше прокинутися,— подумала Харитя й, поставивши коло мами воду на ніч, лягла на лаву. Але сон не зліплював їй очей, він десь утік з цієї хати, бо й недужа мати не спала й стогнала. Повний місяць дивився у вікно і на комині намалював також вікно з ясними шибками та чорними рамами. Харитя поглядала в той куток, де лежав серп, і думала свою думу. А надворі так місячно, ясно, хоч голки збирай. Харитя сіла на лаві і глянула у вікно. В імлистій далині, осяяні срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці. Високі чорні тополі, як військо, стояли рядами край дороги. Синє небо всипане було зорями. Зорі тихо тремтіли... А що, якби тепер вийти на ниву? Е, ні, страшно, вовк вибіжить

з лісу, русалки залоскочуть, страхи повилазять з пшениці... І Хариті справді стало страшно, вона знов поклалася на лаві і одвернулася од вікна.

— Чому ти не спиш, доню? — питає мати.

— Так... я зараз спатиму, мамо!

Мати стогне, а Харитю живий жаль бере за серце. Бідні мама! Все болить у них. Коли б той добрий бог послав їм полегкість! Аж ось трохи згодом і слаба мати, і копи на полі, і русалки, і вовк, і ясне вікно на комині змішуються в якійсь кумедній плутанині. Сон, влетівши до хати, бере Харитю під своє крило. Срібний промінь місячний тихо сяє на білій головці дівчинки, всміхається до нових червоних кісників, гуляє по смуглявому видочку та по білих дрібненьких зубках, що виглядають з-за розтулених повних уст.

Харитя спить солодким сном.

Полу́кіпок — 30 снопів скошеного або зжатого хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху.

Копá — стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху.

Стодо́ла — будівля для зберігання снопів, сіна.

Вічуня́ти — ставати здоровим, одужати.

Кулі́ш — густий суп, звичайно з пшона.

Поли́в'яна — глазурована, вкрита склоподібним сплавом.

Сіне́шні двері — двері в сіни.

Не дасть їх на пота́лу — не дасть знущатися.

Ко́мин — передня частина димоходу печі.

Ші́бка — скло в рамі вікна.

Імлі́ста — обгорнена або затагнута імлою (рос. мглой).

Страхи́ — страшні фантастичні істоти.

III

Рано встало золоте сонечко. Рано, разом з сонцем, прокинулась і Харитя. Хутенько зварила куліш, нагодувала маму, сьорбнула й сама кілька ложок. Упоравшись, зняла серп з полиці, поклала в торбинку хліба та цибулі і зав'язалась рябенькою хусточкою. Далі поцілувала маму й каже:

— Піду я, мамо, на вулицю до дівчат, побавлюся трохи.

— Іди, доню, та не барись.

Іде Харитя селом, і якось їй чудно. Ніколи не ходила вона сама так далеко від хати. От вже й крайню хату минула, вийшла на поле й стала, задивившись в далечінь на чудовий краєвид. І справді було гарно на ниві, неказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці. Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву. А за річкою, попід кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелеться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче риза рути, темніє просо. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці. В долині, край лісу, висить синя імла. І над усім тим розкинулось погідне блакитне небо, лунає в повітрі весела пісня жайворонкова.

Віють з поля чудові пахощі од нестиглого зерна і польових квіток. І добре Хариті на ниві, і страшно. Стала вона й не знає, чи йти далі, чи вертатися. Але виткнулась десь далеко з жита червона хустка жіноча, і Харитя згадала і хвору маму, і чого прийшла. Вона подалася стежкою межи жита. Як тільки

Харитя увійшла межи жита, гарний краєвид зник. Босі ноженята ступали по втоптаній стежці, над головою, межи колосками, як биндочка, синіло небо, а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим колоссям. Харитя опинилась наче на дні в морі. В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку. Польова повитиця полізла догори по стеблині жита і розтулила свої білі делікатні квіточки. Харитя мимохідь зривала дорогою квіточки та йшла все далі. Аж ось і їх нива. Вона добре знає свою ниву, ось і рівчак той, що промила весняна вода. Харитя поклала торбинку, взяла в руки серп і почала жати. Тихо навкруги. Тільки цвіркун цвіркоче в житі, шелестить сухий колос та інколи запідпадьомкає перепелиця. Жне Харитя, але якось недобре йде робота. Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці, колосся лоскоче спітніле личенько... Аж ось щось наче впекло Харитю в палець. Вона вихопила руку й побачила на пальці кров. Серп випав Хариті з рук, лице скривилося з болю, на очі набігли сльози, і Харитя от-от заплакала б гірко, коли б не нагадала про свою

бідну маму. Швиденько обтерла вона кров з пальчика спідничкою, затерла врізане місце землею і почала жати. Стерня коле босі ноги, аж на плач збирається Хариті, піт великими краплями падає на землю, а бідна дівчинка жне та й жне. Якось обернулась Харитя назад, щоб покласти нажаті жменьку, глянула навкруги — і страх обхопив її. Адже вона одна на ниві! Ану, який страх вискочить із жита й задушить її! Раптом — фуррр!.. Перепелиця пурхнула перед самою Харитею і, тріпочучи короткими крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло. Серце закалатало Хариті в грудях з переляку; далі наче спинилось, і Харитя скаменіла на місці. Однією рукою стиснула жменьку жита, другою — серп. Лице пополотніло. Здорові сиві очі з жахом дивилися в жито. За хвилинку Харитя трохи відійшла. Серце знов застукало в грудях. Харитя наважилась тікати.

Стежкою наближались дві молодичі. Харитя постерегла їх, знов нагадала недужу, бідну маму і, схиливши русяву головку, взялась до роботи. Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою добру нещасну маму!

Молодиці наблизилися до Хариті, впізнали її і глянули одна на одну.

— Ти що тут робиш, Харитю? — спитали разом. Харитя здригнулась, підвела очі на молодичь і засоромилась.

— Жну... мати слабі лежать... нема кому хліб вижати... з голоду згинемо зимою...— В голосі її тремтіли сльози. Молодиці знов глянули одна на одну.

— Бідна ж ти, дитино, бідна!..

Враз Харитя почула, що сльози душать її. Зразу якось дуже жаль стало їй слабій матері, дуже заболів той пальчик, що втяла серпом, заболіли ноги, наколені стернею, згадався переляк недавній,— сльози, мов град, посипалися на землю, і Харитя, голосно хлипаючи, заридала.

Молодиці кинулися до неї.

— Що з тобою, дитино? Не плач, перепілочко! Мати твоя, дасть бог, одужає, а жито ми вижнемо, не дамо вам згинути з голоду. Ну, не плач же, квіточко!

Молодиці взяли на руки бідну Харитю, цілували, потішали.

— Ходімо зараз до матері, хай вона втішиться, що має таку добру дитину...

Молодиці взяли за руки Харитю і подались стежкою назад у село. Харитя йшла і тихо хлипала.

IV

Незабаром Харитина мати одужала. Молодиці вижали удовине жито, хрещений батько Харитин звів хліб у стодолу, і сироти вже не боялися голодної смерті.

Мати цілувала та пестила свою добру дитину, а Харитя щебетала:

— Хіба я не казала вам, матінко, що добрий бог дасть вам здоров'я і допоможе зібрати хліб? Хіба не на моє вийшло?..

Не барі́тися — не затримуватися.

Погі́дне — тихе, спокійне.

Полові́ти — досягаючи, набувати жовтого кольору, ставати жовтим.

Вили́скуватись — блищати.

Ярина́ — сходи або посіви ярих культур (тих, що висівають навесні).

Рі́за — одяг.

Бі́ндочка — стрічка, смужка.

Соки́рки — польові квіти.

Роме́н — народна назва ромашки.

Пови́тиця — польова шкідлива рослина.

Рі́вчак — не дуже глибокий і широкий рів; канава.

За́хідпадьо́мкати — почати видавати своєрідні уривчасті звуки (про перепелів).

Стерня́ — зрізані біля кореня стебла хлібних рослин.

Пополо́тніти — ставати блідим, білим як полотно; бліднути.

1. Чому оповідання називається «Харитя»?

2. Підготуй розповідь про головну героїню. Переглянь текст і знайди відповіді на такі запитання:

- Скільки їй років?
- Яку має зовнішність?
- Які має риси характеру?

3. Що вміла робити восьмирічна Харитя?

4. Знайди в оповіданні, яку страву готувала Харитя. За яким рецептом, що в неї поклала? Прочитай.

5. Як Харитя ставилася до мами? Знайди в тексті та прочитай, що вона говорила і що робила. Чому не сказала мамі, що йде на поле жати?
6. Про що думала Харитя вдома вночі? Чого боялася? Що лякало дівчинку, коли вона йшла на ниву?
7. Що приваблює читача в Хариті?
8. Склади план оповідання. Перекажи твір.
9. Прочитай вирази з оповідання М. Коцюбинського «Харитя». Поясни, як ти їх розумієш. Які картини уявляєш?
 - Легенько, мов кізка, стрибнула на лавку.
 - Ластівкою припадала коло недужої.
 - А надворі так місячно, ясно, хоч голки збирай.
 - Високі чорні тополі, як військо, стояли рядками.
 - Зорі тихо тремтіли.
 - Сон, влетівши до хати, бере Харитю під своє крило.
 - Срібний промінь місяця тихо сяє на білій головці дівчинки, всміхається до нових червоних кісників.
10. Візьми участь у творчій груповій роботі.
 - Спираючись на текст оповідання, відтвори інтер'єр Харитиної хати. Зроби разом з друзями ілюстрацію або виготов макет.
 - Знайди в тексті, якою Харитя побачила вранці природу. Зроби разом з друзями ілюстрацію до описаного пейзажу. Намалюй або виготов колаж.

Захисти свій проєкт у класі. Розкажи, що відтворено на малюнку або макеті, підготовленому твоєю творчою групою.

Знайди в бібліотеці й прочитай оповідання М. М. Коцюбинського «Маленький грішник». Розкажи про головного героя.

Про Михайла Михайловича Коцюбинського

У родині Коцюбинських розмовляли російською. Та певний час у їхній садибі жив сліпий лірник* Купріян, який часто виконував українські народні пісні. Маленький Михайлик залюбки слухав його спів. У 9 років хлопчик дуже здивував своїх батьків. Коли він захворів на запалення легенів, то в гарячці заговорив українською мовою. Одужавши, почав створювати власні пісні, схожі на народні. Творчість маленького пісняра була популярною не тільки в родинному колі, але й серед приятелів його батьків.

Літературні таланти хлопця не залишалися непоміченими і у школі. Коли учитель словесності прочитав його твір про різдвяні свята, зауважив: «Будемо мати свого літератора!»

Велике враження на Михайла справили твори Т. Шевченка й утвердили його в бажанні стати письменником.

За освітою М. М. Коцюбинський був учителем. Навчаючи дітей, він прищеплював їм любов до української мови.

Сам Михайло Михайлович знав дев'ять іноземних мов, серед яких були кримська, циганська, грецька. Він мріяв про те, щоб українська мова розвивалася і стала європейською. Він стверджував,

* Лірник — народний співець-музикант, який акомпанує собі на лірі.

що українська мова не «мужицька», а мова, якою говорить великий народ.

На які запитання можна знайти відповідь у тексті про М. М. Коцюбинського? Постав ці запитання своїм друзям.

Пригадай. Поміркуй

1. Прочитай прізвища письменників і письменниць давніх часів. Назви тих, творчість яких розглядалася в цьому розділі.

Т. Г. Шевченко

Л. І. Глібов

Олена Пчілка

І. Я. Франко

Б. Д. Грінченко

М. М. Коцюбинський

Леся Українка

Назви відомі тобі твори цих авторів.

2. Візьми участь у грі «Відгадай, про якого письменника розповідаю».
 - Цей письменник — казкар, поет, автор оповідань. Він прожив стільки ж років, скільки і Т. Г. Шевченко. За освітою він був учителем, турбувався про те, щоб діти навчалися рідною мовою.
 - Це автор книжки, знайомство з якою вплинуло на бажання багатьох літераторів писати українською.
 - Цей письменник — байкар, поет, автор загадок. Мав літературний псевдонім — Дідусь Кенир.
 - У родині цього письменника розмовляли російською. У 13 років після знайомства з книжкою Т. Г. Шевченка «Кобзар» почав писати українською.
 - Цей письменник свої твори публікував у першому в Україні дитячому журналі «Дзвінок». Знав дев'ять іноземних мов.

- Цей письменник працював учителем. Одним із його учнів був батько Лесі Українки.
- Цей письменник перебув десять років у засланні із забороною писати і малювати.
- Цього письменника називали королем квітів і в дитинстві зверталися до нього: «Льолик-квітчастий королик».
- Цей письменник похований на Чернечій горі поблизу Канева.
- Цей письменник є автором твору про важке життя бідних дітей у давні часи.

Яка загадка має кілька відгадок?

Склади подібні загадки про письменників давніх часів та запропонуй їх у класі.

3. Разом з друзями створи проєкт пам'ятника одному з письменників давніх часів. Для виконання цього завдання розглянь уже створені пам'ятники різним письменникам. Проєкт пам'ятника можна представити по-різному: у вигляді малюнка, колажу з фотоматеріалів, макету, живої картинки, де героями пам'ятника є учасники проєкту.

4. Пригадай назви творів письменників давніх часів про життя дітей. Розкажи, як жилося бідним дітям, на прикладі одного з героїв.

Знайди в бібліотеці твори про життя дітей в давні часи українських письменників (М. М. Коцюбинський «Ялинка», Олена Пчілка «Сосонка», Б. Д. Грінченко «Кавуни», І. Я. Франко «Грицева шкільна наука», Остап Вишня «Панська ялинка», Остап Вишня «Перший диктант») і російських авторів (рос. А. П. Чехов «Ванька», Д. В. Григорович «Гуттаперчевый мальчик»). Обери один або кілька творів. Прочитай, розкажи в класі.

ТВОРИ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПИСЬМЕННИЦЬ (XX століття)

XX (двадцяте) століття — це період з 1900 до 1999 року. Це був час масштабних будівництв, великих перемог, значних досягнень у науці й техніці. Була збудована ДніпроГЕС (Дніпровська гідроелектростанція), ціною важких втрат здобута перемога над німецько-фашистськими загарбниками, відбувся перший політ людини в космос, з'явилося телебачення.

У 1991 році Україна стала самостійною незалежною державою.

ДніпроГЕС (1932)

Скульптура «Батьківщина-мати» (1981) на території Національного музею історії України у Другій світовій війні

Перший космонавт України Леонід Каденюк, який здійснив політ у космос 1997 року

Телевежа в Києві (1973)

У двадцятому столітті в Україні з'явилося багато дитячих письменників і письменниць.

Прочитай прізвища. Чиї твори тобі вже відомі?

Грицько Бойко
(1923–1978)

Олег Буцень
(1923–1966)

Платон Воронько
(1913–1988)

Наталя Забіла
(1903–1985)

Оксана Іваненко
(1906–1997)

Майк Йогансен
(1896–1937)

Олександр Копиленко
(1900–1958)

Анатолій Костецький
(1948–2005)

Інна Кульська
(1909–1993)

Всеволод Нестайко
(1930–2014)

Марія Пригара
(1908–1983)

Ярослав Стельмах
(1949–2001)

Василь Сухомлинський
(1918–1970)

Юхим Чеповецький
(1919–2014)

Українські дитячі письменники і письменниці створювали книжки на різні теми. Одні описували своє дитинство, інші спостерігали за життям дітей і розповідали про нього. Хтось цікавився природою, наукою, технікою. А хтось намагався зазирнути в майбутнє і писав фантастичні твори.

Про школу і школярів

Багато творів для дітей присвячено школі.

Тамара Коломієць

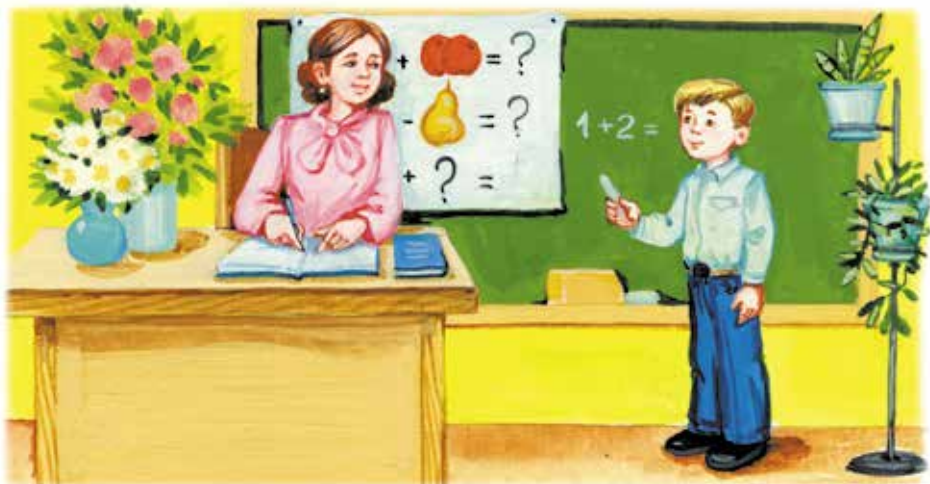
Перша вчителька

Букварі і читанки,
Парти в два ряди.
Наша перша
вчителька
В серці назавжди.

Сонце світлі зайчики
Сипле у шибки.
Кришать крейду
пальчики —
Пишуть палички.

Споришева стежечка,
Стежечка-мережечка,
Що водила нас
Ще у перший клас.

Добре нам читається —
Вчителька всміхається.
А як хтось не зна —
Хмуриться вона.

Скільки розгадали ми
З нею загадок!

Скільки прочитали ми
Віршів і казок!

Стороною рідною
Дниною погідною
Йшли через покіс
У багряний ліс.

Наша перша вчителька
Інших навча.

Букварі і читанки
Їм вона вруча.

Споришева стежечка,
Стежечка-мережечка,
Інших перший раз
Повела у клас.

Спорише́ва — вкрита спорише́м (трав'янистою рослиною).

Мере́жечка — ажурний узор.

Погі́дна — ясна, тепла, сонячна.

Багря́ний — густо-червоний.

1. Які почуття викликає вірш?

2. Якою зображено вчительку у творі? Яке ставлення до неї передано у вірші?

3. Поміркуй, хто розповідає про вчительку — учень початкової чи середньої школи. Доведи свою думку словами вірша.

4. Вірш Т. Коломієць «Перша вчителька» став відомою піснею. Автор музики — Ростислав Галаган. Слухай. Співай.

Знайди пісні про школу і вчителів:

- Пісня про вчительку. Слова А. Малишка, музика П. Майбороди
- Ідуть до школи первачки. Слова Н. Забіли, музика В. Коваленко-Степечевої
- Не забудь! Слова і музика Г. Чубач
- Чому учат в школе? (рос.) Слова М. Пляцковського, музика В. Шаїнського.

Обери пісню, яка найбільше сподобалася. Заспівай у класі.

Ябеда-біда

У нашому класі стався такий випадок: ми стріляли каштанами і розбили вікно.

Це було після уроків, і Марина Володимирівна ні про що не довідалася. Увечері ми призналися Мишковому татові, і він сказав, що біду можна поправити. У нього є скло, і вранці перед роботою він зайде до школи і скло вставить.

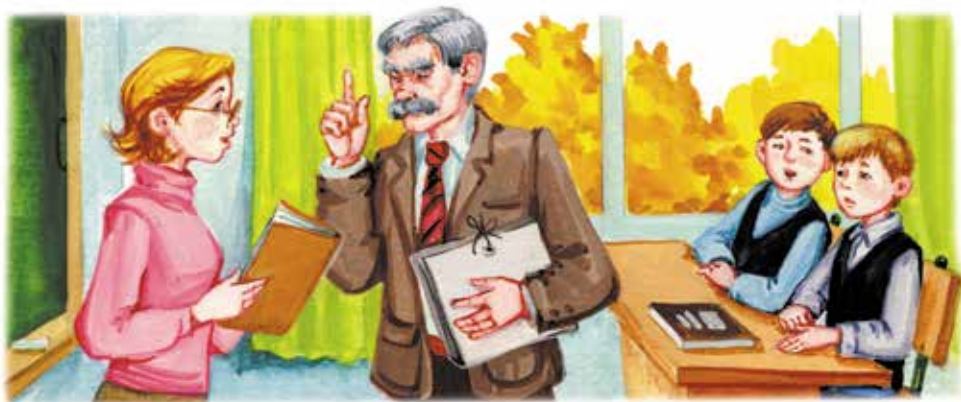
Наступного дня ми прийшли в клас, а дірки у вікні як не бувало. Чудовий товариш Мишків тато: і діло зробити, і таємницю зберегти — все може.

І раптом на четвертому уроці, коли Марина Володимирівна читала нам казки Пушкіна, розчинилися двері, і по класу загунав чобітьми наш шкільний завгосп.

— Що трапилося? — суворо запитала Марина Володимирівна.

— Акт треба скласти, — заявив завгосп, — з приводу вікна, розбитого вашими учнями.

— Ніякого акта не буде, — відповіла Марина Володимирівна. — По-перше, у нас іде урок, а по-друге, розбитого вікна в нашому класі нема.

Але завгосп все-таки обдивився три вікна, стелю плечима, пробурмотів: «Вигадав, чи що?» — і тільки після цього вийшов з класу. Читання продовжувалося.

Після уроку я питаю Мишка:

— Як ти гадаєш, про кого це він сказав «вигадав»?

Мишко відповідає:

— Про того, хто йому доніс. Завелася, виходить, у нашому класі «ябеда-біда». Але нам це не дуже страшно: наша Марина Володимирівна з будь-якою бідою швидко впорається.

— Нісенітниця якась,— кажу я.— Клас у нас дружний, звідки в ньому ябеда? Не може того бути.

Але Мишко сумно похитав головою, і у нас відбулася з ним така розмова:

— Ти не знаєш,— запитав мене Мишко,— чому наш новий учень Алик Кукушкін пішов зі своєї школи і поступив до нашої?

— Знаю. Він каже, що в його класі всі діти були погані,— відповідаю я.

— Сорок поганих дітей? Не може цього бути! — запротестував Мишко.

— Чому? Ти казку з «Тисячі і однієї ночі» читав? Про Алі-Бабу і сорок розбійників пам'ятаєш?

— Так це ж розбійники, і до того ж у казці,— відповідає мій друг Мишко.— А насправді так не буває. Скоріше вже сорок хороших, а один поганий.

Я не став з ним сперечатися.

Днів через два була у нас контрольна з математики. Писали ми як звичайно: одні самі розв'язували,— таких у нас більше половини, інші

радилися потихеньку з тим, хто краще за них знає. Хтось у когось, може, і списав, ну й нехай його мучить совість. Я не списував, і мене не мучить.

Закінчилась контрольна, Марина Володимирівна збрала зошити і пішла в учительську. Тільки-но я хотів з ким-небудь поборюкатись, як Мишко схопив мене за руку й потяг у коридор. І там ми побачили таку картину: стоять Марина Володимирівна і Алик. Вони стоять до нас спиною і нас не бачать. І Алик доповідає Марині Володимирівні і при цьому так поспішає, що навіть затинається... Він розказує:

— А Валерка ні задачі, ні прикладу сам не розв'язав, все списав у Маші Петрової... А Оленка Короленко весь час питала...

Але кого і про що питала Оленка Короленко, ми не довідалися, бо Марина Володимирівна перебила Алика. Вона сказала:

— Мені, Кукушкін, зараз ніколи. Ось буде велика перерва — і тоді ти все мені розповіси, і товариші твої теж послухають.

Тут залунав дзвінок, і ми побігли в клас. А через півхвилини до класу увійшла Марина Володимирівна, викликала Валерку відповідати вірш, і урок почався.

На великій перерві Марина Володимирівна говорить нам:

— Зачекайте, діти, не розходьтесь. Алик Кукушкін хотів нам щось розповісти. Розповідай, Алику, тільки жвавіше, дітям треба ще встигнути поспідати.

Але Алик мовчав. Стояв біля своєї парти червоний, як помідор, і — ні пари з вуст.

Діти дивилися на червоного мовчазного Алика і нічого не розуміли.

— Ну що ж,— говорить Марина Володимирівна.— Я бачу, що ти передумав, не хочеш розповідати. Ну й не треба. Можете, діти, йти в їдальню.

І ми подалися — хто куди. Одні пішли до їдальні, а інші — в зал — бігати наввипередки. Я питаю Мишка:

— Будемо мовчати?

І Мишко відповідає:

— Як риби.

З того часу в нашому класі ніяких таких особливих подій не було.

Ніхто ні на кого потихеньку не скаржився і не ябедничав. Алик Кукушкін поступово прижився і став займатися уроками й іншими хорошими справами. Дуже правильно сказав мені тоді Мишко, що Марина Володимирівна з будь-якою бідою може впоратися. Навіть з ябедою!

1. Який неприємний випадок стався у класі? Поміркуй, що було для класу більшою неприємністю — розбите скло чи ябеда-біда.
2. Розкажи, яким був Алик Кукушкін. Для цього знайди в тексті та перечитай уривки, в яких описано поведінку хлопчика.
3. Як учні класу ставилися до вчительки? Доведи свою думку словами тексту.
4. Як Марина Володимирівна змогла впоратися з ябедою?
5. Головні герої вважають свій клас дружним. Знайди в тексті підтвердження цієї думки. Поміркуй, чому хлопчики нікому не розповіли про донос Алика Кукушкіна.

Анатолій Костецький

Домашній твір

Вітько сопе.
Вітько стражда,
перебира ногами.
Він за столом.
Він пише твір:
«Я помагаю мамі».
Старанно, олівець гризе
та супить брови грізно,
але нічого — хоч умри!
до голови не лізе...

Та ось тихесенько зайшла
в його кімнату мама:
— Вітюнь, будь ласка,
в магазин
сходи за сірниками.
— Ідея! —
вигукнув синок,
а мамі:
— Ну й морока!
Сама піди! Я твір пишу
і не ступлю ні кроку.

Виходить мама.
А Вітько
швиденько пише в зошит:
«Я в магазин умить іду,
як тільки мама просить...»
Хвилин за десять мама знов
з'являється у дверях:
— Вітюнь,
картопельки начисть,
а я зварю вечерю.

— Сама начисть! —
схопивсь Вітько,
ось-ось од крику лопне.
— Я твір пишу!
Я зайнятий,
а ти — якусь картоплю!
Виходить мама.
А синок
писати знов сідає:
«Я мамі сам варю обід,
вечерю та сніданок...»
Радіє син:
— Чудовий твір!
Оцінка буде гарна!.. —
І геть не думає про те,
що він радіє марно.

1. Що висміює поет у вірші?
2. Прочитай кінцівку твору. Чому автор вважає, що Вітько радіє марно?
3. Знайди в тексті слова, які герой промовляє роздратовано, грубо, а які — із захопленням, мрійливо. Прочитай з відповідною інтонацією.
4. Поміркуй, як треба читати слова мами, з якою інтонацією.
5. Разом із друзями розіграйте твір у класі.
6. Прочитай оповідання російської письменниці І. Півоварової «Сочинение». Порівняй головних героїв вірша А. Костецького й оповідання І. Півоварової. Чим вони схожі, чим відрізняються?

Про Анатолія Георгійовича Костецького

А. Г. Костецький народився в родині вчителів, тому в чотири роки вже сам читав, а в п'ять писав і починав римувати. У дитячому садку на запитання дорослих «Ким мрієш стати?», незмінно відповідав: «Письменником». Коли він пішов у перший клас, у нього вже був зошит із власними віршами.

Костецькому було 9 років, коли йому до рук потрапила книга Всеволода Нестайка «В Країні Сонячних Зайчиків». Анатолій Георгійович потім так згадував той час: «Годі й говорити, що, розгорнувши першу ж таки сторінку, я відразу забув про все на світі: який там футбол, які там козаки-розбійники чи перегони на самокатах! Адже перед тобою — справжній скарб, який не поступиться своєю вартістю усім скарбам корсарів* південних морів разом узятих!

Одне слово, від часу знайомства з цією книгою прізвище «Нестайко» раз і назавжди лягло мені в душу, і вже потім я старався не пропускати жодної нової книги письменника — і ніколи не помилявся у своїх очікуваннях!..

А коли вже й сам почав писати для дітей, то мені пощастило особисто познайомитися з улюбленим з дитинства письменником, а згодом — і подружитися з ним на довгі-предовгі літа...»

Своїм учителем у дитячій літературі Костецький вважав поета Михайла Стельмаха, який і порадив йому писати вірші для дітей.

* Корсар — пірат.

Знайди в бібліотеці вірші А. Костецького про школу і школярів: «Головна професія», «Канікули», «Новенька», «Що сталося?», «А що в портфелі?», «Гарна пам'ять», «"Уважний" Вова», «Нове життя», «Чемний герой», «Вітя може все», «Батьки-чомучки», «Про перерву та урок». Прочитай на уроці ті, які тобі найбільше сподобалися.

Юхим Чеповецький

Мова «фінті»

Іноземну мову вчити важко. Чи то німецьку, англійську, французьку,— все одно важко. У рідній мові всього не запам'ятаєш, а як же в іноземній? І все-таки ми вчимо, і відмінники у нас є. Один лише Васько Борсученко байдики б'є: чекає, коли мову без граматики придумують.

Випадок, про який я хочу розповісти, саме з ним і трапився.

Прибігає якимось Васько до школи і кричить:

— Хлопці, знайшов!

— Що знайшов? — запитуємо.

— Мову без граматики знайшов! «Фінті» називається! Супер,— каже,— сила! За один день можна вивчити!

І давай щось фінтікати.

— Якби,— каже,— у нас цю мову вивчали, я б відразу п'ятірку відхвativ.

Ну ось, скажімо, я говорю: «Яфінті йдуфінті графінті у футбофінті!»

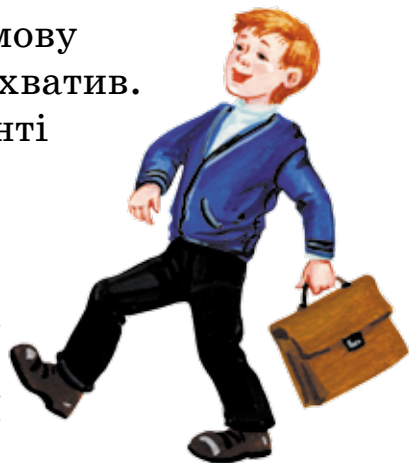
Ви не знаєте, що це означає.

А у перекладі українською

виходить: я йду грати у футбол!..

Це найдавніша мова,— каже

Васько,— вона ще до української на землі існувала...

Взагалі мова всім сподобалася. Але в те, що вона на землі ще до української існувала,— ніхто не повірив. Це Васько забрехався. Тому що перед кожним «фінті» українське слово стоїть.

Всі хлопці за перерву мову «фінті» вивчили, а дівчат вчити не стали. Нехай заздять.

Додому ми з Васьком разом пішли і всю дорогу мовою «фінті» розмовляли. Коли в трамваї їхали, усі навколо думали, що ми іноземні туристи, і з цікавістю дивилися на нас. Я в трамваї Васькові кажу:

— Вафінті, тrefінті, в3яфінті, квитфінті!

— Не тrefінті,— каже Васько.— Турифінті їздяфінті без квитфінті!

Лише кондукторка розібралася.

— Досить,— каже,— вам базікати! Беріть квитки! Довелося взяти.

А наступного дня на першому уроці була німецька мова. Потрібно було вдома вивчити слова напам'ять. Васько, звичайно, нічого не робив. Прибіг до школи раніше, розшукав Таню Щоголіву, нашу круглу відмінницю, і давай швиденько її мови «фінті» навчати.

— Навіщо ти це робиш? — питаю.— Мова ж ця секретна!

— Дивак ти,— відповідає Васько.— Зараз урок німецької мови. Мене Ольга Павлівна обов'язково викличе. Танька мені мовою «фінті» підказувати буде, вчителька не зрозуміє, а я відповім. Метикуюєш?

«Еге ж,— думаю,— який хитрий! Може, у них і справді що-небудь вийде?»

Аж тут якраз і дзвоник продзвенів. Ольга Павлівна відразу увійшла до класу. Вона молода —

перший рік працює вчителькою. Минулого року сама ще в інституті навчалася, а в нашій школі на практиці була.

Перевірила Ольга Павлівна учнів за списком і каже:

— Ну, Борсученко, іди відповідати!

Іде Васько до дошки, а з Тані очей не зводить, підморгує їй.

— Ти вивчив домашнє завдання? — запитує Ольга Павлівна...

— Та-а-ак,— тягне Васько, а в самого голова «ні» каже, так і крутиться справа наліво.

— Тоді скажи мені, що означає «дер тиш»?

— Дер тиш... дер тиш...— бурмоче Васько і врячує очі на Таньку.

А та, як на зло, у портфелі риється і не бачить Васькових знаків. Тоді Васько давай шипіти мовою «фінті».

— Тафінті, щофінті ознафінті дер тишфінті?

У Ольги Павлівни очі великі, круглі стали, як у наших дівчат, а потім вона хустку приклала до рота, ніби закашлялася. А Танька крутиться, як дзиґа, і не дивиться на Васька.

— Ну, так що ж означає «дер тиш»? — знову запитує Ольга Павлівна.

А Васько:

— Дер тиш... дер тиш... в перекладі означає, ну, це...— І знову давай шипіти: — Тафінті, щофінті?.. Ну фінті!

Тут у Таньки всі зошити з портфеля на підлогу вивалилися, і вона полізла діставати їх. Вилізла і тицяє пальцем у кришку парти. Всім ясно, що вона йому «стіл» говорить. А Васько зрозумів так, що вона йому натякає, мовляв, ти тупий, як дошка,

і сам давай стукати пальцем у лоба: мовляв, у самої голова порожня. Потім махнув рукою і каже:

— Ви мене, Ольго Павлівно, про щось інше запитайте.

Ольга Павлівна швидко закрила журнал, усміхнулася, встала і відповідає йому мовою «фінті»:

— Яфінті тобіфінті стафінті двійфінті і сідафінті на міфінті!

Клас так і вибухнув від сміху. Васько пішов на місце і Таньці кулака показує. А Танька обертається і говорить:

— Ти, Васько, тупий, як дер тиш, ось тобі двійку і зафінтили.

З того часу Васька в класі «дер тишем» звуть, а до мови «фінті» у всіх інтерес пропав, навіть сам Васько перестав нею розмовляти.

1. Яку смішну історію розповів Ю. Чеповецький? У яку ситуацію потрапив Васько Борсученко? Чому вона викликає сміх?
2. Який епізод був найсмішнішим? Знайди. Прочитай.
3. Чому мова «фінті» не допомогла вигаднику?
4. Розкажи про вчительку Ольгу Павлівну. Знайди і прочитай епізоди, пов'язані з нею. Як ти гадаєш, чому вчителька так відреагувала? Хто з дорослих теж швидко зрозумів мову «фінті»?
5. Чим цікава мова «фінті»? Спробуй скласти і вимовити речення цією мовою.
6. Таємну мову використала шведська письменниця Астрід Ліндгрен у своїй повісті «Знаменитий детектив Калле Блюмквіст». Спробуй зрозуміти таємну мову білих троянд.

Юхим Петрович Чеповецький написав багато веселих творів: «Непосида, М'якуш і Нетак», «Веселі пригоди Мицика і Кицика», «Пригоди шахового солдата Пешкіна». Познайомся з одним із них. Розкажи про нього в класі.

Конкурс пісні

(з книжки «Найкращий намет»)

— Діти,— сказала якомсь піонервожата.— Скоро в нашому таборі проводитиметься конкурс на краще виконання пісні, тож треба щось підготувати і нам.

— Ну, це не важко,— відповів за всіх Митько.

— Не важко просто так вийти і заспівати,— заперечила вожата.— А важко заспівати добре, та ще й цікаве щось придумати.

— Придумаємо,— заспокоїв її Митько.— У нас навіть акордеоніст свій є,— і випхнув наперед Славка.

Той миттю почервонів і запхикав:

— Я так не можу... щоб іти і грати... Мені треба сидіти...

— А ми тільки вийдемо на майданчик, а там, перед журі, ти й зможеш сісти,— пояснила Ірина Василівна.— Зі своїм акордеоністом набагато краще.

— Я боюсь,— заскиглив Славко.— Це така відповідальність... Я щось не те заграю.

— Не бійся,— поплескав його по плечу Митько.— Подумаєш, одну пісню. Я за тобою й стілець винесу.

— Ну от іще, стілець,— протягнув музика.— Всі з мене сміятимуться...

Але тут кругом замахали руками, і Славко замовк. Що з нього візьмеш! Такий уже він боягуз і тюхтій!

Вибрали пісню, а тоді гайнули до лісу і почали готуватись до огляду, щоб ніхто не бачив. Акордеон на перший раз не взяли. Славко стояв під деревом і грав на губах:

— Та-та-та-ра ті-ті-рі...

Ми виходили на галявину, робили поворот на дев'яносто градусів, обличчям до журі, й заводили пісню.

— Що ж, на перший раз непогано,— похвалила нас вожата.— Давайте ось у цьому місці, де «Ми зростаємо дружними», всі чітко й гарно візьмемось за руки і ступнемо крок уперед.

Сробували — теж вийшло добре.

— А давайте,— тут Люська говорить,— у цьому місці ще й піраміду зробимо. А я нагорі ще й «ластівку».

— А вийде? — вожата засумнівалась.

— Вийде,— Наталка їй.— Люська балетом займалась, у неї вийде.

— От давайте спробуємо,— Люська розходилась.— Дивіться, тут стануть Вовка, Сашко і Генка — от так, трохи присядьте. А сюди їм Юрко й Митько ноги поставлять.

— Я не можу,— Митько каже.— Я стілець несучу.

— Ну, то хай Толик. О! Чудово! А я нагору — дивіться! А дівчатка отак, півколом.

— Справді, ніби непогано,— погодилась Ірина Василівна.— Ану, спочатку...

— Та-ра-ра,— заспівав Славо, ми вийшли на галявину і повторили все від початку до кінця.

— Не вистачає, звичайно, чіткості і злагодженості,— сказала вожата,— але маємо ще тиждень попереду.

Увесь тиждень ми ходили в ліс і там співали, і всім це дуже подобалося. Настав день огляду.

— Знаєш що,— каже мені перед самим початком Митько,— понеси за мене стілець.

— Так у тебе ж усе відпрацьовано, а я й не знаю, коли той стілець підсовувати.

— То що, довго навчитися? Славко йде першим, ти трохи ззаду. Як усі проспівують «Ми зростаємо дружними», ти робиш крок убік і трохи вперед і ставиш стілець, а він на нього сідає. Одночасно з пірамідою. Зрозумів?

— Зрозумів. А ти?

— А я? — Митько засміявся.— Пам'ятаєш, Ірина Василівна сказала, що важко цікаве щось придумати. Так я вже придумав. І зовсім не важко. Е-ле-мен-тар-но! Пригадуєш, на відкриття табору вожаті влаштовували салют з ракет, що знизу за мотузку треба смикати. Так я одну таку ракету виміняв у хлопця з першого загону. Уявляєш?!

У цей час заграла музика, і я побачив, що огляд уже почався. Наймолодший, восьмий, загін саме співав пісню про чайку, яка махає крилами. При цьому вони робили руками такі рухи, мовби хотіли полетіти. Потім у декого, мабуть, руки заболіли, і вони їх попускали, а дехто продовжував махати. Коли вони теж притомились, то перші, відпочивши, почали махати знову з таким виглядом, ніби ось-ось помруть.

— Сміхота,— сказав Юрко.— Хіба це можна порівняти з нашою пірамідою?

Митько тільки кречнув, і я зрозумів: він ледь стримується, щоб не додати й собі щось.

Та от підійшла наша черга. Митько метнувся кудись і повернувся з ракетою під сорочкою. Я від-

чув, що все це скінчиться, певно, трохи не так, як заплановано, але нічого не сказав. Загін тим часом уже вийшов на середину майданчика і повернувся обличчям до журі.

— Три-чотири,— прошепотіла Ірина Василівна, і Славко взяв перший акорд.

Ми зростаємо дружними,— чітко почали ми, але в цей час за нашими спинами щось голосно бахнуло і, зашипівши, полетіло вгору. Я побачив, як здригнулося журі і як видовжилось обличчя в нашої вожатої. Потім, озирнувшись, я побачив, що Люська на вершечку піраміди захиталась і вчепилась для рівноваги Юркові в волосся. Хлопець змахнув руками і вдарив по носі Толика. Толик вхопився за ніс правицею, що нею підтримував Люську, і вони всі втрьох упали додолу, підминаючи під себе хлопців, які стояли внизу.

На мить запанувала непередбачена тиша, але акордеон грав далі, тож усі, хоч і з запізненням, але завзято підхопили:

Сміливими і мужніми...

Потім я згадав про Славка і поглянув туди, де мав знаходитись музикант. Славко лежав у піску горілиць і, втупивши погляд у небо, зосереджено грав.

Я зрозумів, що хлопець лежить через мене: адже він, як завжди, сів, не обертаючись, на стілець, якого я забув йому підсунути. Подумки картаючи себе за забудькуватість, я ледь ворушив губами і дививсь на Славка, коли почув крики: «Пожежа! Пожежа!»

Всі побігли за кухню, де щось диміло, але побачили — ми там зовсім не потрібні. Просто то догорала ракета, щойно запущена Митьком, а від неї зайнялось якесь сміття. Наш кухар уже зага-

сив вогонь, виливши на нього відро води, і ми всі повернулись на майданчик.

Славко так і лежав на тому місці і все грав і грав. Я допоміг йому підвестись, посадив на стілець, і наш загін заспівав пісню ще раз, уже без піраміди.

Та дарма: нам усе одно присудили останнє місце. Але що нас вразило, так це те, що Славкові, цьому тухтію, боягузу і скиглію, дали спеціальний приз,— за те, що не розгубився, бо грав лежачи, і за мужність, бо не піддався паніці, коли загорілося сміття.

А Славко ж сам мені потім зізнався, що не міг встати, бо його придавило акордеоном, і він ніяк, ну просто ніяк не в силі був з-під того акордеона вибратись.

1. У яку смішну ситуацію потрапили герої твору?
2. Навіщо Митько вирішив запустити ракету? Чому задумане не вийшло? Що він зробив неправильно?
3. Поміркуй, про кого з героїв твору можна так сказати: самовпевнений, зухвалий, нерозумний, вигадник? А якими були інші герої твору?
4. Хто з героїв, незважаючи ні на що, продовжував виконувати своє завдання? Поміркуй, чи заслужено він отримав приз.

5. Який епізод тобі сподобався найбільше? Прочитай. Знайди в бібліотеці веселі твори про школярів письменників ХХ століття: українських (О. М. Єфімов, Б. А. Комар, А. Ф. Коцюбинський, В. З. Нестайко, Я. М. Стельмах) та російських (В. В. Голявкін, В. Ю. Драгунський, М. М. Носов, Ю. В. Сотник). Обери твори, які найбільше сподобались. Розкажи про них на уроці. Прочитай уривок, який може зацікавити твоїх однокласників.

Вікентій Прерозумний
(уривки з повісті)

На початку повісті автор знайомить читачів з головним героєм Вікентієм — четвертокласником, двієчником, лінюхом, який мріє потрапити в давні часи, оскільки там, на його думку, не треба вчитися.

«Йой-йой,— думав він,— це ж тільки уявити собі. Скажімо, в нашому місті у XII–XIII століттях з’являюсь я. Ким би я тоді був? Звісно, князем мене не зробили б, ну а першим міністром, чи як їх там, боярином,— точно. Такого розумного, такого багатознаючого, такого... ну всякого. І це нічого, що я не зовсім, ну... дорослий. Навпаки, казали б: «Такий малий, а такий мудрий». Ех, і я вже їм такого понарозказував би, такого їх навчив би, стільки всякого понапоказував би... У-у-у! Ну от хоча б телевизор! А літак! Автомобіль! Телефон! Пароплав! Відик! Касетник! Кулькова ручка! Колесо навчив би робити. Ні, колесо вони вже знали... О! Інкубатор! Хо-го! Чого б я їх тільки не навчив!»

Бажання здійснюється, і головний герой потрапляє в часи Київської Русі дванадцятого–тринадцятого сторіччя.

* * *

— Гей! Запаліть свічки! — гукнув князь, бо вечірні сутінки стали вже помалу загусати у стравниці*, і підвівся зі свого місця.— Слухайте, слухайте

* Стравниця — велика зала для прийому гостей.

всі! Зараз наш гість шановний пояснюватиме й показуватиме нам усі чудеса, ті речі нечувані, про які говорив уже сьогодні, але що їх ми по темноті своїй не вповні зрозуміли. Побачимо оце на власні очі ті чудасії мудрі, що їх знає так добре і досконало мій перший радник Вікентій Прерозумний.

Сміх і гамір стихли за столом, з неприхованою цікавістю всі повернулися до Віки, і в залатій* тиші він спитав:

— Я сидячи, гаразд?

— Як хочеш. Як тобі зручно,— поквапливо відповів князь і стрельнув поглядом убік, на писця, котрий і тут знайшов собі притулок за невеличким столиком неподалік од музик. Не подобався він чимось Віці.

— Про що ж вам почати? — наморщив він лоба.

— Давай про отой віз, що сам їздить,— запропонував князь.

— Про автомобіль? Ну, слухайте. Весь фокус тут у пальному, у бензині. Заливаєш його у бак, тоді повертаєш ключ запалювання — там же й стартер заодно, тиснеш на педаль газу — і вперед! — аж крикнув трошки Віка.— Зрозуміло?

— Не зовсім,— відповів хтось із бояр.— А як же він побудований?

— Ну, чотири колеса, кабіна руль, мотор,— перелічував Віка.— У моторі цей бензин згорає

* В залатій тиші — в цілковитій тиші.

і крутить колеса. Ага, ще там карбюратор є,— згадав.— І акумулятор. І сигнал — бібікати. Зрозуміло?

— То від чого ж колеса крутяться? — поспитав дружньо князь.— Поясни нам усе-таки.

— Ну, згорає там у моторі бензин,— не зовім упевнено проказав хлопець,— і... якимось їх там крутить. Не знаю...— стелю плечима.

— Не знає,— шелеснуло за столом.

— Буває,— усміхнувся розуміюче князь.— А нам ти зміг би такий хтомобіль збудувати?

— Для чого він вам? — не дуже зрадів од такого запитання Віка.

— А щоб і собі на педалю тиснути.

— О-о, це дуже складно. Та й багато людей потрібно, робітників.

— Отакої! Робичів* у мене вистачить,— запевнив князь.— Майстрів дам, теслів, ковалів... Ти тільки керуй. Зможеш?

Та Віка лише заперечно схитнув головою. Ні, автомобіль він зробить не зуміє. Надто складно.

— О! Не зможе! — пожвавішав Онисим і радо оглянув присутніх.

— Шкода,— запечалився князь.— Але як ні, то й ні. Що там у нас далі? — звернувся до літописця.

— Тіліфон! — з готовністю прочитав той у своїй книженці.

— А він що, усе записував, що я казав? — здивувався Віка.

— Аякже! Все для літопису. Щоб нащадки знали, як ми тут жили. А то як же вони довідаються?

* Робич — робітник.

— Гм,— скривився хлопчина.—
Це все даремно. Про мене можна
було і не записувати. Ну, та
гаразд уже. Значить, телефон?
Я ж вам казав. Така невеличка
скринька з трубкою. Знімаєш
трубку, набираєш номер і можеш
говорити з будь-ким хоч на тому кінці міста.

— То це я зможу перемовлятися, наприклад,
із прибрамною вартою*? — запитався князь.—
Не виходячи з дому?

— Звісно! Тільки дроти треба натягнути. Із за-
ліза. Чи міді? І дротами ваш голос полетить хоч
у кожен дім. В одну секунду.

— Дроти — це можна,— погодився князь.— То
як, зробиш нам тіліфончик?

— Зробити? — одразу згас хлопець. Він згадав,
як одного разу до них приходив лагодити телефон
майстер з телефонної станції. Віка тоді з півгоди-
ни стовбичив у нього за спиною й безтямно ди-
вився на різнобарвні дротики, клеми й детальки,
запхані всередину, але, звісно, що до чого — так
і не второпав.

— Зробити,— повторив він,— мабуть, не поду-
жаю.

— Не подужає! — зловтішно підняв вказівний
палець догори Онисим.— Не подужає чадо преро-
зумне!

— Хех! — видихнув розчаровано князь.— Шкода!

— Не зможе! Не зможе! — зашепотілося до-
вкруж, і Віка завважив, як спадає з бояр і з мужів

* Прибра́мна варта — охоронці, які стоять біля централь-
них воріт.

ліпших напруження, заціпеніння; он дехто вже посміхнувся, перемовився із сусідом, потягнувся до тарілки і ніби навіть весело, лукаво поглянув на хлопця.

«Що ж це таке? — подумав Віка.— Як це так: я нічого не можу пояснити?»

Але домислити до кінця йому не дали.

— Що там у нас далі? — знову звернувся князь до літописця, і той чітко й, здалося Віці, мстиво проказав:

— Електрика! Це та,— пояснив,— що світить.

— Ага! Ну дивіться,— почав Віка.— Висить під стелею така скляна лампочка, ніби груша, а від неї до вимикача теж дріт проведено. Клацаєш вимикачем — от вона й починає світитися.

— А вимикачем отим голосно клацати? — поцікавився хтось.

— Та ні,— непевно засміявся Віка.— Річ не в тім, голосно чи тихо, а в тому, щоб клацнути. Увімкнути. От електрика і йде до лампочки.

— Отже, електрика у вимикачі? — висловив здогадку князь.

— Та ні,— одмахнувся Віка.— До вимикача вона теж іде по дротах.

— А звідки? Де ж вона береться?

— На електростанції. Там її виробляють спеціальні машини.

— І як же її ті машини виробляють?

— Та хто його знає як! — мовив занепокоєно Віка.— Крутяться турбіни і виробляють.

— Ну от... Турбіни ще якісь. Як же вона по дротах тих?.. Біжить, чи що?

— Правильно, біжить,— кивнув Віка.

— То що ж це таке, зрештою, електрика? — нетерпляче вже згукнув князь.— Поясни до ладу.

— От-от,— докинув Онисим.

— Еле-ктрика,— роздумливо протягнув Віка.— Ну, це... Тее... Значить, е-е... Електрика,— проказав, напружуючи пам'ять, і раптом із жахом зрозумів, що якраз до ладу він нічого пояснити і не зможе.

Таке просте і звичне з дитинства слово, таке знайоме і, здавалось би, зрозуміле... І стало Віці гірко і образливо за те, що він, такий малий і немічний, сидить зараз серед усіх цих дядьків і не може стулити до купи хоч яке пояснення.

— Телевізор! — урочисто оголосив літописець.

— Можеш зробити? — вихопивсь із підступним запитанням Онисим.

— Ні,— промимрив.

— Радіо! Ліфт! Холодильник! Кавомолка! Трактор! — мов удари гарапника* падали на Віку слова, такі дивні в цьому столітті і такі зрозумілі і, виявляється, складні для нього самого. І за кожним словом, за кожною назвою все нижче й нижче схилявся хлопець над столом, відчував, як пекучий сором розливається по всьому його тілу, а щокими повільно котяться зрадливі сльози.

1. Поміркуй, чому сподівання Вікентія на визнання його в минулому «багатознаючим» не виправдалися.

2. Про які прилади розповідав Вікентій князеві та його підлеглим? Чого не зміг пояснити?

* Гарáпник — прикріплений до держака мотузок або ремінець, яким поганяють тварин.

3. Чи можеш ти пояснити, як працюють сучасні прилади? Де можна знайти необхідну інформацію?
4. Твір Я. М. Стельмаха «Вікентій Прерозумний» має такий підзаголовок: «Казкова повість про пригоди, яких зазнав піонер Віка, єдиножди сумнящеся у доцільності обов'язкової освіти і возомниша о собі премного». Які слова написані старовинною мовою, як у давні часи? Переклади підзаголовок сучасною мовою.

5. Перечитай уривок з повісті «Вікентій Прерозумний». Знайди слова з давнини і слова — назви сучасних предметів. Разом з друзями склади тлумачний словник.
6. Як ти гадаєш, чим закінчилася пригода Вікентія? Перевір свої припущення, знайди в бібліотеці і прочитай повість Я. М. Стельмаха «Вікентій Прерозумний».

Про Ярослава Михайловича Стельмаха

Ярослав народився в сім'ї відомого українського письменника Михайла Панасовича Стельмаха.

Його батько товаришував з багатьма письменниками, тому хлопчик з дитинства спілкувався з Андрієм Малишком, Оксаною Іваненко, Максимом Рильським, Остапом Вишнею, Платоном Вороньком.

Найкращими друзями Ярослава Стельмаха були Георгій Почепцов і Анатолій Костецький, які поділяли його захоплення літературою.

Знайди в бібліотеці веселі повісті Я. М. Стельмаха «Голодний, злий і дуже небезпечний, або Якось у чужому лісі», А. Г. Костецького «Все — як насправді», Г. Г. Почепцова «Бюро добрых услуг рассеянного волшебника» (рос.). Обери одну з них. Прочитай. Поділись своїми враженнями від прочитаного в класі.

Як Гриць Вареник був письменником

Сьогодні Гриць Вареник
Не учень, а письменник.
Є юні техніки, юннати.
Чому «юнпушкіним» не стати?
Невже ото годин за п'ять
Та важко повість написати?
Гриць повиносив книги з хати,
Щоб у чужі не заглядати.

Подумає на совість
І створить класну повість.
Все є: чорнило і папір.
От тільки як назвати твір?
Встав. Походив. Полежав. Сів.
Чи то на світі мало слів?
Така дурниця — ти диви! —
Всі повтікали з голови...
...Гриць лічить кроки, крутить чуб,
Нарешті пише: Повість «Дуб».

Знов лічить кроки, мучить чуба.
А що придумати про дуба?
Нема думок і слів нема.
У голові якась п'тьма...
Надвечір Гриць подер папір:
Чомусь не написався твір.
Зустрілись ми з Вареником.
— Як твір?
Сердито морщиться:
— Побув я день письменником
А більше щось не хочеться...

1. Чому вірш І. Кульської викликає усмішку? Якою уявляв собі Гриць професію письменника?

2. Що, на думку головного героя, роблять письменники, коли пишуть твір? Знайди у вірші, як він намагався наслідувати поведінку справжнього письменника.
3. Поміркуй, чого не вистачило Грицеві для того, щоб написати твір.
4. Читаючи твір, відчуваєш, як змінюється настрій головного героя. Знайди і прочитай рядки, які передають: а) гордість і піднесення; б) робочий настрій; в) муки творчості; г) невдоволене здивування; д) розчарування.
5. Прочитай вірш виразно. Передай різні емоції.

Інна Кульська

Який художник?

Цей Ярема, наш художник,—
хлопець з хистом.

Ми його усі вважаєм
гумористом.

Ось малюнок: дві кумедні
птиці-ґави

Біля парти вверх ногами
пишуть вправи!

Як же вигадав дотепно!

Є й текстовка:

Тут написано, що це...

що?! Я та Вовка?!

Пхе, і зовсім не дотепно!

Я вже бачу...

Це — дурний малюнок,

це — невдача!

Звідки в класі ґави-птиці,

та ще й пара?

Цей Ярема не художник,

а нездара!!!

1. Над чим сміється авторка вірша?
2. Як ставиться герой твору до Яреми на початку вірша і в кінці? Чому змінилося його ставлення? Прочитай кожну частину вірша з відповідною інтонацією.

Інна Кульська

Боксер

— Я хочу боксера!
Я хочу собаку! —
А тато:
— Ану, припини цю атаку.
Собака — тобі,
А морока — рідні? —
А я уже бачу боксера вві сні...

Я друга мого називаю Джульбарсом.
Несу йому в мисочці борщику з м'ясом.
Для нього морквиночку тру на тертушку,
Я сіном йому набиваю подушку!

Аж раптом...

Сусіди летять на Кавказ!

Щенятко-боксер

залишається в нас!!!

Щенятко якраз так і зветься —

Джульбарсом!

Несу йому в мисочці борщику з м'ясом.

Для нього морквиночку тру на тертушку.

Я сіном йому набиваю подушку...

Так тиждень минає.

І ще два-три дні...

Собака чомусь набридає мені.

У мене — басейн і Палац піонера.

Я вчора забув прогуляти боксера.

Бабуся виходить гуляти з Джульбарсом.

Сестричка
 несе йому борщику з м'ясом.
 Удвох вони
 миють собаку під душем.
 А я?
 Ми з боксером
 не дуже-то дружим.
 У мене — спортклуб,
 навантаження всякі...
 Мені
 просто часу нема
 для собаки!

1. Яким хлопчик увляв своє життя з собакою?
2. Поміркуй, чому, коли мрія здійснилася, у хлопчика зникло бажання піклуватися про собаку.
3. Які емоції передано у вірші? Знайди і прочитай рядки, у яких передано: а) наполегливість, прохання; б) мрійливість; в) радість, захоплення; г) розчарування; д) роздратування, виправдовування.
4. Прочитай вірш виразно. Передай відповідні почуття.

Про Інну Костівну Кульську

Мати Інни Костівни була вчителькою, а батько — журналістом і поетом. У маленької Інни була чудова бабуся, яка вміла гарно розписувати печі та крашанки, розповідати українські й польські приспівки, грати на скрипці.

З дитинства І. Кульська почала складати вірші і захоплюватись театром. А коли стала дорослою, керувала театральним гуртком, писала для нього

веселі вірші та п'єси. Себе письменниця називала «медсестрою Їжачихою», яка за допомогою гострого слова «лікувала» шкільні «хвороби»: висміювала ледарів та забіяк, бешкетників та нетіпах, хвастунів та брехунів, ще й лукавих хитрунів.

Знайди в бібліотеці та прочитай вірші про школярів української поетеси Інни Костівни Кульської («Скривдили», «Городники», «Звідки двійки?», «Звичайна історія»). Порівняй їх із віршами російської авторки Агнії Львівни Барто (рос. «Звонки», «По дороге в класс», «Что делать с Алексеем?», «Серёжа учит уроки», «Муха», «Мы с Тамарой», «Сонечка»).

Українські письменники розповідають про життя школярів по-різному — жартома і всерйоз.

Тобі вже відоме ім'я Всеволода Зіновійовича Нестайка. Які твори цього письменника ти вже знаєш?

Всеволод Нестайко

Жарт

Р-раз!.. Портфель вирвався з руки і дзвінко бєбєхнувся на тротуар. Славик здригнувсь і різко обернувся. «Знову... Ну, чого він лізе...» Від образи у Славика виступили сльози на очах.

Ігор Бровкін зареготав. Ну й весело! Втретє підряд вибиває він портфель у Славика, і той ніяк не може вчасно помітити небезпеку. Хто ж винний, що він такий роззява, цей Славик Зеленівський! У Славика затремтіли губи, і він хутко-хутко засопів — зараз розплачеться.

— Та чого ти надувся? — сказав Ігор. — Адже це жарт. Жартів не розумієш? А ти в мене теж вибивай. Що я тобі — забороняю, чи що? Будь ласка!..

Добрий жарт! Новий портфель Славіка за кілька днів від таких жартів став старим портфелем. І легко сказати — «будь ласка, теж вибивай». Пробував Славік — нічого у нього не виходить. Неспритний він. Тільки замахнеться — а Ігор уже помітив.

Добре Ігореві, що він такий меткий. Здорово наловчився. Без промаху б'є. Раз — і готово. Не встигнеш озирнутись — портфель уже на землі. Багатьом хлоп'ятам дошкуляв Ігор своїм «жартом». Але чомусь особливо часто — Славіку. Мабуть, тому, що Славік неув'ажливий і з ним найлегше «жартувати». І портфель у нього великий, шкіряний, дуже зручний для того, щоб вибивати.

Славік підняв портфель, узяв його під пахв'ю і, боязко озираючись, пішов. Ігор і собі, весело насвистуючи, побіг додому... У нього був дуже добрий настрій... Ігор Бровкін живе з мамою. Більше у нього з родичів нікого немає. Тато давно помер. А сестер і братів ніколи й не було. Маму свою Ігор міцно любить і завжди дуже ласкавий із нею. Дивлячись на нього на вулиці, ніхто б не подумав, що цей шибеник може бути таким ніжним і хорошим сином. Мама йде на роботу рано-вранці, коли Ігор іще спить, а приходиться пізно, і бачаться вони лише вечорами та в неділю. Обід Ігореві розігріває сусідка — тьотя Клава.

Коли Ігор гуляє з хлоп'ятами у дворі, він якось забуває, що мами немає дома, та коли сидить і готує уроки — дуже нудьгує. І весь час дивиться на годинник — чи багато ще лишилося часу до приходу мами. Хтозна, може, тому в нього й уроки не завжди добре готуються.

Взагалі Ігор мріє про той час, коли він виросте, працюватиме замість мами, і вони частіше бачитимуться.

В Ігоря весела мама — любить жартувати і сміятись. Але сьогодні вона прийшла з роботи якась похмура, незадоволена і неговірка. Ігор подумав, що, може, тьотя Клава наскаржилася їй на нього. І поквапився якнайшвидше роздягнутись і в постіль. Але мама так нічого йому і не сказала...

А вранці, прокинувшись, Ігор здивувався і стривожився: мама була вдома. Вона лежала на ліжкові, дуже бліда, з гарячими запаленими очима. Зверх в'ятої ковдри було накинуте ще зимове пальто. Біля маминого ліжка сиділа на стільці тьотя Клава із заклопотаним серйозним обличчям. А за столом сивовусий лікар у білому халаті щось писав.

— Що... Що сталося? — тремтячим від хвилювання голосом спитав Ігор.

— Та нічого, Ігорьок... Я захворіла! Трохи... Застудилася, мабуть... Ти тільки не хвилюйся. Іди в школу. Тьотя Клава за мною ходитиме.

В Ігоря похололо всередині. Було так незвично і страшно бачити маму хворою. Вона ніколи раніше не хворіла. Ігор і не пам'ятав такого випадку. Він був певний, що мама взагалі не може хворіти. Ігор хворів — це так. І змалку досить часто. Мама цілі ночі просиджувала біля його ліжка. І приємно було відчувати на своєму гарячому лобі її легку прохолодну руку. Приємно і спокійно — мама поруч. Значить, ніякі хвороби не страшні. Але хвора мама... Це було незвично і страшно...

Ігор зразу відчув себе безпомічним, якимось самотнім. Лікар попрощався і пішов. Тьотя Клава

взяла рецепт, який він виписав, і пішла в аптеку замовляти ліки.

Ігор благальними очима подивився на маму і сказав:

— Мамонько, видужуй швидше. А то я дуже хвилююсь.

Мама посміхнулась і погладила Ігоря по голові.

— Не хвилюйся, синку, я скоро встану... Ти... тільки поведься добре. Щоб я не хвилювалась. Тоді все буде гаразд. Збирайся в школу, а то запізнишся.

— Може, мені не йти? Га?

— Ну що ти, що ти!.. Обов'язково йди...

Ігор знехотя почав збирати книжки. Скоро прийшла тьотя Клава.

— Ігорю,— сказала вона.— Я замовила ліки. Вони будуть готові о першій годині дня. Коли повертатимешся зі школи, зайдеш і забереш.

У школі Ігор сидів, мов на голках. Ніколи ще уроки не здавалися йому такими безкінечно довгими. Через кожні п'ять хвилин він хапався за кишеню — перевіряв, чи на місці квитанція. І тільки пролунав останній дзвінок, Ігор схопився і побіг в аптеку.

Біля віконця з написом «Видача ліків» стояло троє людей. Ледве дочекався Ігор своєї черги. На-

решті аптекар видав йому велику пузату пляшку з якоюсь мікстурою і сказав:

— По столовій ложці тричі на день!

Нести пляшку в руках незручно. В кишеню — не влазить.

Ігор відкрив портфель — всунув туди пляшку. І побіг додому. Серце у нього скажено колотилося. І в такт йому стрибали думки: «Як там мама? Що з нею? Як вона себе почуває?.. А раптом...»

На перехресті Ігор зупинився. Треба було перейти вулицю, а тут саме трамвай, і тролейбус, і машини. Ніяк не проскочиш! Ігор нервується, переступає з ноги на ногу і нетерпляче позирає на світлофор. Ну коли ж нарешті!..

І раптом щось сильно рвонуло портфель вниз. Рука вмить розтислась і...

— Ой! — скрикнув Ігор і обернувся. Ззаду стояв... Славик Зеленівський. Обличчя його розпливалося в радісній усмішці.

— Ага! — переможно промовив Славик.— От і мені пощастило. Ага!..

Портфель Ігоря лежав на тротуарі. З нього витікала тоненька цівочка мікстури.

— Що... що ти наробив!..— задихаючись, промовив Ігор.

— А коли ти — то нічого! Еге?! — ображено надув губи Славик.— Це ж жарт. Ти ж сам сказав — «будь ласка». От я і... «будь ласка». Подумаєш, вода розлилась. У мене тричі.

Славик недоговорив. Він раптом злякано заморгав очима, повернувся і давай бігти, йому здалось, що Ігор зараз кине́ться на нього з кулаками. Але... він даремно злякався, цей Славик.

Ігореві було не до нього.

Ігор швидко опустився навпóчипки й обережно підняв портфель. Всере́дині брязкотіли уламки скла.

Пахва́ — *рос.* подмышка.

Неува́жливий — неухажний.

Заклопо́таний — занепокоєний, стурбований.

Навпóчипки — зігнувши ноги в колінах і тримаючись на пальцях ніг.

1. Як звали хлопців — героїв твору? Кого із них названо роззявою, а кого — шибеником? Чому? Хто з них головний герой оповідання?
2. Як ставився Ігор до своєї мами? Як виявляв турботу? Знайди і прочитай.
3. Знайди і прочитай уривок про подію, що трапилася на перехресті. Поміркуй, чому Ігор не наздоганяв Славка. Як ти вважаєш, що в цей час відчував Ігор? Про що думав?
4. Поміркуй, чому В. З. Нестайко дібрав до свого оповідання заголовки «Жарт».

Про Всеволода Зіновійовича Нестайка

Всеволод Зіновійович Нестайко — улюблений дитячий письменник багатьох читачів. Його казки, повісті, оповідання із захватом читали твої батьки, бабусі й дідусі.

Коли Всеволод Нестайко був маленьким хлопчиком, він страшенно хотів швидше вирости і стати великим і дорослим. «Може, тому, що я був справді малий на зріст, чи не найменший у класі. Малий, худий та ще й рудий. Як вогонь червоний.

Мене дражнили “Море горить!”, “Пожежна команда”, “Рудий африканський їжачок”»,— згадував письменник. Потім у кількох творах письменника з’явиться рудоволосий герой.

«Я був дуже непосидючим, як кажуть, “жевжикуватим”. Мені важко було висидіти спокійно сорок п’ять хвилин уроку».

На одному з уроків у першому класі надокучило Всеволодові сидіти, він неквапом підвівся з місця і пішов собі між партами.

— Ти куди? — здивовано запитала Ліна Митрофанівна.

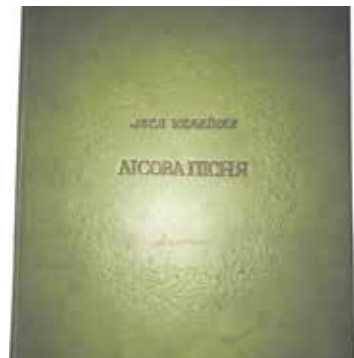
— Нікуди. Я просто гуляю. Мені казала мама, що сидіти довго на одному місці не можна.

Отак і прогулювався декілька днів, аж поки Вася Мостовий не підставив йому ногу і хлопчик не гепнувся на втіху всьому класові.

Свою улюблену вчительку Ліну Митрофанівну письменник потім не раз згадував у своїх повістях.

Всеволод Нестайко в дитинстві дуже багато читав. Він згадував: «У чотири роки мама прочитала мені оповідання Антона Павловича Чехова “Ванька Жуков”. Я дуже плакав і відтоді на все життя полюбив Антона Чехова. Це мій найулюбленіший письменник. Ну і, звичайно, не тільки Чехов, а й Тарас Шевченко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Іван Франко. І Марк Твен, до речі. Без пригод Тома Соєра і Гекельбері Фінна я собі свого дитинства не уявляю...».

Потім старшій сестрі подарували в школі книжку Лесі

Українки «Лісова пісня». Це було прекрасне видання з ілюстраціями художника Їжакевича. «Чи міг я тоді знати, — казав В. Нестайко, — що колись почну писати для дітей, і все життя буду вчитися у безсмертної Лесі Українки мужності, стійкості й оптимізму».

«А перше своє оповідання я написав у вісім років. Про відважного мисливця, який полював на бенгальського тигра в Африці (географію тоді я ще знав поганенько). Сюжету того оповідання я вже не пам'ятаю, запам'яталося лише одне речення: “Ноги у мисливця були волосаті, як у всіх чоловіків”. Мама з цього речення дуже сміялася».

Незвичайне почуття гумору В. Нестайко, можливо, успадкував від діда — Івана Семеновича Довганюка. А можливо, це пов'язане з дитячими спогадами: малий Всеволод часто хворів і, коли мама залишала його самого вдома, плакав і уявляв різних страховищ, які сидять по кутках. Але одного разу він почав сміятися над страховиськами, і вони зникли.

За своє життя В. З. Нестайко написав близько сорока дитячих книжок. Його таланти визнано в усьому світі. Найвідоміша книжка «Тореадори з Васюківки» внесена до Міжнародного Почесного списку Г. Х. Андерсена.

Знайди в бібліотеці та прочитай оповідання В. З. Нестайка, як-от: «Ябеда», «Шурка і Шурко», «Пригода в кукурудзі». Розкажи про один із творів так, щоб друзям захотілося його прочитати.

Знайди в інтернеті та подивись веселий фільм, знятий за твором В. З. Нестайка «Тореадори з Васюківки».

Поділися з друзями своїми враженнями.

Пустощі

Михась причинив за собою двері і, намотавши на руку сітку, вийшов на сходи. Але, ступивши кілька кроків, зупинився біля сусідських дверей. Відшукав дзвінок з табличкою «Кравченко», озирнувся, натиснув на кнопку і щодуху припустився по східцях. Він знав: за хвилину двері відчинить бабуся в окулярах, в старенькому халаті. Потім переступить поріг, подивиться вниз, угору,— і лагідна усмішка згасне на її обличчі.

«І чого вона завжди всміхається, як відчиняє двері?» — вже вкотре подумав Михась.

Дзвонити до Кравчихи — так прозивали в будинку стару — вже стало у нього звичкою. Спускаючись сходами, він не минав нагоди зайвий раз потурбувати її. Навіть свого друга Костя, що жив поверхом вище, теж навчив.

Купивши в крамниці хліба, ковбаси і макаронів, Михась неквапом повернувся додому.

— Ось,— сказав він матері, викладаючи покупки на стіл.

— Знаєш, Михасю, доведеться тобі ще раз спуститись,— сказала мати.— Зовсім забула: купи ще цукру і сірників. Наталя Федорівна просила, а я заклопоталась і забула.

— Це та Кравчиха з чотирнадцятої квартири? Хай сама собі купує,— набурмосився Михась.— Вона колись нашого Пушка хотіла палицею стукнути.

— І добре б зробила, бо через нього і пройти в під'їзді не можна. А як забачить у кого палицю в руках, так і кидається, мов скажений. Отож не сперечайся, купи і занеси їй.

Повертатись з крамниці Михась не поспішав. «Нічого з нею не станеться, зачекає...» І довго пробайдикував з хлопцями на подвір'ї.

Піднявшись нарешті до дверей Кравчихи, він трохи постояв, розглядаючи її дзвінок, наче вперше бачив, натиснув кнопку. Тиша. Ані звуку. Він ще раз подзвонив і збирався вже йти додому, як десь далеко, з глибини квартири, зачовгали старечі кроки, і двері повільно одчинилися. Це була вона, стара Кравчиха, в тому ж таки незмінному халаті, з незмінною усмішкою на обличчі.

— Ось мама вам передала,— сказав Михась, чомусь соромлячись признатись, що сам ходив до крамниці.

— Проходь,— лагідно мовила стара, пропускаючи його в квартиру.— У тебе добра мама, спасибі їй, не забуває мене.

«Сам знаю, що добра»,— хотів був відказати Михась. Та устрявати зі старою в розмову не став. Бо ще причепиться — не відстане. Вони, старі,— балакучі.

Він швиденько поклав на стіл пачку цукру, дістав з кишені сірники і, щось пробурмотівши до

Кравчихи у відповідь на подяку, вийшов з квартири.

А ввечері знову мав клопіт: прийшла Кравчиха і просить матері знайти їй фотокартку онука.

— За диван упала. Палицею не дістану, а диван відсунути не здужаю,— сумно казала стара.

— Не журіться. Зараз знайдемо вашого онука. Ану, Михасю, допоможи Наталі Федорівні.

— Я уроків ще не зробив,— почав огинатися Михась.

— Нічого, встигнеш.

Біля своїх дверей Кравчиха довго тицяла ключем у шпарку,— все ніяк не могла попасти.

— Дайте-но я,— не витримав Михась.

— Окуляри забула в хаті, та й руки вже не ті,— наче виправдовуючись, мовила Кравчиха.

В кімнаті вона зупинилась біля накритого жовтим килимком дивана.

— Ось там, за спинку впала.

Михась відсунув столика, що стояв поруч з диваном, потім диван і дістав невеличку фотокартку в коричневій рамці. Це був юнак у морській формі, з веселим обличчям і зовсім не схожий на свою бабусю.

— То він ще як в училищі був. А коли скінчив, одразу поплив навколо світу. Давно я не бачила його. Все жду, ось-ось має повернутись.

— А в яких країнах він був? — для годиться спитав Михась.

— У багатьох. У Туреччині, Індії, Китаї, на якихось островах — забула вже, як звуться. В Америці. Ось зараз я покажу його листи.

Стара принесла чорну лаковану шкатулку, дістала з неї стосик перев'язаних вузьенькою стрічкою листів.

«Марки! Яких тільки марок тут нема!» — майнуло в Михасевій голові. Він аж зашарівся од такого нежданого скарбу.

— Наталю Федорівно, — схвильовано попросив він, — а можна мені взяти марку? Я збираю їх...

— Бери, любий, бери. Тільки конвертів не псуй: бережу я онукові листи. Загинув у мене син, Петрусів батько. — Зітхнула важко і додала: — Бери, які до вподоби.

Довго просидів Михась того вечора у Кравчихи, старанно відліплюючи марки для своєї колекції.

А через кілька днів на сходах перестріла його Наталя Федорівна і каже:

— Добре, що тебе побачила. Одержала зараз від Петруся листа, дрібно так написано, наче маком посіяв. В тебе очі зіркіші. Може, прочитаєш?

Зайшли до кімнати.

— Ось він, лист,— сказала Наталя Федорівна, якось уся причаївшись.

Михась вийняв з конверта складений удвоє аркушик, розгорнув і почав читати. Петро писав, як вони, повертаючись на Батьківщину, попали в шторм, як дві доби не спали... Але все скінчилося добре, і от припливли до Ленінграда.

Слухаючи, старенька охкала, витирала хусточкою сльози, і на обличчі, наче хвилі того неспокоїного океану, ходили зморшки: то зберуться біля рота, то біля очей, то на лобі... І раптом хтось подзвонив. Наталя Федорівна стрепенулась. Добра, лагідна усмішка знову заграла на старечому обличчі.

— Може, то він...— зраділа, силкуючись піднятися з дивана.

Михась підхопився, випереджаючи стару, і побіг відчиняти двері. Але за дверима нікого не було. Лише легкий шелест ніг долинав з нижнього поверху.

— Стій! — гукнув він і шугонув униз по сходах.

Повернувся Михась захеканий, з червоною правою щокою, без гудзика на сорочці.

— Хто це? — нетерпляче спитала Наталя Федорівна.

— Це... це якийсь чоловік помилився квартирою,— сказав Михась і сів дочитувати листа.

Сітка (рос. авоська) — сплетена з міцних ниток сумка.

Некв́апом — повільно, не поспішаючи.

Пробайдикувати (рос. бездельничать) — нічого не роблячи, нічим не займаючися, нерозумно витратити час.

Огинатися (рос. отлынивать) — ухилятися від чого-небудь.

Шпярка — отвір у замку для ключа.

Для годіться — для порядку, заради пристойності.

Стосик — рос. стопка.

Зашарівся — почервонів.

1. Чому Михась пустував — постійно дзвонив у двері до бабусі?
2. Знайди в оповіданні, як по-різному називали бабусю. Хто її так називав і як ставився до неї?
3. Які події змінили ставлення хлопця до бабусі?
4. Як ти гадаєш, хто дзвонив у двері бабусі, коли Михась читав листа?
5. Поміркуй, чому автор назвав свій твір «Пустощі».
6. Перекажи твір від імені Михася.
7. У творі вжито слова, які вказують на те, що оповідання О. Буценья було написане у ХХ (двадцятому) столітті. Доповни речення.
 - Михась ішов до магазину з плетеною сумочкою, яка називається ...
 - Михась дуже зацікавився конвертами з листами, тому що він колекціонував ...
 - Онук Наталі Федорівни повернувся з плавання до міста ..., яке сьогодні має назву Санкт-Петербург.

Перевір свою відповідь за текстом твору.

Знайди в бібліотеці твори О. Буцень «Грицькова допомога», «Яблучна історія», «Перші канікули», «В комірчині». Прочитай одне або кілька оповідань. Розкажи про героїв прочитаного твору.

Знайди в бібліотеці твори російських письменників: М. Носов «Фантазёры», В. Осєєва «Почему», Є. Пермяк «Надёжный человек». Прочитай одне або кілька оповідань. Розкажи, якими змальовано школярів у цих творах.

Пригадай. Поміркуй

1. Прочитай прізвища письменників і письменниць ХХ століття. Пригадай назви їхніх творів, які були прочитані в класі та вдома.

Олег Буцень

Анатолій Костецький

Інна Кульська

Ярослав Стельмах

Віра Карасьова

Тамара Коломієць

Всеволод Нестайко

Юхим Чеповецький

- Назви серед них поетів і поетес. Хто є автором оповідань?
2. Пригадай, що ти знаєш про життя письменників ХХ століття. Дай відповіді на запитання.
 - Хто в дитинстві був рудим і отримав прізвисько «Море горить!»?
 - Хто ще в дошкільному віці визначився з майбутньою професією?
 - Хто вигадував смішні історії, щоб не боятися страховищ, які сидять по кутках?
 - На кого в дитинстві велике враження справила казка «В Країні Сонячних Зайчиків»? Хто є автором цієї книжки?
 - Чий батько був відомим українським письменником?

Візьми участь у грі «Моє запитання — твоя відповідь». Запропонуй своє запитання про життя письменника. Той, хто дає правильну відповідь на нього, ставить нове запитання.

3. Назви твори, які з гумором розповідають про шкільне життя. Який із них тобі сподобався найбільше? Чим саме? Знайомство з творчістю якого автора захотілося продовжити?
4. Героями яких творів є вчителі? Чим вони приваблюють читача? Розкажи.
5. Пригадай твори, у яких розповідається про стосунки школярів з однолітками, рідними, дорослими.
6. Прочитай літературні загадки. Відгадай героя. Назви автора і заголовок твору.
 - Цей герой вигадав, як можна отримати підказку на уроці, щоб учителька нічого не зрозуміла.
 - Цей герой намагався написати повість.
 - Цей герой потрапив у минуле.

Склади подібні загадки. Загадай у класі.

7. Пригадай героїв прочитаних творів. Поміркуй, про кого з них можна сказати, що він:
 - був ябедою;
 - був самовпевненим;
 - лінувався;
 - бешкетував;
 - був вигадником;
 - був безвідповідальним.
 - не розумів критику;

Доведи свою думку, спираючись на зміст прочитаних творів.

8. Пригадай назви віршів про школу, подані в цьому розділі. У якому творі передано почуття поваги та любові до вчителя? Знайди, прочитай. Які ти знаєш пісні про школу і школярів?
9. Який вірш про школу тобі вдалося знайти самостійно? Прочитай його в класі.
10. Підготуйся до уроку-концерту на тему «Моє шкільне життя». Добери і вивчи напам'ять вірш або пісню про школу.
11. Разом із друзями проінсценуй твір про школу.

Світ природи у творах українських письменників

Оксана Сенатович

Друже мій

У сльоту́*, і в час негоди,
І в погоду, друже мій,
Серцем слухати зумій
Звуки рідної природи,
Звуки — дивні голоси
Незвичайної краси.

Чуєш, друже мій, розмови?
З вітром листя гомонить,
З сонцем — ниви і діброви,
І з озерами — блакить.

Розмовляють доли, води...
Стань, послухай, роздивись.
Мову рідної природи
Розуміти серцем вчись.

* Сльотá — хмарна, сира погода з дощем або мокрим снігом.

Олександр Копиленко

Білочка

Свою білочку я приніс із лісу в кишені, така вона маленька була. Мабуть, з гніздечка випала і покірно сиділа на низенькій гіллячці. Щоб хижак її не з'їли, я й забрав білочку додому.

Це таке втішне і веселе звірятко! Швидко виросла білочка і стала зовсім ручна, на плече мені лазить і все зазирає в руки — чим я її смачним погодую. Любить білочка смачне.

Сама собі й місечко вибрала білочка в хаті. Оселилася вона в запічку, у вузенькій пічурці біля лежанки. Там і тепло, і затишно, і немов у нірці живе білочка. Я їй підставив невеличкий стовпчик, і вона вмить вилазить до своєї хатинки. А частіше просто одним стрибком з землі опиняється в пічурці.

Намостили ми білочці там гніздечко, і ото й була її квартира. Горішки, насіннячко білочка тягне до себе додому і там сама собі нишком ласує.

Ніколи нічого не крапа наша білочка. Хіба до насіння, до горішків або до ягід добереться, — тоді наховає в своє кубельце і, мабуть, думає, що ніхто й не помітив хитроців маленької крадійки.

Тільки мого друга Василя ніяк не хотіла визнавати білочка. Як не намагався Василько приручити білочку — не хотіла вона до нього в руки йти і їжу з рук брати. Нічого не могли ми вдіяти. Тільки Василь приходив — білочка зразу ховалася у свій запічок або залазила кудись аж на шафу

і звідти спостерігала все, що робиться в хаті.

Василь і сердитись почав на білочку, тоді вона ще дужче стала боятись його. Насилу я переконав хлопця, що білка нікого, крім мене, не визнає, бо звикла змалку до свого хазяїна.

Одного разу приходиться до мене Василько і, нічого не кажучи, все намагається стати так, щоб я звернув увагу на його нову кепку. Хорошу синю кепку йому з міста батьки привезли. Всі хлопці заздрили Василеві, і я теж ніби позаздрив, пильно оглянув кепку, приміряв на свою голову — не налазить. Василько навіть зрадів, може, боявся, що я собі теж куплю таку самісіньку кепку — тоді він не зможе сам один пишатися чудовою обноваю... Оглянули ми з усіх боків нову кепку, приміряли, і Василь обережно поклав її на маленький столик, що стоїть біля мого ліжка.

Годували ми пташок і міняли в клітках воду, потім виходили дивитись на наших голубів, перепелу проса всипали, посиділи в садку під яблунею і поговорили про наші важливі справи.

А коли Василь зібрався додому йти, виявилось, що пропала нова-новісінька його кепка. Переполошився мій Василь, перелякався, аж зблід. Він-бо пам'ятав добре, що клав її на столику, а на тому місці нічого немає. Не могла ж кепка сама кудись втекти або вистрибнути в двері?

Де ми тільки не шукали ту кепку! Все в хаті перекидали, під всіма столами й ліжками лазили, в умивальник зазирали — ніби вона сама могла туди стрибнути і втопитись. Навіть на горище

полізли і в пилюгу вимазалися, як марюки. На печі і в печі кожен куточок оглянули. Немає кепки. Зникла, немов її і не було.

Соромно було Василькові, але сльози таки в нього на очах заблищали. Мало не заплакав хлопець, а я не знав, чим його і втішити. Обіцяв поїхати в місто й купити ще кращу кепку, але Василько певен, що кращої, як у нього була, на всьому світі немає.

Зовсім сумний збирався Василь додому. Я вирішив іти з ним і сказати батькам, що кепка зникла в мене в хаті і Василь не винен. Вже ми дійшли до дверей, коли несподівано з'явилась білочка і весело стрибнула на стіл. Чомусь, доки ми шукали кепку, вона не вилазила із свого приміщення.

Тоді я згадав, що ми забули ж пошукати в білоччиній хатинці. Швиденько я засунув руку в пічурку і витягнув звідти чисту-чистісіньку Василеву кепку.

Василь Сидорович аж підстрибнув з радощів.

Запічок — заглибина в стіні печі, де зберігають предмети домашнього вжитку, продукти.

Кубельце — те, що нагадує лігво, гніздо.

Горіще — рос. чердак.

Марюка — марá, вигадана істота; нечиста сила, чорт.

1. Назви героїв оповідання. Яким ти увляєш Василя? А яким — господаря помешкання? Знайди в тексті слова, які свідчать про те, що він доросла людина.

2. Спираючись на текст, доведи, що герої оповідання — природолюби.

3. Як потрапила білка до хати? Які особливості її поведінки свідчать про те, що вона залишається дикою твариною?

4. Прочитай останнє речення оповідання. Поміркуй, чому хлопчика названо Василем Сидоровичем. Перевіроти своє припущення ти зможеш, прочитавши оповідання О. Копиленка «Майстер».

Про Олександра Івановича Копиленка

За фахом Олександр Іванович був учителем біології, а за покликанням — письменником, великим природолюбом. Особливо він захоплювався птахами. Як згадували його друзі, Олександр Копиленко щонеділі вставав удосвіта й ішов на пташиний базар. Він оглядав усіх дроздів, снігурів, синиць, потім купував собі одного чи пару, приносив додому і... випускав з балкона на волю.

Дуже любив Олександр Іванович рибальство та полювання, але ніколи нічого не впольовував. Для нього мисливство і рибалка були просто приводом виїхати за місто на природу. Було й таке, що, коли приїздив він з друзями на полювання, забував мисливську зброю біля машини. Збираючись додому, усі починали шукати рушницю в лісі і довго сміялися, коли знаходили її біля машини.

Зате після кожного виїзду на природу з'являлися чудові оповідання, що згодом увійшли до збірки «Як вони поживають». Цю книжку по праву вважають своєрідною енциклопедією природи для молодших читачів.

О. І. Копиленко згадував: «Причин того, чому я почав писати для дітей, немало. Ще в дитинстві

я багато читав про цікаві пригоди, про нашу природу. Читав я Марка Вовчка, І. Франка. Велике враження справили твори Аксакова, Тургенєва. Як вони уміли писати про природу! А я любив її ще з дитинства. Любив бігати по берегах річки Берестової, по яругах* і перелісках. Ловив рибу, ганяв за вужами, бив гадюк. Яюсь, мабуть у 1921 чи 1922 році, мені потрапили до рук два невеличкі томики творів Дніпрової Чайки. Доти я не знав цієї письменниці. Та почитавши її оповідання і вірші, я побачив, як вона уміла говорити про цікаві речі дітям. Мені самому захотілося так написати».

Знайди в бібліотеці природознавчі оповідання О. І. Копиленка, які ввійшли до книжки «Як вони поживають»: «Покинуте гніздо», «Запасливий птах», «Галя», «Майстер», «Харциз», «Дроворуб», «Переполох», «Сенчик». Прочитай кілька з них. Розкажи в класі.

Про природу писали й інші українські письменники. Тобі вже відоме ім'я одного з них. Це Майк Йогансен.

Пригадай, як називається його твір про чудернацького kota, якого вчили по-собачому. Найцікавішим в оповіданні було те, як кіт навчився ловити рибу, пірнаючи в глечик.

Продовжуй знайомство з творами Майка Йогансена про природу.

* Яруга (рос. овраг) — глибокий, великий яр.

Як мураші наїлися цукру

Зимою мурашів не видно. Вони сховалися під землею, затулили дірочки і ждуть, поки стане тепло.

Коли настане весна і буде тепло, мураші поодтуляють дірочки і повилазять на сонечко. Є колючий такий будяк, і на тому будяку живуть зелененькі малесенькі тлі. Вони смокчуть той будяк.

От мураші позлазять на ті будяки і беруться вусами лоскотати тлю. Полоскоче, полоскоче, а тля й пустить із себе крапельку соку, що вона насмоктала з будяка. Тоді мураш ту крапельку ковтне та й біжить до другої тлі. І ту полоскоче, і та крапельку пустить, і цю крапельку ковтне собі мураш. Так і живуть — доять оту зелененьку тлю.

Чи ти коли-небудь роздивлявся добре мураша? У нього є голова, а на голові вуса. Тими вусами вони лоскочуть тлю, видоюють з неї молоко.

Та в мураша не тільки вуса є на голові. Є в нього й очі, лупаті та круглі. Є ще й кусачки-кліщачки.

Як упіймати двох мурашів, щоб були не з одного мурашника, та вкинути їх у склянку, то вони, бува, почнуть битися.

Чи ти бачив колись, як мураші б'ються? Кулаків у них немає, а є оті кусачки. От вони позчеплюються тими кусачками і дивляться одне на одного.

В мураша є їдка кислота. Як вони позчеплюються, то й починають згинатися, щоб бризнути одне одному ту їдку кислоту. Хто перший бризне другому кислоту, той і дужчий.

У мене був мурашник у хаті. Літом пішов я на вигін, одшукав, де живуть мураші, копнув лопатою так, щоб ухопити багато мурашів та яечок їхніх, і поніс до себе в хату. Там я взяв два скельця та й улаштував мурашів із землею між тими скельцями.

Так вони в мене жили цілу зиму.

Поробили в землі між склом доріжки, коридори, кімнати і живуть.

Треба ж їх і годувати. Годувати треба медом. Меду в мене на той час не було. Я взяв маленький шматочок цукру і поклав там, де в них був коридор. Поклав, а сам дивлюся, що воно буде.

Виліз один мураш у коридор, знайшов цукор та й припав до нього.

Припав і смокче.

Тоді і другий мураш виліз — і теж до цукру. Смокче. Тоді третій.

Сидять на шматочку цукру і смокчуть.

Дивився я, дивився, аж в одного мураша черевце розпухло. Було чорне, а зробилося смугасте і здорове стало.

Ну, думаю, об'їлися мої мураші цукру. Тепер захворіють і загинуть. Було б, думаю, не давати їм одразу стільки цукру, а то як же я їх тепер лікуватиму!

Мураш дуже маленький, лікаря до нього не покличеш і температури йому не зміряєш. Пропали, думаю, мої мураші.

Коли дивлюсь, а перший мураш перестав смоктати цукор. Учепився лапками за землю й висить так.

Тут ще повилазили мураші та вже не йдуть до цукру. Може, ці розумніші, не хочуть, щоб їм так черево рознесло?

Ні, видно, й ці хочуть солодкого. Підповзли до того мураша і почали його лоскотати вусами. Полоскочуть, полоскочуть — він і пустить із себе солодку краплю. Припали вони до цього мураша і смокчуть уже з нього цукор. Виходить, що цей мураш мусив їх усіх напувати. Так вони смоктали з нього дуже довго, а коли висмоктали, то й черевце в нього зробилося знову чорне й мале.

Він тоді встав, розгладив вуса і пішов спати.

Так я і годував своїх мурашів зимою цукром. А навесні, коли стало тепло, знову випустив їх на вигін. Хай смокчуть тепер ту зелену тлю, що на будяках.

Лупати (рос. пучеглазые) — вирячкуваті, випуклі.

Вигін — простора ділянка біля села, куди виганяють пастися худобу, птицю.

Черевце — задня частина тіла в комах.

1. Твір Майка Йогансена можна розділити на дві частини. У першій подано окремі наукові факти про мурах. У другій частині описано спостереження за життям цих комах. Знайди в тексті ці частини.
2. Перечитай першу частину. Яку цікаву інформацію про мурах вона містить? Які факти для тебе виявилися новими? Розкажи.

3. Прочитай, як автор спостерігав за життям комах у себе вдома. Знайди в тексті відповіді на запитання.
- Звідки автор узяв мурашів для спостереження?
 - Як облаштував місце спостереження, де розмістив мурашник?
 - Коли розпочалося спостереження і скільки тривало?
 - Що побачив спостерігач, коли годував мурашів цукром?
4. Чим можна пояснити поведінку мурашів? Чи робить автор висновок на основі свого спостереження? Щоб правильно пояснити поведінку мурах, необхідно знайти додаткову інформацію про їхнє життя. Дізнайся з довідкової літератури про розподіл обов'язків між мешканцями мурашника.

Про Майка Йогансена

Майк Йогансен — це псевдонім Михайла Гервасійовича Йогансена. Батько майбутнього письменника був латишем, а мати — українкою.

Майк Йогансен дуже любив природу. У нього вдома жили два собаки. Друзі згадували: «Ніхто з таким галасом і криком не вибігав з двору, як Майк Йогансен. Перед ним мчали два собацюги, а тільки тоді він сам. Навіть важко було сказати, хто кого веде на прохід».

Майк Йогансен любив подорожувати, був людиною уважною та спостережливою. Завжди звертав увагу на звички великих і малих тварин. Усе запам'ятовував, а потім описував їхню поведінку в оповіданнях для дітей.

Знайди в бібліотеці науково-художні твори на тему «Життя маленьких тварин» українських письменників (П. Бабанський «Мураха з жалом», О. Буцень «Наше відкриття», І. Прокопенко «Як Павучок братів шукав», Л. Шиян «Про смільчака малого — коника морського») і російських авторів (В. Біанкі «Голубые лягушки», Л. Толстой «О муравьях» і «Для чего нужны мыши», Ю. Дмитрієв «Как Мушонок ноги выбирал», С. Сахарнов «Как ласкирь учился вперёд хвостом плавать»).

Українські письменники у своїх творах розповідали не лише про світ живої природи, а й про винаходи, про наукові пошуки та відкриття.

Озирнись навколо себе. Тебе оточують різні предмети: залізні, скляні, пластмасові. Вони з'явилися завдяки зусиллям багатьох людей. Про це цікаво розповідають пізнавальні книжки.

Паола Утевська

Оповідання про скляну ниточку

(уривки з книжки)

Будьмо знайомі!

Це сталося дуже давно. Може, думаєте, тоді, коли ви були зовсім маленькі? Ні. Набагато раніше. Не тільки вас або ваших мамі й татка тоді на світі ще не було. Навіть дідусів дідусь ще не встиг народитися. Отоді й сталася подія, з якої починається наше оповідання.

З далекої далени, з чужоземної чужини морем плув корабель. На ньому купці везли соду. Не розтерту на порошок, а величенькі, мов камінці, кавалки.

Раптом налетів вітер. На морі почалася буря. Хвилі, як дикі коні, вимахуючи пінявими гривами, наскакували на корабель.

— Треба рятуватися! — сказав сивобородий мореплавець. Можливо, то був капітан корабля. Але самого слова «капітан» у ті часи ще не вигадали. Отже твердити, що це був капітан, я не можу.

Купці оточили сивобородого й почали сперечатись, що діяти далі. Без суперечок купці не зачинають жодної важливої справи. Посперечалися й поплили до берега. Там, у затишній бухточці, вони стали на якір. А самі зійшли на берег і вирішили зварити вечерю.

Старші наказали молодшим, щоб не гаяли часу й розпалювали багаття. Молоді кинулися туди-сюди і незабаром склали до купи чимало хмизу. Але поки купці сперечалися, кому з них дати кресало, щоб розпалити вогонь, вітер розвіяв сушняк навсібіч.

Що його робити? Добре було б обкласти вогонь камінцями. Але, крім піску й морських черепашок,

навколо нічого не можна було знайти. Довелося принести з корабля кілька грудок соди, щоб обкласти ними зібраний хмиз. Тепер вітер не міг розвіяти паливо й загасити вогонь. Навпаки, він роздмухав його так, що всередині вогнища стало нестерпно жарко. І від того жару частина соди, піску та кілька маленьких морських черепашок розтопилися на рідину і злилися до купи.

А наступного дня, коли купці зібрались вернутися на корабель, один із них помітив, що під попелом вчорашнього багаття щось блищить. Він швиденько нагнувся і хотів непомітно витягти й заховати знахідку. Але й інші помітили дивовижний камінчик. Він був прозорий, як вода, і дуже твердий. Як же гарно виблискував він у променях сонця!

Все це сталося у сиву давнину, і з'ясувати, кому саме дістався той камінчик, не вдалося навіть найученішим серед учених. Але один письменник, на ім'я Пліній, який розповів усю цю історію, запевняв, що той прозорий круглячок був першим скельцем, з яким познайомилися люди. Якби купці були такими ж освіченими, як Пліній, вони, напевне, привітали б маленьке скельце і, може, сказали б йому: «Будьмо знайомі!»

Намистинка з міста Фів

Далеко-далеко на південь, за високими горами, за широким синім морем є земля, яку звать Африкою. А то її ще жартома називають Африкою-Жирафікою. Бо в ній живуть довгошиї жирафи. І ще живуть там у річці Ніл страшні крокодили. Але не про них у нас піде мова...

На берегах Нілу з давніх-давен існує держава — Єгипет. Уже тисячі років тому єгиптяни були майстрами на всі руки. Вони вміли приборкувати непокірні нільські води, змушували їх напувати свіжою водицею землю. Вміли вони зводити височенні палаци, прикрашати їх кам'яними статуями. Вміли робити різне господарське знаряддя та кувати зброю. І дехто вважав, що саме єгиптяни першими у світі почали варити скло.

— Варити? — питаєте ви.— Хіба ж воно борщ або каша?

Звичайно, скло не каша. Проте його все-таки варять. У величезні печі засипають чистий пісок та соду. А замість черепашок, які, пам'ятаєте, також розплавилась у багатті мандрівних купців,— тепер кладуть крейду. Пісок, соду й крейду перемішують, і всю цю суміш так розжарюють, що вона розтоплюється і стає рідиною. А коли ця рідина добре перекипить і зробиться зовсім прозорою, її охолоджують. Вона твердне й стає склом. Отже, бачите, скло й справді варять, хоч воно й не борщ і не каша!

Тисячі років тому в Єгипті скло варили у звичайних казанах. І виготовляли тоді з нього тільки

деякий посуд та різні прикраси, як, наприклад, браслети, намисто. Одна така намистинка збереглася до наших днів.

Було колись у Єгипті місто Фіви. Давно зруйнували його ворожі навали, а довершили цю роботу дощ і вітер. Протягом довгих віків земля й пісок вкривали руїни цього міста.

Учені поклали собі за мету дізнатися: як жили стародавні фів'яни? Які хати й палаци будували вони? З якого посуду їли? Чим обробляли землю?

Щоб про все це взнати, вчені почали розкопувати Фіви. І серед каміння, черепків та піску під уламками якоїсь будівлі знайшли маленьку скляну намистинку.

Як же вона збереглася протягом стількох тисячоліть? Адже скло дуже крихке! Та річ у тім, що скло може жити довше, ніж дерево, залізо, навіть каміння. Звісно, якщо ніхто його не розтовче. Каміння розмиває вода. Залізо від води береться іржею, дерево гниє. А скло зовсім не боїться води. Воно не ржавіє, і не гниє, і вода його не розмиває. Ось чому намистинка з міста Фів пролежала тисячі років у землі й лишилася ціла.

Ця намистинка вважається найстарішою з усіх скляних речей, які нам досі відомі.

Б'ухточка — частина океану, моря, що вдається в сушу.

Кавалки — великі шматки, куски.

Пінявий — вкритий піною.

Хмиз (рос. хворост) — невеликі тонкі гілки, відділені від дерева.

Рідина́ — рос. жидкость.

Бага́ття (рос. костёр) — вогнище.

Намисті́нка (рос. бусинка) — одне зёрно́ на-
миста.

Нава́ла — вторгнення ворожих військ у якусь
країну, на якусь територію.

1. На які запитання ти можеш дати відповідь, прочитавши уривок з книжки П. Утевської «Оповідання про скляну ниточку»?

- З чого і як утворився перший скляний камінець?
- Хто першим у світі почав варити скло?
- У чому варили скло в Єгипті?
- Що єгиптяни робили зі скла?
- Чому скляна намистинка пролежала в землі тисячі років і залишилася цілою?
- Як виготовляють скло в наш час?

2. Якщо тебе цікавить, як виготовляють скляні лампочки, кольорові пляшки, як працює скляний завод, знайди книжку П. Утевської «Оповідання про скляну ниточку» і дочитай її до кінця.

Знайди в бібліотеці книжки про походження різних речей. Зверни увагу на твори українських письменників:

П. Утевська «Вароччин гребінець та його родичі», «Історія фарфорової чашки», «Буряк-буркотун»;

І. Прокопенко «Орисині іменини», «Як Василько порозумнішав».

Познайомся з творами російських авторів:

Є. Пермяк «Пропавшие нитки», «Как самовар запрягли», «Мелкие калоши»;

М. Ільїн «Сто тысяч почему»;

С. Маршак «Вчера и сегодня».

Прочитай кілька з них. Розкажи в класі.

Пригадай. Поміркуй

1. Прочитай прізвища. Це автори творів про природу. Назви серед них тих, твори яких уміщені в цьому розділі.

Олег Буцень

Майк Йогансен

Анатолій Костецький

Лариса Письменна

Оксана Іваненко

Ірина Прокопенко

Олександр Копиленко

2. Пригадай прізвище автора, який писав про винаходи, про походження різних речей. Назви відомий тобі твір цього письменника.
3. Розкажи, що вплинуло на бажання Майка Йогансена і Олександра Копиленка писати твори для дітей про природу.
4. Пригадай, як називається твір, у якому йдеться:
 - про тривале спостереження за поведінкою тварин;
 - про дику тварину, яка опинилась у незвичному для неї середовищі;
 - про історію важливого для людей винаходу.
5. Познайомся з рекламою твору про природу.

Друзі, раджу познайомитися з оповіданням Олександра Копиленка «Майстер». Героїв цього твору ви вже знаєте, оскільки читали оповідання «Білочка». Цього разу Василько приніс своєму другові дятла з підбитим крилом. Герої залишили птаха в хаті, а самі пішли на річку. Коли друзі повернулися, один із них розгнівався, а інший розсміявся. Якщо хочете дізнатися, що відбувалося в хаті, поки хазяї були відсутні, прочитайте оповідання Олександра Копиленка «Майстер».

Склади власну рекламу твору про природу, який тобі найбільше сподобався. Оформи рекламу у вигляді плакату і виступи з нею перед другокласниками або третьокласниками.

6. Прочитай назви оповідань про природу.

Бичко В. В. «Марта і Глинка»

Давидов А. І. «Лісове озеро»

Демченко Г. О. «Варвара»

Йогансен Майк «Собака Джан»

Комар Б. А. «Лиско і Тигрик»

Копиленко О. І. «Розбишака Чив»

Литвиненко В. Г. «Тимошко»

Майстренко Г. П. «Поединок»

Слабошпицький М. Ф. «По траві»

Утевська П. В. «Квітковий годинник»

Шаповалов С. І. «Борщ із кропивою»

Прізвища яких авторів тобі вже знайомі?

Спираючись на заголовок, поміркуй, у яких творах може розповідатися про рослини, а в яких — про звірів або птахів.

- 7.** Створіть у класі ілюстровану картотеку творів про природу. Для цього об'єднайтеся в групи за напрямками: твори про рослини; про звірів; про птахів; про комах; про риб. Кожна група має знайти в бібліотеці 3–4 твори обраної тематики і скласти картки за поданим зразком.

Зразок.

Розділ 4

ТВОРИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПИСЬМЕННИЦЬ (XXI століття)

Ми живемо у XXI (двадцять першому) столітті, коли стрімко змінюється світ, з'являються нові речі, виникають нові професії. Але залишаються професії, які є вічними. І серед них професія письменника.

Сучасні дитячі письменники і письменниці живуть поруч з нами. Ми можемо їх побачити на телеекрані, запросити до школи, поспілкуватися з ними в бібліотеці або в інтернеті. Але найважливіша розмова з автором завжди відбувається під час читання його творів.

О. Дерманський

Г. Почепцов

І. Андрусяк

І. Роздобудько

Г. Малик

К. Бабкіна

1. Яких сучасних письменників і письменниць ти знаєш?

2. Знайди в бібліотеці книжки цих авторів, принеси їх до класу. Разом із друзями влаштуй книжкову виставку «Сучасні дитячі книжки».

Про вміння читати

Умів читати носоріг —
та в книжці сторінки
перегортати рогом міг
він тільки навпаки.

Отак читав, читав, читав,
почавши із кінця:

ох, нецікава книжка та
і нецікава ця...

Бо коли знаєш, як в кінці
героям пощастило,—
то з чого все це почалось,
не так уже й важливо...

...Із нами теж таке бува,
хлоп'ятка і дівчатка,
що з букв складаємо слова
з кінця а чи з початку,
і так у книжці сторінок
ковтаємо багато,—
а виявляється, що ми...
не вміємо читати!

1. Поміркуй, що означає вміти читати на думку сучасного українського письменника І. Андрусяка.

2. Разом з друзями сформулюй і запиши правила, яких має дотримуватися справжній читач.

3. Знайди в бібліотеці вірш І. Кульської «Соня-безсоня». Визнач, чи вміє читати героїня цього твору.

Як Юля і Юра на риболовлю сходили
(з книжки «Про Юлю і Юру»)

Якось Юля сказала Юрі:

— Юро, мені хочеться чогось смачненького. Рибки, наприклад. Давай на вечерю приготуємо рибу?

— Давай,— погодився Юра.— Тільки рибу не будемо купувати!

— А де ж ми її візьмемо? — спитала Юля.

— Ми її упіймаємо. Підемо рибалити й упіймаємо.

* * *

Спочатку Юля і Юра зачинили свій будинок і пішли до мисливської крамниці. Там вони купили дві вудки і все, що потрібно для успішної риболовлі: волосінь*, поплавці, гачки, наживку, грузила, два спеціальні стільчики, що розкладаються, тент від сонця і навіть термос, у який налили два літри холодного квасу.

— Тепер можна йти на річку,— оглядаючи спорядження, сказав Юра.

— Так,— погодилася Юля,— тепер можна. І вони пішли.

* * *

Річка протікала неподалік від мисливської крамниці, а крамниця була поряд із будинком Юлі та Юри. Тому довго йти не довелося.

— Головне — правильно налаштуватися,— говорив Юра, розправляючи тент, розкладаючи стільчики і приводячи до ладу вудки.— Важливо не

* Волосінь — рос. леска.

здіймати галас, риба цього не любить, і зосередитися на поплавці.

— Навіщо на ньому зосереджуватися? — запитала Юля.

— Це для того, що, коли риба клює, поплавок сіпнеться. У цей момент треба смикнути вудку, не прогавити. А якщо ти будеш дивитися на всі боки, то просто не помітиш, як рибка склює всю наживку і попливе далі у своїх риб'ячих справах.

— Добре,— сказала Юля,— зосередимося на поплавці.

* * *

Ось закинули вудки і зосередилися.

Першим поплавком засмикався в Юлі. Мабуть, вона сильніше зосередилася.

— Тягни! — голосно прошепотів Юра. А якщо чесно, то не прошепотів, а прокричав.

Юля злякалася і смикнула вудку вгору.

— Ура!

На гачку тріпотіла рибка.

— Яка вона красива,— захоплено промовила Юля.

— І якась золота,— здивувався Юра.

— Мені її шкода,— сказала Юля.— Давай її відпустимо?

— Давай,— зітхнув Юра. Йому теж було шкода пускати на вечерю таку красу.

Відпустили.

Через деякий час засмикався поплавок у Юри. Юра потягнув вудку вгору.

— Ура! Зловив!

Тільки радість була недовгою.

— Юро, ця рибка теж красива,— захоплено промовила Юля.

— І теж якась золота,— здивувався Юра.

— Мені її шкода,— сказала Юля.

— Давай її відпустимо,— зітхнув Юра. Йому теж було шкода красивої золотої рибки.

Відпустили.

Й відразу сіпнувся Юлин поплавок.

— Ура...— пробурмотіли діти.

— Або це неправильна річка,— сказав Юра,— або в ній водиться лише одна рибка. І ми з тобою бідолаху витягаємо по черзі.

— Так риби ж тут повно,— раптом сказала рибка, коли Юля зняла її з гачка.

— Говорить,— здивувався Юра.

— Ще б пак,— сказала рибка.— Я ж — Золота.

— Ну і що? — знову здивувався Юра.

— Як це «що»? Ти, напевно, казок не читаєш? Інакше б знав, що всі Золоті рибки чарівні. Тому і розмовляють.

— Неймовірно! — захоплено вигукнула Юля.

— Хоч ймовірно, хоч неймовірно, а три бажання виконувати треба,— буркнула Золота рибка й додала: — Слухайте, а давайте я вам виконаю три своїх бажання?

— Не зрозумів. Як це нам ти виконаєш свої бажання? — не зрозумів Юра.

— Так це ж елементарно! Я виконаю свої бажання так, ніби вони ваші.

Юля і Юра з несподіванки тільки очима кліпнули.

— Перше,— не стала чекати Рибка, поки діти отямляться.— Я хочу, щоб ви ніколи більше не сиділи тут з вудками, спінінгами, сітками та іншими рибальськими дурницями.

— Хвилиночку! — схаменувся Юра.

— Не перебивай! Друге, хочу, щоб ви з любов'ю ставилися до всіх, хто плаває у воді, за винятком п'явок, жаб і різних комах, яких ви і так їсти не будете.

— Та ми ж любимо,— заїкнулася Юля.

— Третє. Ідіть ви додому.

Юля і Юра покійно почали змотувати вудки.

Тут Рибці стало трошки соромно, що вона так грубо обійшлася з дітьми, і вона, виправдовуючись, промовила таке:

— Я, між іншим, почесний член Товариства захисту живої природи. А риби, між іншим,

істоти живі. Ось я їх і захищаю, між іншим...
Не ображайтеся, га?

— Добре,— не образилися Юля і Юра.

* * *

Удома Юля сказала Юрі:

— Щось мені хочеться чогось смачненького.

— Але не риби,— сказав Юра.

— Ні, що ти? — здивувалася Юля.— Звичайно,
не риби!

— Морозиво підійшло б, мабуть, найкраще,—
сказав Юра.

— Так, морозиво — це те, що потрібно.

— Тільки не рибне.

— Ні... До речі, рибного морозива не буває.

— Правда? От і добре! — сказав зголоднілий
Юра.

— Просто чудово! — сказала зголодніла Юля.

1. Які почуття виникали в тебе під час читання твору?
2. Визнач: твір Ю. Нікітінського — це оповідання чи казка? Доведи свою думку.
3. Якими ти уявляєш Юлю і Юру? Розкажи про них.
4. Що ти можеш розповісти про третього героя твору?
5. На яку казку натякає автор?
6. Що у творі Ю. Нікітінського викликає сміх?

Порада справжнього читача

Часто письменники у своїх казках, віршах, оповіданнях згадують інші твори. Якщо читач розуміє ці натяки, то читати стає цікавіше.

Знайди в бібліотеці книжку Ю. Нікітінського «Про Юлю і Юру» і прочитай її. Познайомся з веселими творами сучасних російських письменників М. Дружиніної, О. Кургузова, С. Сєдова.

Порада справжнього читача

Обираючи книжку, ознайомся з анотацією. Це допоможе тобі скласти загальне враження про книжку (цікава чи нецікава) і налаштуватися на читання.

Познайомся з анотацією до книжки Галини Малик «Мандрі і подвиги лицаря Горчика» і налаштуйся на читання перших двох частин твору, уміщених у підручнику.

Ви спитаєте: що воно за лицар Горчик такий і звідки він узявся?

Узявся він з тих давніх часів, коли на нашій землі ще жили Змії Гориничі та Русалки.

З тих часів, коли хлопчиків вчили бути мужніми і чесними. А дівчаток — ніжними і відданими.

Коли і хлопчики, і дівчатка любили свою рідну землю понад усе і готові були віддати за неї навіть життя.

Ви спитаєте: а хіба зараз не так?

Сподіваюся, що так.

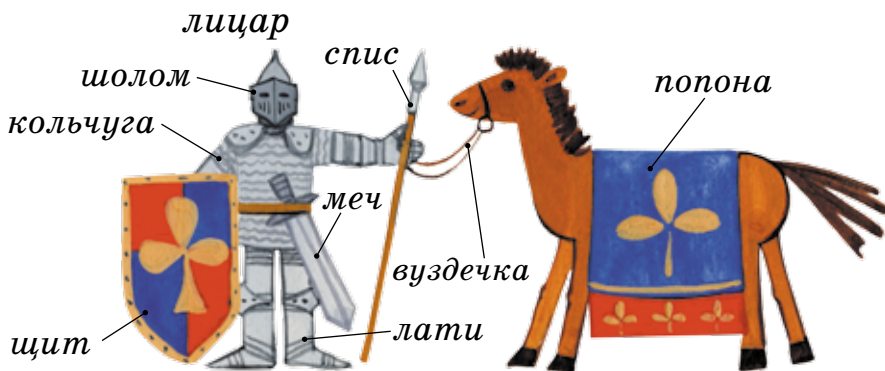
Але якщо у вас виникнуть сумніви — лицар Горчик та красуня Кароля разом зі своїми друзями допоможуть нагадати, що це таке — вірність, що це таке — хоробрість, що це таке — відданість своїми веселими, з натяками на день сьогоднішній, пригодами.

**Мандри і подвиги Хитромудрого переможця
дванадцятиголового змія лицаря Горчика,
його банкосоця Третього Зайвого
та красуні Каролі**

(уривки з повісті-казки)

Подія перша

У прадавні часи на нашій Україні жили лицарі.

Носили вони залізні лати, кольчуги та шоломи, мали мечі, списи та щити, їздили верхи. Маленькі лицарі ходили до школи, а великі їздили на лицарські турніри та билися з одноголовими, двоголовими, триголовими і навіть шестигловими зміями та іншими різними чудовиськами, яких тоді в Україні було повно-повнісінько.

Ті одноголові та багатоголові зміїська були так знахабніли, що мало не щодня вимагали собі на сніданок по красуні.

Уявіть собі, навіть таке собі сопливе змієня, що у нього ще й молоко на губах не обсохло, а й те верещить:

— Хочу красуню на вечерю! Та щоб була чорнява і з кирпатим носом!

Зрозуміло, що красунь ставало все менше та менше.

Лицарів теж, бо змії ковтали їх не лише на обід чи сніданок, але й на вечерю разом з красунями.

Та найстрашніші часи настали, коли з'явився на північних землях невиданий Багатоголовий Змій-Горинич. Скільки у нього було голів — ніхто не знав. Бо того, хто з ним зустрівся, серед живих більше не бачили. Знали лишень, що голів тих дуже багато — за один раз Змій міг проковтнути ціле село.

Тоді володар західних земель князь Галицький вирішив скликати усіх лицарів, які залишилися, аби з ними порадитися, як того багатоголового змія перемогти.

Спочатку зібрав він п'ятихвилинку — всіх своїх міністрів, депутатів і просто мудреців, та й каже:

— Погані справи, хлопці, з тим лицарством. Одні лицарі поїхали за кордон — там, кажуть, змії менші, битися з ними легше. Їх там драконами кличуть. Інші почали катзначим займатися — продають по містах хто пиво, хто цукерки. Лати поскидали, мечі позакидали. Просто жах! Що робити будемо? Лицарство гине!

Один депутат каже:

— А давайте ми закон такий видамо — хто за три дні не повернеться з-за кордону, того вже ніколи не пустимо додому!

Князь каже:

— То вони й не повернуться! І кому гірше буде? Нам!

— То давайте,— каже один мудрець, найстарший у партії мудреців,— позабираємо у них те,

чим вони торгують! От вони
й знову за мечі візьмуться!

Зажурився князь, підперши
голову рукою:

— Ой, Господи, ну що ж мені
робити, як у мене такі дурновёрхі*
радники!

Отоді і послав він по всіх краях і землях сво-
їх по́чтових (ні, не тих, що працюють на пошті,
а тих, що служили у його ПО́ЧТІ**). Вони сурмили
у великі сурми і сповіщали:

— Князь Галицький зволив скликати на велику
лицарську нараду всеземельну і всекрайову лица-
рів поважних, заможних і незаможних, з нагоро-
дами і без нагород, уславлених і невідомих у третю
неділю сьомого місяця до стольного граду Галиць-
кого! З собою князь просить мати зброю, звичну
для руки лицаря, та харчі на тиждень.

Подія друга

Коли почтові сурмили на найбільшому майдані
у свої сурми, лицар Горчик саме підкріплявся цу-
керком від «Світоча». Лицар Горчик дуже любив
«Світоч». Він полюбляв і «Корону», і «Рошен»,
і навіть «Снікерс». Але без «Світоча» лицар Гор-
чик просто не міг жити.

Отож лицар Горчик сидів та наминав цукерок
від «Світоча», вже сьогодні п'ятнадцятий чи шіст-
надцятий.

* Дурновёрхі — дурні.

** По́чет (рос. свита) — найближче оточення володарів, його
супровід.

Над ним на гілках гойдалися мавки і цвірінькали жар-птиці, а у траві шмигали малесенькі травоїдні динозаврики. Чому малесенькі? Бо на той час уже всі великі виродилися. Залишилися де-не-де середні, та ще малесенькі — трохи більші за ящірок. А чому травоїдні? Бо паслися на травиці, як ті кози.

Мавки видурювали у лицаря Горчика цукерки, а динозаврики підбирали крихти з землі.

Зачувши про лицарський турнір, лицар Горчик проковтнув останній шматочок, втерся рукавом і вирішив тут-таки їхати на турнір.

Бо що було йому вагатися — ще не зовсім великому, але вже й не маленькому, з усіх боків гождому, хороброму лицареві?!

Отож спакував він пару десятків цукерків від «Світоча» на дорогу, змастив олією «Олейна» свої лицарські залізяки, де вони трохи проіржавіли, та й забороло, щоб воно без скреготу опускалось і...

Ні, стривайте, ми ще забули про коня!

Еге ж, свиснув лицар у два пальці:

— Ге-гей! Сива Кобурко, ану сюди!

І став перед ним коник, вірніше, конячка, бо це була дівчинка-конячка Кобурка, між іншим, дуже вередлива і пещена*. Почухала вона заднім копитом за вухом і питає:

— Ну, чого тобі не сидиться?..

— На турнір поїдемо,— каже лицар Горчик.

— У-у! — махає головою конячка Кобурка.

— Чого: у-у? — питає лицар.

А Кобурка йому копито під ніс:

— Бо у мене всі підкови повідлітали!

Пошукав у кишенях лицар Горчик, знайшов якісь гривні, що тато-лицар йому на цукерки давав, повів Кобурку до коваля.

За дві гривні підкував коваль Кобурку.

— Ну то поїхали, чи що,— каже Горчик Кобурці.

А вона знову головою мотає:

— У-у!

— Ну що знову? — сердиться лицар Горчик.

— Еге,— каже ображено конячка,— як собі — так і лати «Олейною» помастив! А мене прикрасити що, не треба? Та й не годиться лицарю без свого знамена у дорогу вирушати!

Почухав потилицю лицар Горчик — правду Кобурка каже.

Узяв він скотча золотого кольору, що йому з тридесятого царства контрабандою привезли...

Як це — контрабандою, спитаєте? Це коли якась БАНДА накупляє за кордоном якогось товару і тишком-нишком його в себе удома продає. От тоді й кажуть: «Ну це ж і контра-БАНДА!»

* Пещена — розніжена.

Отож узяв він того скотчу та й навирізав з нього трилисників конюшини*. Одного, найбільшого, наклеїв на синє знамено, другі, менші, — Кобурці на попону та на вуздечку — ось тобі і прикраса, і відзнака!

— Ну, тепер інша річ! — сказала Кобурка задоволено.

1. Які почуття виникали в тебе під час читання твору?
2. Доведи, що твір Г. Малик — це казка.
3. Знайди в тексті, як Горчик кликав до себе свого коня. На яку народну казку натякає в цьому епізоді авторка? Героєм якого твору є Сивка-бурка?
4. У казці Г. Малик минуле та сучасне поєдналися. Знайди в тексті слова, що вживалися в давні часи, і ті, які є ознакою сьогодення.
5. Змішування страшного з чудернацьким викликає сміх. Знайди і прочитай речення, які містять таке поєднання.
6. Галина Малик у творі використовує гру словами. Прочитай уривок, де обіграно слова *пошта* і *почет*. Знайди в тексті інші приклади гри словами.
7. Якими ти уявляєш Горчика і Кобурку? Як ти гадаєш, чому герої отримали такі імена?
8. Прочитай виразно діалог між Горчиком і Кобуркою, передаючи характер героїв.

* Конюшині — рос. клевер.

Про Галину Миколаївну Малик

Коли маленькій Галинці виповнилося п'ять років, мама подарувала їй книжку «Українські народні казки». Вона стала для дівчинки «...і букварем, і розвагою, і цілим новим світом». Народні казки Галинка часто переказувала своїм рідним.

Ще в дитинстві Галина Малик познайомилася з творами Льюїса Керолла і Астрід Ліндгрєн, і ці письменники стали її улюбленими.

Перші твори майбутня письменниця почала писати в шкільному віці. Потім кинула. А коли стала мамою, почала писати вірші для своєї доньки.

Як згадує письменниця, «перша прозова книжка теж була написана для дочки, яка мала один великий недолік — кидала справи, не довівши їх до кінця. Я кинулася шукати по дитячих книжках, аби знайти якийсь приклад, що міг би її перевиховати. Не знайшла і... написала сама! Книжка називалася “Незвичайні пригоди Алі”».

Знайди в бібліотеці та прочитай до кінця повість Г. Малик «Мандри і подвиги лицаря Горчика». Порівняй цей твір з повістю-казкою російського письменника Едуарда Успенського «Вниз по волшебной реке» (рос).

Порада справжнього читача

У творах автори часто використовують цікаві вигадки. Звертай увагу на гру словами і намагайся зрозуміти її правила, тоді читання принесе тобі більше задоволення.

Юля Смаль

Запитання

Питався кульбаба-онучок в бабусі:
 Чому я, бабусю, кульбабою звуся?
 Чому не кульхлопчик або кульонучок?
 Таке от питання давно мене мучить.
 Бабуся білява кульбабі-онучку
 Всміхається щиро, бере його ручку.
 «Ходімо, маленький, пора вже обіду,
 Спитаємо разом в кульбаби-кульдіда!».

1. Яку гру словами використала у своєму вірші Ю. Смаль?
2. Пофантазуй, яку відповідь дасть онукові кульбаба-кульдід.
3. Продовжуй гру словами — називай усіх членів кульбабиної родини.

Юля Смаль

Базікало

Базікало балакало,	Цвірінькало, кувікало
Патякало, лялякало,	І трохи кукурікало
Звичайно, кукурікало,	Не вміло ні на крихітку,
Кувікало і квакало.	Ні на маленьку крапельку
Та тільки це базікало,	Шнурівки зав'язати.
Що вміло так базікало,	Тому оце патякало,

Багато так балакало
Й
Частенько гірко плакало,
Бо через ці шнурівочки
Нерідко, бідне, падало.
І плакало.
І плакало базікало,
А потім знов балакало,
І, часом, кукурікало,
І трішечки ква-квакало.

1. Героєм вірша Юлі Смаль є базікало. Хто це? Яким ти собі його уявляєш?
2. Які емоції викликає вірш?
3. Які синоніми до слова «розмовляти» використано у вірші? Знайди і прочитай.

Сергій Пантук

Пан Перевертас

Коли удома все гаразд,
Приходить пан Перевертас —
І тільки поруч він з'являється,
Оразу все перевертається:
Жене до нірки кішку мишка,
Мене читає зранку книжка,
Блукає братик по оселі,
Збирає іграшки на стелі.
Змія летить, а птах повзе,
Горішок білочку гризе,
Руками я карбу́ю* крок —
Батькам пора у дитсадок!

* Карбува́ти — чітко, розмірено йти, крокувати.

А якось літньої доби
 Пішли збирати ми гриби,
 Та вибіг пан Перевертас
 І вже гриби збирають нас!
 Такий він, пан Перевертас!
 Якби щодня бував у нас,
 То став би рідним і близькім,
 Шкода, батьки не дружать з ним...

1. Доведи, що вірш С. Пантюка «Пан Перевертас» — небилиця.

2. Які картинки виникають у твоїй уяві, коли читаєш вірш? Намалюй одну з них.

3. Разом з друзями прочитайте вірш «Пан Перевертас», використовуючи свої малюнки. Завітайте до учнів першого або другого класу і розкажіть їм небилицю С. Пантюка «Пан Перевертас».

Сергій Пантюк

Веселий крутисловик

Розвіршу́ вам скажі кльові:
 Кóнить ска́чик до дірбо́ві,
 Схóдце со́нцить, дрім котя́чись,
 Щебетейко солов'я́чить.
 Ра́нний га́рнок. Лéрез чо́си
 Лóзять мчі у вербокóзи.
 Дóді! Го́сить! Збаг часну́ти —
 Я замóвився у плу́ті!

1. Яку гру словами використав автор у своєму вірші?

2. Пригадай народну небилицю «Сестривечір, добрички», подану в підручнику для третього класу. Чим вірш С. Пантюка на неї схожий?

3. Розшифруй текст вірша. Почни так:

Розвіршу́ вам ска́жі кльові́ — розкажу вам вірші кльові́.

4. Продовжуй гру словами, запропоновану поетом.

Знайди в бібліотеці або інтернеті ігрові вірші українських (Г. Малик, Р. Скиба) і російських поетів (А. Усачёв, М. Яснов, М. Бородицкая). Обери кілька творів і прочитай їх у класі.

Порада справжнього читача

Якщо тобі сподобалася книжка, розкажи про неї друзям. Тоді у вас буде можливість обмінятися враженнями від прочитаного. Зверни увагу, що розповідь про книжку має бути грамотною. Уникай мовних помилок.

Леся Мовчун

Мовна лікарня: Пригоди Лерки Севрючки і цікаві завдання з культури мови

І частина

Лерка Севрючка — базіка й недоучка

Не за цукровими горами, не за солоними морями — у нашій Україні живе собі дівчинка. Дуже симпатична і весела. Тобто їй хочеться, щоб її веселою називали. Бо любить ця дівчинка, Лерка Севрючка, смішити інших. Як? Перекручує нормальні слова, ще й гримаси всілякі при цьому показує. І до того догралася, що почала вважати свою мову цілком нормальною. Інакше ж і не вміє говорити! А через це весь час потрапляє в такі ситуації, де через свою неграмотність посміховиськом стає. Про Лерку Севрючку анекдоти в народі ходять. Чули?

* * *

Поклала десь Лерка сумочку і не може знайти.
Питає друзів:

— А ви не бачили, у якому місті я могла залишити сумочку?

Дивуються всі:

— Та в Києві ж! Хіба ти кудись їздила?

* * *

Біжить Лерка до школи, запізнюється. Дивиться — і вчителька поспішає.

— Скільки часів? — питає в неї Лерка.

— Три.

Здивувалась Лерка. А вчителька посміхається:

— Часів три: минулий, теперішній і майбутній.

А година — восьма.

Зрозуміла Лерка Севрючка, що час набиратися розуму. А хто ж їй допоможе? До мами підійти соромно. До вчительки — незручно. І написала вона листа в один дитячий журнал. А тепер чекає відповіді.

Добрий день, дорогий «Журнал про все на світі»!

Вирішила написати тобі **письмо**, бо ти для дітей **самий любий**. Часто у мене виникають **недорозуміння** з людьми, а я ж так хочу бути **освідченою**! Як мій брат. Він запросто **переводить** з англійської і **перепишується** з хлопцем із **Нідерландії**. А ще він **мічтає** стати **аквалангом**, і тому стіни в його кімнаті обмальовані всякими прикольними штучками: **водорослями**, медузами, акулами і **кашолотами**. Мені він каже: «Ти, Лерко, легковажна!» А в мене просто така **аристократична** натура. Я буду актрисою.

От якось **репетую** роль (у нас **самодійний кружок** у школі), а мій брат як розсміється: «Що, **талантові муки**?» Ну, **обідилась** я на нього. А виявляється, є міф про якогось грека. Він, стоячи по шию у воді, не міг напитися. **Водице**, цих міфів я читала багато: про героя **Гераклуса**, який вичистив **Авдієві** конюшні, про могутнього **Самсунга**, який роздер пащу левові, про **кінотаврів** і **мінотаврів**.

Брат часто дає мені **пізнавальні** і **виховательні** книжки, щоб я **умствєнно** розвивалася. А **знаннів** не носити за **плечами** — вони стануть **на протязі дня у нагоді**.

Мабуть, я вже **достаточно** начиталася, бо перестала **понімати** маму. От вона каже: «На обід у нас печеня зі свинини». Ну й сміхота! **Печення** з м'яса! Вона б іще вафлі з риби придумала!

Ну, **хватить** про **посторонні діла**. Мені потрібен твій, «Журнале про все на світі», **совет**. **Нравиться** мені один хлопець, Ігор. І от, **представ** собі, він **назначив** мені **свіданіє**! У зоопарку біля пандуса. Всю ніч мені снилося: у клітці — мама-панда, **тато-пандус** і маленьке панденя. А біля клітки — Ігор з букетом **роз**. А брат збив мене з **панталіку**: «Немає в нашому зоопарку ніяких панд». Що ж виходить? **Невжелі** Ігор **надсміхається** з мене? **Об'ясніть**, що таке «пандус». І **напечатайте** про мене в журналі. А тепер — **пока**. Спішу зі своїм **іспанієлем** до **ветерана**. Мій собачка загнав у лапу **скибку**.

Лерка Севрючка — **мастер** на всі штучки.

1. Перевір себе. Скільки помилок, яких припустилася дівчинка в листі, ти можеш виправити самостійно?
2. Виправлення яких слів викликало найбільші труднощі?
3. Чому Лерка вирішила, що Ігор насміхається з неї? До якого словника треба звернутися, щоб пояснити значення слова «пандус»?
4. Лерка припустилася помилок в іменах героїв міфів. Вона неправильно називала Тантала, Геракла, Самсона, Авгія, кентавра. А що ти знаєш про них?

Знайди в бібліотеці книжку «Міфи Давньої Греції». Дізнайся про Тантала, Геракла, Самсона, Авгія, кентавра. Розкажи про одного з них у класі.

Порада справжнього читача

Розвивай у себе читацьку уяву — здатність подумки змалювати все те, що описав автор. Це вимагає зосередженості. Що краще уявляєш описане, то цікавіше читати твір.

Пригадай прочитаний у третьому класі твір Ірен Роздобудько. Які картинки виникають у твоїй уяві, коли згадуєш її казку «Дикі образи дикобраза»?

Познайомся ще з одним твором письменниці. Читай. Уявляй.

Ірен Роздобудько

Я зніматимуся в кіно

У нашому дворі всі мріяли про кіно. Ми захоплено дивилися фільми й гадали: як у них потрапляють діти? Сусідка, котра працювала в театрі вахтёркою, якось сказала, що режисери часом самі бігають вулицями і вишукують дітей для своїх фільмів.

Щоміті, блукаючи нашим маленьким містом, я очікувала на запитання: «Дівчинко, хочеш зніматися в кіно?»

Я знала, що відповім не одразу. З індійських фільмів я навчилася «чарівного погляду», вартого майбутньої кінозірки,— цим поглядом я маю подивитися на режисера!

Головне — не квапитись. Стоячі вдома перед люстёрком я тренувала цей погляд: заплющувала очі й рахувала: «Один, два, три...» — і тільки на «п'ять» повільно підіймала повіки та округлювала очі до неймовірних розмірів. От якщо я погляну саме так, кожний режисер одразу зрозуміє, що перед ним — талановита актриса й справжня красуня. А головне, подумає він, як вона вміє тримати паузу!

— Я зніматимусь у кіно! — повідомила я всім у своєму дворі.

«Всім» — це моїй подружці Ольці, її братові-близнюкові Сашку та Язикатій Куці (Кукою цю старшу дівчинку називали вдома, а вже у дворі до неї приліпилося ще й прізвисько).

— Та ти що?! — захоплено вигукнули брат з сестрою й, немов флюґери, одночасно повернулися до мене.

— Ну то й що? — зневажливо знизала плечі-ма горда Кука.— А мені мама скоро купить золоту сукню!

Аргументів проти золотої сукні у мене не знайшлось, а Олька та Сашко з таким самим захватом повернулися до Куки:

— Ух ти! Справді — золоту?!

А я пішла з подвір'я на вулицю. Туди, де великою чередою бродили безпритульні режисери. Я йшла і думала, що запросто зіграю і Попелюшку, і дівчинку-розвідницю, і Герду...

— Дівчинко...— раптом почула я над своєю головою приємний баритон.

«Ось воно — почалося! Режисер! Нарешті...— промайнула думка.— Отже, не забути про чарівний погляд! Один, два...»

Я відрахувала миті й не квапилася підіймати голову.

Ще, ще хвильку, і він збагне, кого зустрів на своєму режисерському шляху!

— Дівчинко! — знову покликав голос.

Яку ж роль мені запропонують? — міркувала тим часом я, не підводячи очей і рахуючи: три, чотири...

Ще мить, і я погляну так, як дивляться красуні з листівок, котрі збирала моя мама. Ось зараз!

Мої щоки палали, дихання майже зупинилося, серце калатало так гучно, що я не чула вуличного гомону.

— Дівчинко,— голос посуворішав.— Та ти що, спиш на ходу?! Ну й діти пішли — ніякого вихо-

вання! Паска добрячого на вас нема! Як пройти до овочевого магазину?!!

— Ну що ви причепилися до дитини? — почула я інший голос, і лагідна жіноча рука погладила мене по голові.— Бачите, в неї щось з очима. Бідолáшна дитина! І хто ж її так злякав? Може, вона сирота, може, їсти хоче...

— Біжи, нехай мама тобі носа витре! І не тиняйся вулицями! — сказав хтось третій.— А то бабай забере...

Потім усі розійшлися.

А я зрозуміла, що то був не режисер...

Я повернулась у двір.

Близнюки й Язиката Кука все ще обговорювали переваги золотої сукні перед химерною мрією про кіно. Я гордо їх оминула й пішла додому.

Вже перед дверима свого під'їзду озирнулась і голосно свиснула крізь дірку в зубах.

З голуб'ятні здійнялися голуби.

Близнюки і Кука завмерли та здивовано глянули на мене.

— Я зніматимуся в кіно! — ковтаючи сльози, заявила я і зникла в під'їзді...

Режисёр — творчий керівник спектаклю, кінофільму, вистави тощо.

Вахтёрка — сторожика.

Не ква́питись — не поспішати.

Люстёрко — дзеркальце.

Па́сок — ре́мінь.

1. Які емоції виникали в тебе під час читання твору?
2. Як ти гадаєш, скільки років героїні оповідання? Які слова в кінці твору дають читачам підказку? Знайди і прочитай.
3. Чому дівчинка вирішила, що мрія може от-от здійснитися? На яке слово вахтерки дівчинка не звернула належної уваги?
4. Що особливого було в «чарівному погляді»? Прочитай. Уяви. Покажи.
5. Чому дівчинка потрапила в кумедну ситуацію? Чи викликає головна героїня співчуття?
6. Перечитай оповідання. Подумай, що відчувала дівчинка до, під час і після застосування «чарівного погляду». Прочитай твір виразно.

Звернись до бібліотеки або інтернету. Знайди і прочитай твори про своїх однолітків: О. Кротюк «Друг», «Літачок», «Несправжня вулиця», «Чого почервоніла Оленка» та І. Роздобудько «Підкидьок», «Як зрозуміти хлопців».

Які з них ти порадиш прочитати своїм друзям?

Порада справжнього читача

Читання художньої літератури — це уявна розмова з автором твору. Письменник розповідає про якусь подію і в читача виникають питання: чому так трапилось? що буде далі? Подальше знайомство з твором дозволяє порівняти власні припущення із задумом автора.

Читай твір К. Бабкіної. Веди розмову з автором.

Катерина Бабкіна

Мсьє Жак і Квітнева риба

Всі ми знаємо, що десь колись перед кимось точно завинили. Можливо, мимохіть чи випадково. Йдеться мені не про ті провини, за які сварить бабуся чи часом карає батько — розбиті шибки, подерті черевики, підбите око сусідського хлопчини, підстрижена лялька чи кепська оцінка з математики.

Бо найгірша провина — скривдити когось, образити чиїсь добрі почуття. Або ще — просто залишитися до когось байдужим, обійти своєю увагою. Коли я забуваю бути до людей уважною, чемною і доброю, мені щоразу пригадується мсьє Жак.

Мсьє Жак приїхав зі школи в паризькому передмісті.

Впродовж цілого березня він замість нашого вчителя мсьє Анатоля навчав нас французької мови.

Він не був поганий чи при́крий, але сталося так, що цілий клас узяв собі за звичку постійно кепкувати з мсьє Жака. Старий і вайлуватий учитель французької був дуже добрий і лагідний до дітей. Його домашні завдання можна було відкладати тижнями, він дозволяв під час відповіді заглядати до підручника чи в зошит. Він ніколи не сварив нас за спізнення і ніколи не починав уроку, допоки всі-всі не зберуться. Тоді ми підводилися і мляво мимрили «бо-онжу-ур, мсьє-є Жа-ак». І хтось обов'язково додавав щось на кшталт «старий їжак» чи «дірявий піджак». Мсьє Жак трішки недочував, та й мало що розумів українською, тому так кепкуючи з нього, ми нічим не ризикували.

Він же замість диктантів і обридлих вправ охоче розповідав нам цікаві французькі казки та вірші, вчив пісеньок та ігор, що в них бавиться паризька малеча. І неодмінно на кожному уроці ставив комусь дванадцятку.

Наприкінці березня мсьє Жак розповів нам про одну цікаву французьку традицію. Напередодні першого квітня всі готують квітневих риб — вирізаних із паперу, розмальованих власноруч і описаних добрими жартами й щирими привітаннями. Рибу таку належить першого квітня непомітно почепити на спину тому, до кого відчуваєш симпатію, кого поважаєш і маєш за друга. Виходить одночасно і жарт, і вияв прихильності. Значно краще, ніж почепити комусь на спину табличку «Штурхни мене» абощо.

Ідея нам дуже сподобалася. Звісно, усі заздалегідь приготували таких риб для однокласників. А тридцять першого березня Мирослав приніс до школи картон і фломастери, які були лише в нього одного — цілих вісімдесят різних кольорів! Бо ми вирішили приготувати квітневу рибу для кожного з учителів.

Мсьє Жакові ми сказали, що не маємо охоти до французької мови. Він не заперечував, щоб цілий урок ми малювали й вигадували привітання, і всміхався, споглядаючи нашу веселу метушню. І тільки наприкінці уроку загадково попросив Мирослава залишити йому фломастери до завтра.

А наступного дня було перше квітня, день дотепів і бешкетів. Усім учителям на двері ми почили красиво розмальованих картонних риб зі щирими вітаннями від 4-А класу, і вони, вчителі, були втішені й зворушені. Останнім уроком у нас була французька.

Цілий урок мсьє Жак розповідав нам французькі дражнилки та різні смішні віршики й скоромовки, і навіть не наполягав, щоб ми записали невідомі слова. А коли урок скінчився, повернув Мирославові фломастери і подякував нам за спільну працю: наступного дня він відлітав до Парижу.

Відтак поставив усім хороші оцінки, вислухав наше «оревуа-ар, мсьє-є Жа-ак», забрав свого рудого портфельчика й вийшов із класу. Ми й собі заходилися збирати речі.

— Та в тебе риба на спині! — крикнула Галка Ігореві.

— І в тебе! — відказав їй Мирослав.

— І в тебе, поглянь, і в тебе, — загомоніли всі.

Мсьє Жак прилаштував крихітних паперових риб до спинок стільців, а до кожної причепив двосторонній скотч.

Зовсім крихітний шматок, щоб не попсувати нашого одягу.

Коли ми всідалися на початку уроку, риби поприклеювалися нам до спин.

Кожному він написав щось хороше, щось таке, що можна було сказати тільки про цю людину. Мабуть, він малював і вирізав їх до пізньої ночі. «Ти дуже гарна й розумна, та головне уважна, чуйна і добра, Катрін,— написав він на моїй рибі,— залишайся такою завжди». Мабуть, саме через ці заважені ним якості я перша помітила, що ми не приготували квітневої риби лише для мсьє Жака...

Наступного дня всі принесли з дому гарно розмальованих картонних риб. Усі раптом пригадали, як цікаво було слухати оповіді мсьє Жака, як багато він нас навчив. Про це й писали на рибках.

А ще — про те, що кепкували з нього і просимо за це вибачення.

А ще — що будемо сумувати за ним і дуже хочемо, щоб колись він прилетів ще.

Але мсьє Жак уже був у Парижі.

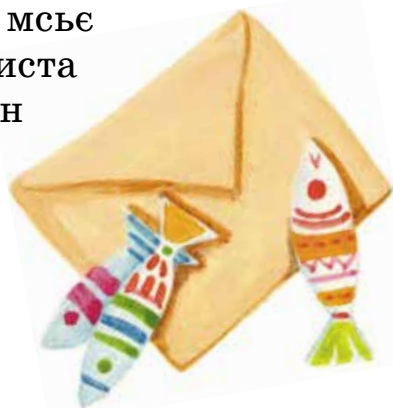
У мсьє Анатоля ми взяли адресу школи у Франції, де працював мсьє Жак. Моя мама купила великого конверта, і ми наліпили на нього всі-всі марки, необхідні для пересилання з України до Франції.

Після уроків ми цілим класом пішли на пошту і вкинули цього велетенського листа у скриньку.

І нам зробилося легко, і ми перестали почуватися винними перед мсьє Жаком за те, що не були такими ж добрими, як і він.

І тільки коли я стала дорослою, то зрозуміла, що навіть у дуже великому конверті не можна переслати за кордон тридцять одну велетенську картонну рибу. Такий вантаж уже потрібно відправляти мінібандеролями. Той наш лист просто затримали на пошті десь між Францією і Україною.

Принаймні це пояснює, чому мсьє Жак так і не відписав нам на листа з рибами. Бо я точно знаю — він відписував на усі листи, бо намагався нікого не кривдити і бути до всіх уважним. І нехай опосередковано, але мсьє Жак навчив цього і нас.

При́крый — неприємний.

Кепкува́ти — сміятися з кого-, чого-небудь; насміхатися.

Вайлува́тий — неповороткий, повільний у руках.

«Бонжур, мсьє» з французької — «Доброго дня, пане».

«Оревуар, мсьє» з французької — «До побачення, пане».

На кшталт — на зразок.

До́теп — кмітливий влучний вислів із сатиричним або жартівливим відтінком.

Бе́шкет — грубий вчинок, сварка.

Вті́шений (рос. обрадованный) — радісний, задоволений.

Зворушений — схвильованийий.

Завважений — поміченийий.

Бандероль — спеціальна паперова обгортка або конверт, у яких пересилаються поштою книжки, журнали, ділові папери тощо.

1. Які почуття в тебе виникали під час читання?
2. Де відбувалися події, описані у творі? Як довго мсьє Жак працював з четвертокласниками?
3. Яким ти уявляєш зовнішній вигляд мсьє Жака?
4. Яким був мсьє Жак за характером? Знайди в тексті. Прочитай.
5. Про яку рису характеру вчителя свідчить те, що він:
 - підготував квітневих риб кожному учневі класу;
 - для кожної дитини знайшов особливі слова, призначені саме їй;
 - прикріплював до паперових риб крихітні шматочки скотчу?
6. Поміркуй, чому учні підготували квітневих риб для всіх учителів, окрім мсьє Жака.
7. У яких словах твору передано головну думку? Знайди. Прочитай.
8. Поміркуй, чому в кінці оповідання читачеві стає сумно. Навіщо авторка розповіла, що мсьє Жак не отримав листа з квітневими рибами?

Порада справжнього читача

Твори художньої літератури треба перечитувати кілька разів. Тільки тоді можна побачити те, що залишилося непоміченим при першому читанні.

Мар'яна Савка

Щастя

Не знаю, чи мені вдасться
Вам розказати, що є щастя.
Для мене щастя, коли знаю,
Що всі веселі і здорові,
І коли з мамою гортаю
Надвечір книги кольорові.
Коли ми боремося з братом,
І я — молодший — не здаюся,
Й коли мене лоскоче тато,
а я пручаюсь і сміюся.
Є щастя в тому, що я є,
Що я люблю життя своє,
І що уся моя родина
В біді і радості єдина!

Пригадай. Поміркуй

1. Прочитай прізвища сучасних письменників і письменниць.
Іван Андрусак
Галина Малик
Катерина Бабкіна
Леся Мовчун

Юрій Нікітінський
Ірен Роздобудько
Юля Смаль

Сергій Пантюк
Мар'яна Савка

Згадай, які твори цих авторів були прочитані в класі та вдома. Назви вірші, казки, оповідання.

2. Розкажи, який твір тобі найбільше запам'ятався.
3. Знайомство з творчістю якого письменника або письменниці тобі б хотілося продовжити?
4. Відгадай загадку. Назви прізвище автора і заголовок.

* * *

У цьому оповіданні розповідається про дівчинку, яка володіла «чарівним» поглядом.

* * *

У цій казці розповідається про те, як до рук героїв потрапила чарівна істота, яка мала виконати три бажання.

Склади загадки про інші твори сучасних авторів.

5. Підготуй у класі разом із друзями виставку книжок сучасних письменників.
6. Познайомся з твором письменника або письменниці, що пишуть для дітей у наш час. Склади про нього читацький відгук, який допоможе іншим дітям зацікавитися книжкою.
7. Візьми участь у конкурсі читців «Сучасні веселі вірші для дітей».
8. Пригадай поради справжнього читача. Яких правил ти вже дотримуєшся?
9. Прочитай вірш.

О. А. Ємко

Мої друзі

Коли вільна є година,
Я спішу до друзів.
Разом з ними я буваю
В радості і в тузі.

Вони знають головне
Про життя і Всесвіт
І запрошують мене
До цікавих бесід.

Скільки друзів маю я?
Називаю імена:

Це Шевченко, Копиленко
І Пригара з Іваненко,
Глібов, Леся Українка,
Щоголів, Олена Пчілка.

Кульська, Рильський, Старостенко,
Ярмиш, Білоус, Майстренко,
Прокопенко, Чеповецький,
Малик, Буцень і Костецький.

Стельмах, Бойко і Грінченко,
І Нестайко, і Костенко,
Сенатович, Сингаївський,
Коломієць і М'ястківський.

Вишня, Кава, Воронько,
Багмут, Гуцало, Франко,
Трублаїні, Коцюбинський,
Камінчук і Сухомлинський.

Прочитали? Не втомились?
А ви з ними подружились?
Це письменники відомі,
Їх книжки є в кожному домі!

Які прізвища ти чуєш уперше?

Назви прізвища відомих тобі письменників і письменниць,
згаданих у вірші. Що ти можеш про них розповісти?

Кого з них ти можеш назвати своїми друзями?

Марко Вовчок
(1833–1907)

Борис Грінченко
(1863–1910)

Леся Українка
(1871–1913)

Остап Вишня
(1889–1956)

Павло Тичина
(1891–1967)

Тарас Шевченко
(1814–1861)

Григір Тютюнник
(1931–1980)

Наталія Забіла
(1903–1985)

Анатолій Костецький
(1948–2005)

Оксана Іваненко
(1906–1997)

Ліна Костенко
(нар. 1930)

Ярослав Стельмах
(1949–2001)

Галина Малік
(нар. 1951)

ЗМІСТ

Розділ 1. ВИВЧАЄМО ФОЛЬКЛОРНІ ТВОРИ

О. А. Ємко. Про мамину пісню і татову казку	4
Сів Карпо на колоду	5
На дубові, на вершечку	5
Був собі дід та баба	5
Сів вовк на колоду	5
Летіла сова уздовж села...	6
Українські народні пісні	7
Юрій Рибчинський. Розквітає калина	7
Анатолій Григорук. В гурті й пісня в лад іде (з книжки «Чим хата багата»)	7
Колискові пісні	10
Ой баю мій, баю	10
А ти, котик сірий	10
Ой кіт-воркіт	11
Люлі, люлі, мій синочку	11
Яків Щоголів. Мати сина колихала...	12
Олександр Олесь. Спи, дитиночко кохана...	13
Марія Познанська. Спи, моя мамо.	13
Платон Воронько. В лісі є зелена хата	14
Народні казки	16
Яків Щоголів. В темний вечір зим холодних...	16
Зароблений карбованець (українська народна казка в літературній обробці Миколи Зінчука)	17
Лідія Компанієць. Голубочки (з українського фольклору)	20
Казки народів світу	22
Найдорожчий плід (болгарська народна казка)	22
Лідія Компанієць. Татова порада (з індійського фольклору)	24
Легенди	25
Олександр Олесь. Заспіваю вам не пісню...	25
Заснування Києва	25
Легенда про Київ	26
Наталія Забіла. Старовинне місто	27
Пригадай. Поміркуй	29

Розділ 2. ТВОРИ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПИСЬМЕННИЦЬ ДАВНІХ ЧАСІВ (XIX століття)

Тарас Григорович Шевченко (1814–1861)	33
<i>Оксана Іваненко. Маленьким про великого Тараса (уривки з книжки).....</i>	35
<i>Тарас Шевченко. Зоре моя вечірняя</i>	39
<i>Тарас Шевченко. На Великдень, на соломі.....</i>	40
Борис Дмитрович Грінченко (1863–1910)	42
<i>Борис Грінченко. Украла</i>	42
<i>Про Бориса Дмитровича Грінченка</i>	49
Леонід Іванович Глібов (1827–1893).....	50
<i>Леонід Глібов. Чиж та Голуб (байка)</i>	50
<i>Про Леоніда Івановича Глібова.....</i>	51
<i>Леонід Глібов. Стоїть гора високая.....</i>	53
<i>Леонід Глібов. Бачить — не бачить... ..</i>	54
<i>Леонід Глібов. Хто вона?</i>	54
<i>Леонід Глібов. Хто говорить?</i>	55
Михайло Михайлович Коцюбинський (1864–1913).....	56
<i>Харитя</i>	56
<i>Про Михайла Михайловича Коцюбинського.....</i>	69
Пригадай. Поміркуй.....	70

Розділ 3. ТВОРИ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПИСЬМЕННИЦЬ (XX століття)

Про школу і школярів	74
<i>Тамара Коломієць. Перша вчителька.....</i>	74
<i>Віра Карасьова. Ябеда-біда</i>	76
<i>Анатолій Костецький. Домашній твір</i>	80
<i>Про Анатолія Георгійовича Костецького.....</i>	82
<i>Юхим Чеповецький. Мова «фінті»</i>	83
<i>Ярослав Стельмах. Конкурс пісні (з книжки «Найкращий намет»).....</i>	87
<i>Ярослав Стельмах. Вікентій Прерозумний (уривки з повісті).....</i>	92
<i>Про Ярослава Михайловича Стельмаха.....</i>	98
<i>Інна Кульська. Як Гриць Вареник був письменником ...</i>	99

<i>Інна Кульська. Який художник?</i>	100
<i>Інна Кульська. Боксер</i>	101
<i>Про Інну Костівну Кульську</i>	102
<i>Всеволод Нестайко. Жарт</i>	103
<i>Про Всеволода Зіновійовича Нестайка</i>	108
<i>Олег Буцень. Пустощі</i>	111
Пригадай. Поміркуй	117
Світ природи у творах українських письменників	119
<i>Оксана Сенатович. Друже мій</i>	119
<i>Олександр Копиленко. Білочка</i>	120
<i>Про Олександра Івановича Копиленка</i>	123
<i>Майк Йогансен. Як мураші наїлися цукру</i>	125
<i>Про Майка Йогансена</i>	128
<i>Паола Утевська. Оповідання про скляну ниточку (уривки з книжки)</i>	129
Пригадай. Поміркуй	135
Розділ 4. ТВОРИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПИСЬМЕННИЦЬ (XXI століття)	
<i>Іван Андрусяк. Про вміння читати</i>	138
<i>Юрій Нікітінський. Як Юля і Юра на риболовлю сходили (з книжки «Про Юлю і Юру»)</i>	139
<i>Галина Малик. Мандрі і подвиги Хитромудрого переможця дванадцятиголового змія лицаря Горчика, його банконосця Третього Зайвого та красуні Каролі (уривки з повісті-казки)</i>	145
<i>Про Галину Миколаївну Малик</i>	151
<i>Юля Смаль. Запитання</i>	152
<i>Юля Смаль. Базикало</i>	152
<i>Сергій Пантюк. Пан Перевертас</i>	153
<i>Сергій Пантюк. Веселий крутисловик</i>	154
<i>Леся Мовчун. Мовна лікарня: Пригоди Лерки Севрючки і цікаві завдання з культури мови</i>	155
<i>Ірен Роздобудько. Я зніматимуся в кіно</i>	158
<i>Катерина Бабкіна. Мсьє Жак і Квітнева риба</i>	163
<i>Мар'яна Савка. Щастя</i>	169
Пригадай. Поміркуй	169
<i>О. А. Ємко. Мої друзі</i>	171

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ЄМЕЦЬ Альона Анатоліївна
КОВАЛЕНКО Ольга Миколаївна

«УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ»

**Підручник для 4 класу з навчанням російською мовою
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах, з аудіосупроводом)
(Частина 2)**

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Т. О. Попова*. Технічний редактор *Т. Г. Орел*.
Художнє оформлення *В. І. Труфена*. Коректор *Н. В. Красна*

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 23.04.2021 р. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,30. Обл.-вид. арк. 14,2.
Наклад 11 299 пр. Зам. 1805-2021

ТОВ Видавництво «Ранок», вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5215 від 22.09.2016.

Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61165.

E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК», пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.

Тел.: +38 (057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua